

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Stærke kvinder i Roskilde

fra enevælde til matadortid

Af Lou Tammesen

Årbog 2014

Historisk Samfund for Roskilde Amt

Forord

Ved grundlovsrevisionen i 1915 fik kvinderne stemmeret også til rigsdagsvalgene – det er snart 100 år siden og værd at mindes, sådan som vi gør det med denne bog. Stemmeretten er en af de vigtigste dele af kvindernes kamp for ligeret, en kamp, som startede tidligere, og som vel ikke er færdig endnu.

Historieskrivningen er traditionelt fyldt med mænd og deres bedrifter.

Denne bog vil præsentere et antal kvinder fra Roskilde, deres liv, vilkår og gerninger. Den vil vise, at også kvindernes historie er spændende, vigtig og interessant, ligesom den viser, at der også var stærke kvinder før i tiden på trods af den manglende juridiske status for kvinderne. De følgende biografier giver desuden overraskende glimt af dagligliv og sociale forhold i den lille provinsby, og således bidrager de til at udfylde huller i byen Roskildes historie.

Bogens forfatter cand. mag. og bibliotekar Eva Tønnesen var igennem en lang periode fra 1976 til 2013 leder af Roskilde lokalhistoriske Arkiv og stadsarkivet i de sidste år. Hun byggede dette lokalhistoriske arkiv op fra grunden, fik indsamlet og sikret meget store arkivalske samlinger, registreret dem og gjort dem tilgængelige. Det lokalhistoriske og personalhistoriske arbejde i Roskilde har haft uvurderlig glæde af Eva Tønnesens store viden og hjælpsomhed.

Eva Tønnesen har selv bidraget til lokalhistorien med et utal af lokalhistoriske artikler i samleværker og tidsskrifter. Hun har desuden holdt et uoverskueligt antal foredrag, skabt spændende udstillinger samt ledet mange populære rundvisninger i byen.

Eva Tønnesens betydning for det lokalhistoriske arbejde og interessen herfor kan vanskeligt overvurderes.

Det er derfor med megen glæde, at Historisk Samfund for Roskilde Amt kan præsentere dette værk, nu hvor Eva er gået på pension. Vi kan roligt kalde det et festskrift – og så har hun endda selv skrevet det.

Vi takker arkiver, biblioteker, museer og private for udlån og digitalisering af fotografier og kilder samt for anden hjælp.

Eva Tønnesen.

Henrik Denman, Bent Hansen, Gorm Bruun Hansen

Indledning

I 2015 er det 100 år siden, at de danske kvinder opnåede almindelig valgret til rigsdagen. Det var en stor landvinding for kvinders rettigheder i samfundet, at de herved kunne få direkte indflydelse på landets lovgivning. Men erhvervelsen af denne og andre rettigheder - se tidslinjen på side 14 - blev ikke opnået uden en sej kamp for kvindesagen, især i anden halvdel af 1800-tallet, kæmpet af stærke kvinder, der ikke længere ville finde sig i at blive betragtet som det svage køn. Men der har til alle tider været handlekraftige kvinder, der kunne gøre sig gældende på linje med det såkaldt stærke køn. Den ypperste repræsentant for denne kvindetype er dronning Margrete, Danmarks fuldmægtige frue og stifter af Kalmarunionen, der for en stund samlede de tre nordi-

Dronning Margretes sarkofag i Roskilde Domkirke. Foto: Bennie Hansen for Roskilde lokallhistoriske Arkiv.

ske lande til et fælles rige. Der har naturligvis været samme stærke kvindetype i alle samfundslag. Med denne bog vil jeg forsøge at afdække årsagerne til, at det lykkedes for nogle kvinder at sætte deres egen dagsorden for deres liv på trods af alle de hindringer, som det omgivende samfund satte for kvindekønnet.

Disse hindringer gav sig udtryk i lovgivningen, der satte snævre grænser for kvinders selvudfoldelse. Som eksempler kan nævnes, at kvinder alene havde forsørgelsespligt for deres børn født uden for ægteskab indtil 1763. Med hensyn til arv fik de helt frem til 1856 kun halv arvelod i forhold til brødre. Året efter opnåede de endelig en lovsikret ret til at drive egen virksomhed – dog ikke gifte kvinder. De måtte vente helt til 1899 på at blive personligt myndige. Ægtemænd havde tidligere – i hvert fald indirekte – ret til at slå deres hustru. Ifølge Danske Lov fra 1683 kunne hustruer straffes for at slå deres ægtemand. Det modsatte medførte ikke straf, så her havde ægtemanden så at sige frit slag. Revselsesretten gjaldt også i forhold til tjenestefolk, ikke mindst tjenestepiger, der i et og alt var underlagt deres arbejdsgivers krav. Tyende fik som kvinderne stemmeret i 1915, men revselsesretten afskaffedes først i 1921.

Til undertrykkelse og mangel på rettigheder skal lægges hårdt arbejde for underklassens kvinder, der udgjorde det store flertal. For at opretholde livet i alle større husholdninger foregik der en hjemmeproduktion af øl, brød og mejeriprodukter. Hertil kom fodring af husdyr, slagtning og saltning af madvarer for at forsyne husholdningen med kød. Disse opgaver blev varetaget af kvinder, af husmoderen selv eller hendes tjenestepiger, eventuelt ved fælles hjælp. Først med industrialiseringen af samfundet i 1800-tallet blev mange af disse opgaver udført uden for hjemmet og nu typisk af mænd. Hertil skal lægges mange barnefødsler uden mulighed for lægelig hjælp, hvis der opstod komplikationer.

Det er først i den tidlige enevælde, at der foreligger så fyldige kildeoplysninger om enkelte individer, ikke mindst kvinder, at man kan beskrive deres livshistorie. Derfor begynder denne kavalkade af kvindebiografier fra Roskilde med en repræsentant for denne periode, født i Christian 4.' senere regeringsperiode og i fuld udfoldelse under Frederik 3., Danmarks første enevældige konge.

Ser vi på forholdene i købstæderne, som Roskilde hørte til, var borgerrettighederne reserveret mandskønnet. Men der var så megen elastik i håndhævelsen af disse rettigheder,

at kvinder kunne videreføre deres mands næring, hvis de blev enker. Det var en praktisk foranstaltning, der forhindrede en hel familie i at gå fallit og ende på fattigforsørgelse til byrde for lokalsamfundet. Det var tillige en måde at opretholde købstadens erhvervsvirksomheder på og dermed mange flere familiers eksistensgrundlag og mulighed for at betale skatter og afgifter til gavn for fællesskabet. Derfor er den første minderune i denne bog ristet over en købmandsenke, madam Eva Schrøder (1626-1706), som videreførte sin mands store købmandsimperium på torvet.

Et godt giftermål har alle dage været en farbar vej til indflydelse. Jo højere social status manden nød, des mere kunne hans hustru udfolde sig. Enkelte var tillige en uvurderlig støtte for ægtemanden i hans karriere. Til disse privilegerede kvinder hørte Eva Schrøders datter, madame Christiane de Meyercrone (1649-1738). Hun var gift med Danmarks gesandt ved Solkongen, Ludvig 14.' hof, Henning de Meyercrone. Derfor er der tilføjet det lille "e" til hendes titel. Hun udviste både intelligens, handlekraft og stort personligt mod i sit virke som diplomatfrue. Som enke kastede hun sig siden over socialt arbejde i Roskilde, et legitimt gøremål for kvinder i samfundets top.

Hvor mange kvinder, der drev næring for egen regning under den tidlige enevælde, er umuligt at besvare, selv om de gamle skattemandtaller også medtog kvinder, hvis de havde en vis skattepligtig indkomst. Det er først med folketællingerne, at vi får et bedre overblik over hele lokalbefolkningen fra bund til top i købstaden. Den første tælling i Danmark fandt sted i 1787. Det pågældende år var Roskildes samlede befolkning på 1877 personer. Blandt disse var der 14 enker, der videreførte deres mands virksomhed. Øverst i datidens sociale hierarki i købstæderne stod stadig købmændene. Blandt disse rangerede købmandsenken Kirstine Kornerup (1739-1801) højest i Roskilde. Dels var hun den største skatteyder, og dels havde hun det største antal personer i sit brød. Hun er derfor en oplagt person at biografere.

En anden gruppe kvinder, der i enkestanden kunne bevare deres høje sociale status, var embedsmandsenkerne. Dem var der en del af, da Roskilde var en typisk embedsmandsby. De var sikret pension efter deres mand, og de havde ofte så stor en bolig, at de kunne supplere indtægterne ved at leje et værelse ud til slægtninge eller en latinskoleelev. Det er også karakteristisk, at disse damer havde råd til at holde tjenestepige. Fra denne stand kom de første frøkener, der udøvede

et erhverv, typisk inden for undervisning, som den biograferede Betty Bruun (1827-1897).

Efter købmandsstanden og embedsstanden fulgte håndværkerstanden, de gamle købstæders middelklasse. I denne gruppe var der en del håndværkerenker, der formåede at føre deres mands værksted videre. De fleste enker giftede sig igen, hvilket fremgår af nummereringen af ægteskaberne. Ofte var det mandens første ægteskab, men konens andet ægteskab, ligesom han kunne være en del yngre. Herved slap hun for at skulle mande sig op til at blive arbejdsgiver. De få, der valgte at tage kampen op som leder af virksomheden, havde naturligvis mandlig arbejdskraft til at udføre det hårde, fysiske arbejde. Fra denne gruppe har jeg valgt den kvindelige smedemester Maren Smeds (1737-1817) og Roskildes sidste skarpretter, Anne Marie Ingermann (1753-1812).

Længere nede på den sociale rangstige finder vi daglejerne. Det kunne også være kvinder, såvel ugifte som gifte kvinder, der måtte hjælpe til med at tilvejebringe en passende husstandsindkomst for deres familie. En mulighed, der ikke krævede nogen form for uddannelse, var at gå ud som vaske- og rengøringskoner eller som lugekoner. En anden mulighed var småhandel. Det krævede heller ikke de store forudsætninger. Deres varer kunne være fisk, som de købte hos fiskerne på Sankt Jørgensbjerg eller brød, som de afsatte til fattigfolk, der ikke selv havde mulighed for at bage. De sidste blev kaldt for "bassekoner". De kunne også sælge sy-sager og andet i småtingsafdelingen, men fælles for dem alle var, at de gik rundt og falbød deres varer. Endelig var der det klassiske kvindejob som syerske, der til gengæld krævede en vis oplæring. Fra dette sociale lag har jeg medtaget Marie Hansen (1851-1934) og hendes datter Agnes Pedersen (1886-1974), der gik ud som daglejer.

På bysamfundets bund finder vi tyendet. For kvindernes vedkommende var det: husjomfruer og ammer, kokkepiger og almindelige tjenestepiger. Fælles for dem alle var, at de ikke havde egen husholdning, men boede hos deres arbejdsgiver. Husjomfruen kunne til nød have eget værelse eller dele værelse med kokkepigen, men de lavere rangerende tjenestefolk havde ingen mulighed for at have et privatliv, idet de ikke havde eget værelse. Hvis familien holdt amme, sov hun sammen med familiens børn. Det egentlige tyende havde kun en slagbænk i kramboden eller køkkenet at sove i, eventuelt et skunkrum under en trappe. Ofte måtte de dele

sejng med en anden pige. Hertil kom, at de arbejdede hårdt fra tidlig morgen til sen aften til næsten ingen løn og i et og alt var undergivet deres arbejdsgivers luner. Denne gruppe har efterladt sig så få kilder, at det ikke har været muligt at finde en repræsentativ skæbne i 1700-tallet, men først højere oppe i tiden.

Uden for normalsamfundet levede et stort proletariat, der bestod af tiggere, prostituerede og kriminelle. De var så at sige uden for lands lov og ret, så dem har vi næsten ingen kilder om. De var ugleset, for ikke at sige forhadet, af alle gode borgere i datidens samfund. Mange af dem finder vi kun nævnt i to kilder: blandt de døbte i kirkebogen i det sogn, hvor de tilfældigt blev født, og i kirkebogen blandt de afdøde i det sogn, hvor de lige så tilfældigt faldt døde om. Var de kriminelle, kan man følge dem i retsprotokollerne.

Et lille mindretal af kvinder omgik problemet med den store ulighed ved at skifte køn. Hermed menes ikke som i dag ved kønsskifteoperationer, men var kvinden sværlemmet og i besiddelse af en vis råstyrke, kunne hun iklæde sig mandsklæder og fra nu af leve som mand. Det krævede endvidere, at hun skiftede opholdssted og fik en uddannelse som håndværker, professionel soldat eller lignende. Hvor mange kvinder, det drejer sig om, er umuligt at sige, da de normalt ikke gav sig til kende. På Sankt Jørgensbjerg levede der en kvinde ved navn Ane Kirstine Juliana Dithmar (ca. 1778-1872), der havde prøvet lidt af hvert. Hun havde blandt andet været dragon i sine unge dage. Siden kom hun tilbage til Danmark, hvor hun drog omkring som subsistensløs med en blind mand. Efter hans død blev hun daglejer på Bjerget, og til sidst endte hun som almisselem i fattighuset.

Der var også kvinder, som vi i dag ville kalde for iværksættere, når vi kommer op i slutningen af 1800-tallet, hvor det var blevet lettere for kvinder at gøre sig gældende i samfundet. Som et eksempel har jeg medtaget værtinden på Hotel Prindsen, Marie Thorning (1850-1931). Trods en travl hverdag som hotelværtinde fandt hun alligevel tid til en produktion af engelsksovs efter egen opskrift, der var så efterspurgt i samtiden, at konservesvirksomheden Beauvais var ude efter at købe opskriften.

Vi må heller ikke glemme de kvinder, der i ægteskabet og siden i enkestanden viste styrke til at overvinde mange forhindringer. Derfor er Alice Wied (1869-1958), gift med forfatteren Gustav Wied, taget med. Hun var hele livet en uvurderlig støtte for sin mand og sin familie.

Fra den viktorianske tid er tillige medtaget en kvinde, der har overvundet en så traumatisk oplevelse som en voldtægt. Sådanne ofre blev betragtet som en slags pariaer uden mulighed for uddannelse endsige giftermål. Men enkelte havde styrke nok til at rejse sig igen. Danmarks første dr. phil. Anna Hude (1858-1934) er et opmuntrende eksempel på en sådan mønsterbryder. Det lykkedes hende at bryde de rammer, der hidtil havde været gældende for kvinder, og udnytte de første muligheder for at få en akademisk uddannelse og siden gøre karriere på lige fod med det andet køn trods sin fornærelse som voldtægtsoffer.

Med adgangen til at få en akademisk uddannelse åbnede der sig helt nye muligheder for kvinder til at opnå embeder jævnbyrdigt med mænd. Det krævede, at de forblev ugifte. Hvis de giftede sig, kunne de ikke beholde deres embede. Omgivelserne forventede, at de fra nu af påtog sig rollen som ægtefælle og siden som moder på fuld tid. De kvinder, der valgte at forblive frøkener, var meget selvbevidste typer, der på en helt anden slagkraftig måde end tidligere forstod at gøre karriere og blive hørt i samfundet. Som et eksempel kan nævnes embedslægen Margrete Glud (1877-1957), der er selvskreven i bogen på grund af sin stærke psyke. Forfatteren Ingeborg Buhl (1890-1982) tilhørte samme selverhvervende gruppe. Hertil føjedes også fraskilte kvinder som Fanny Fang (1883-1974).

Men selv om kvinder fik valgret i 1915, så var der lang vej igen, før alle kvinder reelt fik de samme muligheder i samfundet som mænd. Specielt tyendet og de gifte kvinder måtte vente længe på at få de samme rettigheder som ugifte, selverhvervende kvinder. Vi må heller ikke glemme de små piger, der ikke altid havde de bedste opvækstvilkår. Derfor har jeg valgt at slutte med et portræt af en kvinde, der af sognet som lille pige blev sat ud til en plejefamilie og siden måtte trækkes med yderst krævende fruer som tjenestepiger i Roskilde. Kvinden hed Anna Larsen (1913-2013). Trods vanskelige vilkår i den tidlige barndom og ungdom har hun overvundet sine besværligheder med godt humør og opnået en alder, der er de færreste beskåret – i sandhed en stærk kvinde. Der er yderligere den finesse, at to af Annas arbejdsgivere blev brugt af Lise Nørgaard som modeller for fruer i *Matador*, der opnåede stor succes for over 25 år siden.

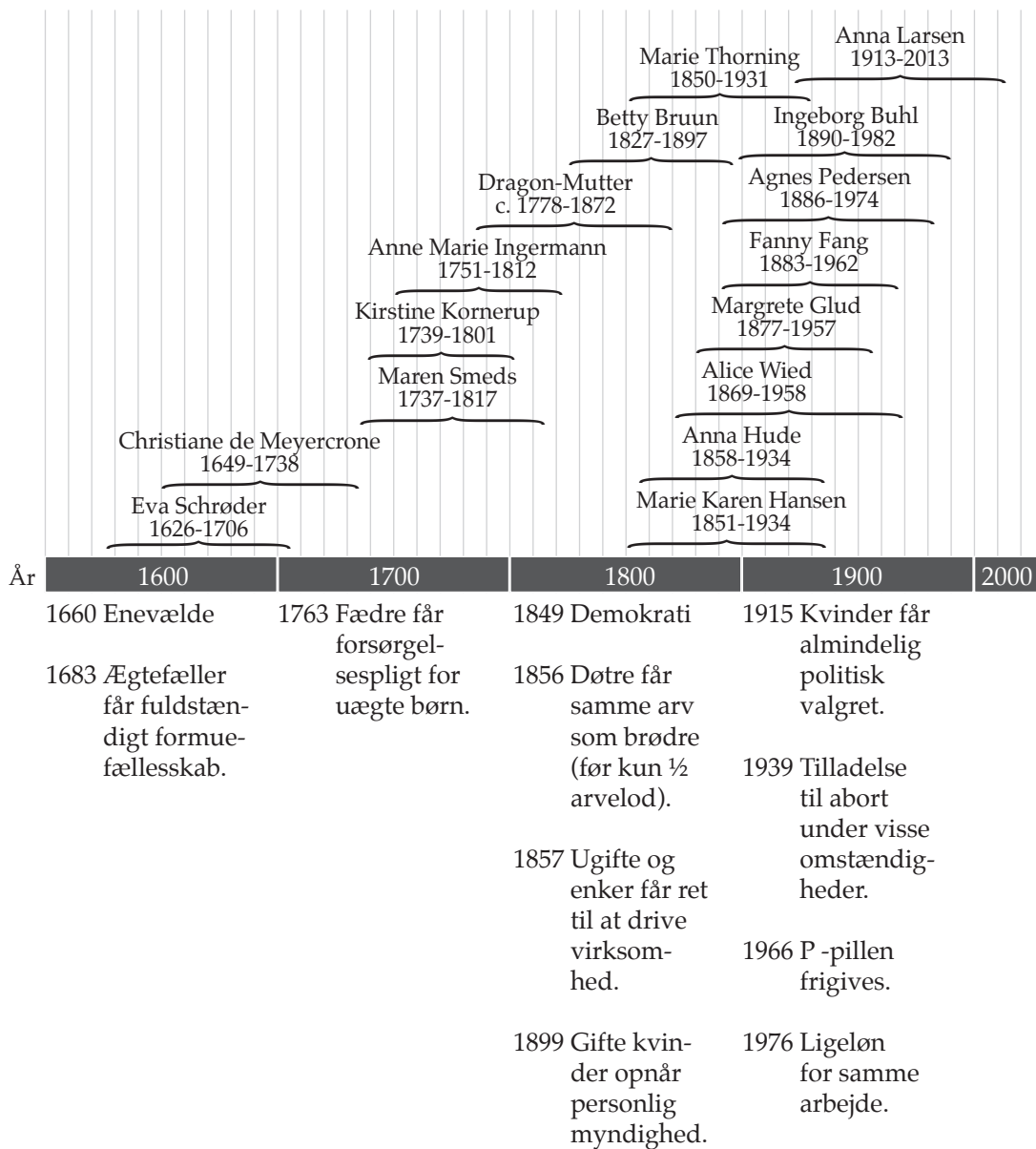
Bogen er på mange måder en opsummering af alle de kildestudier, jeg har foretaget i årenes løb som leder af Roskildes lokalhistoriske Arkiv i næsten 40 år, hvor jeg med stor

fornøjelse har forsøgt at formidle Roskildes historie. Derfor har alle de biograferede kvinder en tilknytning til denne by: enten er de opvokset i byen eller har gjort en indsats i Roskilde i deres voksenliv. Disse 16 kvindeskæbner er dog ikke mere stedfæstede, end at de kunne have fundet sted et hvilket som helst sted i Danmark, ligesom fjernsynsserien "Madtador" - uden sammenligning i øvrigt. Derfor behøver man ikke at have speciel interesse for Roskilde for at få fornøjelse af bogen.

Fra rigsdagsvalget i 1918 i Køge, hvor kvinderne nu deltog både som tilforordnede og som vælgere. Selv om kvinderne opnåede stemmeret ved grundlovsændringen i 1915, skulle der gå 3 år, før de kunne gøre brug af denne rettighed. Køge Byhistoriske Arkiv.

Tidslinje

Fra borgmesterfrue til købmand

Eva Schrøder (1626-1706)

På sporet af Eva

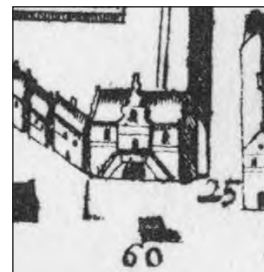
Kavalkaden over kvindebiografier begynder på Christian 4' tid, en god periode for Roskilde, hvor handelen blomstrede, og byen smykkedes af store prægtige middelalderhuse og renæssancegårde, en tid hvor byen var kommet på fode igen oven på reformationens deroute, og hvor krig, pest og brande endnu ikke havde givet Roskilde et fornyet tilbageslag.

Hvis periodens kvinder skulle gøre sig håb om at drive en virksomhed for 400 år siden, var det en absolut nødvendighed, at de havde opnået enkestatus. Men var de først enker, var der gode muligheder for at drive mandens virksomhed videre, uanset på hvilket trin af den sociale rangstige familien befandt sig. Det gjaldt også for vores ældste repræsentant for Roskildes stærke kvinder. Hun tilhørte karakteristisk nok byens højeste sociale lag, de rige købmandsslægter. Det er dette sociale lag af samfundet, der har efterladt sig det mest fyldige kildemateriale, når vi er helt tilbage i 1600-tallet.

Damen hed fru Eva Schrøder. Hun nød den yderst sjældne ære at få en gade opkaldt efter sig: Eva Schrøders Stræde. På Resens kort over Roskilde fra 1677 - det ældst bevarede kort, der findes over byen - hed gaden Bispegårdsstræde, idet den førte fra Algade ind til den gamle middelalderlige bispegård. Det smalle stræde forløb i forlængelse af Allehelgensgade nordpå langs Danske Banks nuværende hovedsæde i byen. Den østlige del af torvet eksisterede endnu ikke i 1600-tallet. Der var kun et lille torv mellem Algade, Fondens Bro og Skomagergade, hvor Sct. Laurentii kirkeskib og kirkegård havde ligget indtil reformationen. Kirketårnet står der som bekendt endnu. På landinspektør Ehlers kort fra 1791 var det gamle navn gået i glemmebogen, og gaden hed nu Eva Schrøders Stræde.

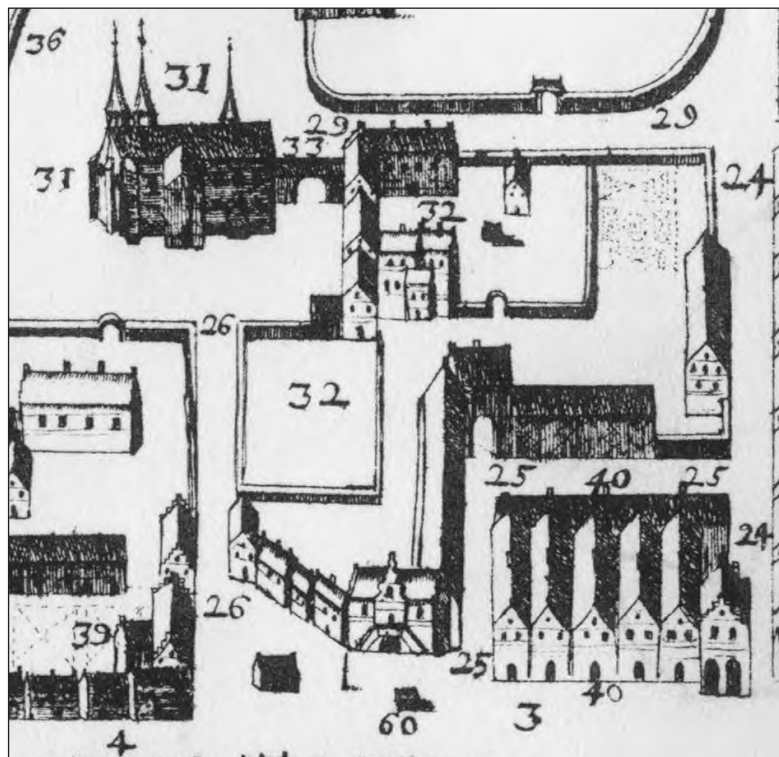
Evas egen familie

Eva var født den 5. februar 1626 som datter af den rige og indflydelsesrige købmand Peder Motzfeld, der var indvandret fra Tyskland. 1614 var han blevet optaget i Det danske Kompagni i København. Hans store ejendom lå ved Gammelstrand. Han handlede først og fremmest med vin, også den fornemme rhinskvin, som kun få købmænd havde li-

*Eva Schrøders gård.
Udsnit af Resens kort
fra 1677.*

Større udsnit af Resens kort. Kortet viser det snævre Eva Schrøders Stræde (25) og giver et indtryk af købmandsgårdens anselige dimensioner. Reproduktion i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

cens til at forhandle. Flere af hans døtre blev gift med rige og ansete mænd. Evas søster Maria blev gift med Joachim Schumacher – også af tysk afstamning – der med hjælp fra svigerfaderen etablerede sig som købmand og rhinskvinforhandler på hjørnet af Købmagergade og Løvstræde. Maria og Joachim blev siden forældre til Peder Schumacher, fra 1673 Danmarks rigskansler og adlet som greve Griffenfeld. Han blev rigets mægtigste mand næst efter kongen, Christian 5. Det kom Griffenfelds familie til at nyde godt af.

Evas svigerfamilie

Eva gjorde ligeledes et rigtig godt parti, da hun ægtede købmand Herman Schrøder i Roskilde den 17. september 1643. Ægteskabet var uden tvivl arrangeret af hendes forældre og måske også brudgommens forældre, for arrangerede ægteskaber var det almindelige i de højere sociale lag i datiden. Ved ægteskabets indgåelse var Eva kun 17 år gammel, men det var ganske almindeligt for en kvinde at blive gift første gang i så ung alder. Normalt ville den unge hustru flytte ind i sine svigerforældres hus og stå under svigermors opsyn og oplæring. Men det slap Eva for, idet hendes svigermor, Kirsten Abelsdatter Schrøder, var død året før giftermålet i en alder af 64 år.

Svigerfaderen var Roskildes borgmester, storkøbmanden Gert Schrøder. I daglig tale i Roskilde blev han kaldt for Gert Kræmmer. Som efternavnet antyder, var han - man fristes til at sige naturligvis – også indvandret fra Tyskland omtrent samtidigt med Evas egen far, så hendes svigerfamilies miljø var det samme, som hun kendte fra barnsben. Skønt udlænding havde Gert Schrøder allerede i ung alder vundet sig en sikker position som byens førende købmand. Måske er der en skjult sammenhæng med hans giftermål med Kirsten Abelsdatter. Hun var en halv snes år ældre end ægtemanden, så mon ikke der var tale om et fornuftsægteskab, der kunne hjælpe Gert på vej op ad den sociale rangstige? Man kunne kun gøre sig håb om at blive borgmester, hvis man tilhørte købmandsstanden, byens overklasse. Det gjorde Gert, og han blev i 1634 udnævnt til Roskildes borgmester. Byen skulle snart få at se, at det var et godt valg, for allerede samme år fik byens borgere ret til at udskibe korn fra Sundby Bro, det sted, der senere blev til Frederikssund. Hidtil havde købstaden Slangerup haft eneret på denne udskibning, så den indbringende forretning ville slangerupperne ikke dele med Roskilde. Det kom til en langvarig retssag. I denne sag forsvarede borgmester Schrøder Roskildes standpunkt med stor autoritet og dygtighed. Sagen faldt derfor ud til Roskildes fordel. Som en konsekvens heraf, blev der udstedt et reskript den 14. maj 1639, der bestemte, at alle skibe for fremtiden ikke længere skulle losse ved Sundby Bro, men skulle sejle hele vejen ind til havnen i Roskilde, hvor der var toldsted.¹⁾ Det blev dødsstødet for Slangerups handel. Borgmester Schrøder døde i en alder af 54 år i 1643, altså samme år som sønnen giftede sig.

Ydre tegn på magt og ære

Vi har et prægtigt vidnesbyrd om Kirsten og Gert Schrøders virke i familiens epitafium, som deres børn skænkede Roskil-

Portræt af Kirsten og Gert Schrøder på familiens epitafium, skænket til Roskilde Domkirke 1643. Farverne er blegede. Foto: Karl Nielsen 2014.

de Domkirke. Her kan vi stadig gå hen og få repeteret parrets biografiske data og se dobbeltportrættet af de to ægtefæller. Det giver et indtryk af et tidstypisk købmandspar, solide og selvbevidste bedsteborgere. Det viser samtidig klædedragten midt i 1600-tallet. Mandsdragten er bevaret op til vore dage i præsternes embedsdragt. Parret blev begravet inde i domkirken efter sædvanlig skik og brug for rige folk. Teksten på gravstenen, der ligger i nordre side af koromgangen under epitafiet, er på latin og holdt i barokkens svulstige stil. Ligesom epitafiet vidner gravstenen om familiens trang til at fremhæve sig selv. Langs kanten af stenen er der indhugget 8 symboler på døden, samt symboler på tro og håb. Foruden sønnen Herman nåede datteren Anne voksenalder. Hun blev gift med Albert Schumacher, en bror til Griffenfelds far. Albert blev i en periode tolder i Roskilde. De indvandrede købmandsslægter var således grundigt indgiftede i hinanden.

Familien Schrøders store købmandsgård lå på det vestre hjørne af torvet og Eva Schrøders Stræde. Huset er med på Resens kort, hvor det fremtræder som et helt palæ. Detaljerne på kortet er ikke helt pålidelige. Således er rådhuset vokset i dimensioner og rykket længere imod vest end dets egentlige placering på hjørnet af Sct. Ols Gade og Algade, der er påvist ved senere arkæologiske udgravninger. Men det er tydeligt, at familiens Schrøders købmandsgård var en af de mest anseelige gårde i byen næst efter rådhuset. Her rykkede Eva nu ind til sin ægtemand og blev med det samme husets frue.

Købmanden

Herman Schrøder var født i 1615 og således en halv snes år ældre end sin kone. Dette var ganske normalt. Den vordende hustru skulle helst være ung og uskyldig, medens ægtemanden godt måtte have lidt livserfaring, og han skulle i hvert fald kunne forsørge hende standsmæssigt. Herman havde fået tidens ypperste uddannelse, der var en adelsmand værdig. Hans uddannelse indbefattede både den obligatoriske dannelsesrejse i Europa og en universitetsuddannelse. 1631

Gammelt stik, der viser Roskilde set fra syd med bymarken udenom. Ca. 1700. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

var han blevet immatrikuleret ved universitetet i Leyden på et tidspunkt, hvor han kun var 16 år gammel. Efter studierne vendte han hjem til Roskilde og gik i faderens fodspor som storkøbmand. I provinsen var det ikke luksusvarer som rhinskvin, man forhandlede. Det var først og fremmest kornhandelen, der gav de store indtægter. Det gjaldt for både far og søn, at de dyrkede deres eget korn i bymarken rundt om Roskilde. Hertil kom opkøb af korn hos omegnens bønder. Det meste eksporteredes til Holland. Kornet blev transporteret i små skuder til Frederikssund, hvor det blev indskibet i større hollandske sejlskibe, som ikke kunne gå ind til Roskilde gennem den lavvandede fjord. Man var endnu ikke begyndt at uddybe sejlrenden i fjorden.

Også som embedsmand gik Herman i sin fars fodspor, idet han blev udnævnt til rådmand i magistraten, der på denne tid bestod af to borgmestre og fire rådmænd. Kun købmænd kunne få sæde her, og de var kongeligt udnævnte på livstid, men indstillet af magistraten. Borgmestrene tog sig af den daglige administration. De fik ikke løn, men var fritaget for en række skatter og afgifter, ligesom de fik en del indtægter fra bøder og lignende, hvilket fremgår af kæmnerregnskaberne. Ved faderens død i 1643 overtog Herman dennes borgmesterembede. Lokalhistorikeren Hendrik Behrmann, har beskrevet borgmesteren således: *"Herman Schrøder var ikke alene en meget fornuftig, men og en lærd Mand, der efterlod sig det Rygte, at der ei før end hans Tid nogensinde havde været saa god en Borgmester i Roeskilde."* ²⁾

Købmandsfruen

Der var en helt fast arbejdsdeling mellem mand og kvinde i samtidens ægteskaber. Manden udøvede et erhverv og tjente de nødvendige penge til familiens underhold. Hustruen stod for styret af husholdningen og opdragelsen af børnene. Sådan var det også hos familien Schrøder. Eva fik sit første barn, Gert, i 1645. I årenes løb fik Eva 10 børn, men kun Gert og pigerne Maria og Eva nåede at blive voksne. Datidens børnedødelighed var uhyggelig høj selv i velhavende familier i en tid, hvor lægevæsenet ikke var særlig udviklet, og man ikke kendte så meget til hygiejne.

Eva og Herman Schrøders hjem var præget af rigdom og dannelse. I godsejer Johan Monrads selvbiografi findes en kort beskrivelse af hjemmet. Johan var præstesøn, men den unge mand havde ambitioner om at nå længere end til præstestanden. Derfor søgte han fra sin tidligste ungdom at

Eva Schrøders kisteplade med hendes levnedbeskrivelse fra 1706. Transskription gengivet i tekstboksen. Roskilde Domkirkemuseum.

"Her under huiler det dødelige og forkrenkelige Legeme af den for-dum velædle og dydziirede Matrone, nu salige hos Gud Eva Modtzfeldt, som blef fød i Kiøbenhafn Anno 1626 den 5. Februarii, hendes Fader var Peter von Modtzfeldt og hendis Moder Maria von Heinsbach, kom derefter i Egteskabs Pagt Anno 1643 den 17. Sept. med vel-ædle og velviise Borgemester i Roeskilde Herman Schrøder, som blef igien ved Døden opløst Anno 1665 den 29. Augustii, derudi er hun bleven Moder til ti levende Børn, fem Sønner og fem Døttre, af hvilke de 7 allerede ere iblant Helgenes Tal, én Søn og tvende Døttre lever endnu, saa længe Gud behager. Hendes christelige Liv har hun endet i en salig Død anno 1706 den 20. Ian. og er saa hendis 41 Aars Enkestand forandret til Engle-Stand, hendes høye Alder, som var 80 Aar ringere 2 Ugger og 2 Dage til Aar uden Ende; Gud give hende med alle Guds Børn en glædelig og ærefuld Opstandelse."

skaffe sig venner inden for adelen og de velhavende købmansdynastier. Hans ambitioner lykkedes til fulde, idet han siden selv blev godsejer ved giftermål og endte med at blive adlet. Johan Monrad kom sammen med Gert Schrøder, købmandsparrets søn, der var opkaldt efter sin farfar. De to unge mænd havde mødt hinanden på universitetet i København. Gert boede under studierne hos sin moster, Maria Schumacher. Han havde sit værelse ved siden af fætterten Peder, den senere Griffenfeld. Det var et hjem, hvor Johan Monrad holdt til, og de tre unge mænd blev nære venner. Af og til kom han også med Gert hjem på ferie i købmangården i Roskilde. I selvbiografien skriver han specielt om faderen Herman Schrøder, at denne var *"en ugenem forstandig og fornemme Mand, der havde længe rejst og havde stor Korrespondance i fremmede Lande."* Om hjemmet anfører Monrad, at man blev *"overmaade vel trakteret"*, hvilket må opfattes som en udsøgt ros til husets frue.³⁾ Der har været nok at se til i så stor en husholdning også til hverdag med mange ansatte på kost og logi. Fruen har naturligvis haft flere tjenestepiger til at hjælpe, men de skulle styres med en myndig hånd og blev det tilsyneladende også.

Brødlegatet

Foruden husmoderpligterne havde fru Schrøder velgørenhed som en kærkommen opgave. Sammen med sin mand oprettede hun et legat til understøttelse af fattige elever fra Roskilde Katedralskoles nederste klasse. Pengene blev anbragt, så de gav 6 % i rente om året. Disse penge – i alt 60

rigsdaler årligt – skulle gå til uddeling af brød blandt de 16 fattigste af skolens mindste elever. Så længe Eva levede, sørgede hun selv for at få disse brød bagt. Hun stolede ikke på, at byens bagere ville gøre det godt nok. Hver lørdag uddelte hun personligt de 16 brød. De var på 8 pund hver, noget mindre end de sædvanlige husholdningsbrød. Disse brød blev kaldt for "skofter". Eleverne blev derfor kaldt for "skoftegnavere". Denne betegnelse for katedralskolens yngste elever holdt sig til op imod år 1900, altså længe efter at denne brøduddeling var ophørt. Formålet med at uddele disse brød var ifølge fundatsen: "... paa det ved saadant Middelfattige Børn maatte tilskyndes at begive sig til Skole, og saaledes vænnes fra Betleri og Lediggang, og derimod udi god Tugt og Lærdom vorde underviste, og faa nogen Fundament udi Læsen og Skrioen, hvilket dennem alle Livsdage kunde være gavnligt, udi hvad Stand dennem Gud siden behager at sætte." ⁴⁾ Fattige drenge med et godt hoved skulle således have en chance for at komme i skole. 1673 blev der indført accise, en forbrugsafgift på alle varer, der førtes ind i byerne med salg for øje. For at dette beløb på 10 rigsdaler årligt ikke skulle gå fra beløbet til brødene, betalte fru en pengene af egen lomme.

1 pund = 499,75 gram.

Den gamle katedralskole t. v. for domkirken.
Tegnet af Troels Lund mellem 1833 og 1835.
Skolen nedrevet 1845.
Roskilde Museum.

Fruen som købmand

Vi må gå ud fra, at Eva Schrøder fulgte med i stort og småt i sin mands købmandsforretning. Når han var på rejse, måtte hun tage sig af de hjemlige forretninger. I 1665 døde Herman Schrøder i en alder af 50 år, og Eva stod nu alene med ansvaret for hans store virksomhed. Men hun var en driftig og dygtig kone, som magtede at løfte den tunge arv. Toldregnskaberne viser, at hun fortsatte den indbringende eksport af korn til Holland, specielt Amsterdam. Et eksempel fra toldregnskaberne: I 1675 indladede et hollandsk skib i Frederikssund 540 tønder korn fra Eva, salig Herman Schrøders i Roskilde.⁵⁾ Det var den gængse måde at titulere en fin enke på. 1675 var netop året, hvor Den skånske Krig udbrød. Krig har altid været ødelæggende for handel. Endnu et års tid lykkedes det for Eva at få korn af sted via Frederikssund til Holland, før hun måtte opgive denne indbringende eksport.

Der findes en beskrivelse af købmansgården i byens grundtakst fra 1682. På dette tidspunkt var Eva for længst blevet enke og stod derfor som ejer af gården. Som andre købmansgårde bestod anlægget af flere huse, der omkransede en stor gårdsplads. Beboelsesfløjen ud imod Algade var på 16 fag og i to etager. Ud imod Bispegårdsstræde lå en lejevåning på hele 40 fag, ligeledes to etager højt og med to køreporte. Dernæst følger beskrivelsen af de andre udhuse omkring gårdspladsen. Beskrivelsen giver præg af soliditet.

Eva Schrøders svigersøn, borgmester Bernt Meiers gård. Nedrevet 1908. Foto: Kristian Hude. Ca. 1905. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Det nævnes til sidst, at hun havde en bartskeerer som lejer. Han var både barber og datidens læge, der tog sig af åreladning, sårbehandling og lettere kirurgiske indgreb. Mod vest havde hun sin svigersøn til nabo. Han hed Bernt Meier og var ligesom sin svigerfar og dennes far endt som borgmester i Roskilde, så det var et helt dynasti af "bykonger".

Schröder-parrets børn

Af Evas voksne børn døde sønnen Gert lige som sin far og farfar i forholdsvis ung alder. Han var ikke gået i forfædrenes fodspor som handelsmand, men var blevet statslig embedsmand som kongelig råd og sekretær, støttet af sin fætter Peder Griffenfeld. Gert var gift med en datter af biskop Svane. Sjællands biskop var efter reformationen i 1536 flyttet fra Roskildes gamle bispegård til den nye gård i København. Evas to døtre var blevet rigtig godt gift. Maria var gift med købmand og siden borgmester Bernt Meier i Roskilde, så hun blev nabo til sin mor. Christiane kom meget længere bort. Hun var gift med Henning de Meyercrone, som var Danmarks gesandt i Paris under Solkongen Ludvig den 14. i omkring en menneskealder, men hende vender vi tilbage til.

De to døtre sørgede for en standsmæssig begravelse af deres mor. Hun begravedes som sin mand inde i Roskilde Domkirke i midtergangen, det fornemmeste sted, man kunne ligge, når man ikke var kongelig eller adelig med eget kapel. På den enkle gravsten blev de i den korte latinske indskrift benævnt Hermanus Schröder og Eva Motsfeldia, en latinisering af henholdsvis fornavn og efternavn. Det var fint i samtiden. Teksten sluttede i dansk oversættelse med ordene: "*Kristus er mit Liv, Døden er mig en Vinding.*"

Et sent minde

I sommeren 1931 fandt man tilfældigt et vidnesbyrd om købmandsparret. Ved nedrivning af vognmand Knudsens gård på hjørnet af Munkebro og Sct. Peders Stræde fandt man en gammel egeplanke, der var 2 m lang, 30 cm høj og 20 cm bred. Den var fint udskåret med de to ægtefællers navne på hver sin side af et midtermotiv og omgivet af reliefskårne borter. Årstallet 1654 er også anført. Planken må have været portoverligger i købmandsgården. Da gården blev nedrevet i 1733 har man på fornuftig vis genbrugt byggematerialerne i en anden gård. Familien Schrøders gamle købmandsgård med udlænger og lejevåning blev nedrevet i forbindelse med, at Christian 6. nedrev den faldefærdige bispegård og

Udsnit af Eva og Herman Schrøders gravsten i midtergangen i Roskilde Domkirke. Foto: Karl Nielsen 2014.

Portoverligger fra Eva og Herman Schrøders gård fra 1654. Gengivet efter Roskilde bys historie 1536-1850. Roskilde Museum.

opførte Det kongelige Palæ. Evas gård lå i vejen for anlæggelsen af en anselig adgangsvej til palæet, senere kaldt for Palægade eller Nygade i folkemunde. Portoverliggeren blev naturligvis afleveret til det nyoprettede Roskilde Museum.

Noter:

- 1) Reskript om retssag. Se Sundbo, s. 119.
- 2) Behrmann, s. 260.
- 3) Monrad, kap. 20.
- 4) Hofman, s. 289.
- 5) Christensen, s. 15.

Kilder og litteratur:

Eva Schrøders biografi bygger på en bred vifte af kilder: Fra familiens inskriptioner på epitafium og gravstene, over erindringsstof til offentlige dokumenter i rådstuearkiv og statslige arkiver.

Ehlers, Carsten: Grundtaxt over Roeskilde Kiøbstad med tilhørende Kort. 1790-91. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv. Original i Kort og Matrikelstyrelsen.

Præsident Resens Kort over Roskilde. 1677. Flensborgs Forlag 1922. Original på Det kongelige Bibliotek.

Roeschild. Byens Bygnings og Grunds Taxt. 1682. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv. Original i Statens Arkiver.

Toldekstrakter vedr. Roskilde 1675 og 1676. Statens Arkiver.

Behrmann, Hendrik: Grundrids til en historisk-topografisk Beskrivelse af det gamle Konge- og Bispesæde Roeskilde med sine egne og Omegnens Mærkværdigheder, især dens Domkirke og sammes Monumenter, fra de ældste Tider til vore Dage. København 1832.

Christensen, Christian: Købmandsdynastiet Schrøder. Jul i Roskilde 1940, s. 14-16.

Danmarks Kirker. Københavns Amt, IV. Ved Erik Moltke & Elna Møller. Nationalmuseet 1951.

Etatsraad og Landkommissær Johan Monrads Selvbiografi (1638-1692). Udgivet efter Originalhaandskriftet af S. Birket Smith. København 1888.

Fabricius, Knud: Griffenfeld. København 1910.

Fang, Arthur: Roskilde. Fra byen og dens historie. II. Roskilde 1970.

Fang, Fanny: Roskildes torv i 1682. Jul i Roskilde 1956, s. 6-9.

Hofman, Hans de: Samlinger af publique og private Stiftelser, Fundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge. Roeskilde Amt. VII. 1761.

Løffler, J. B.: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. 1885. Roskilde 1965.

Sundbo, Arne: Frederikssund og Købstaden Slangers Historie, I. 1931.

”Grande dame” i Paris

Christiane de Meyercrone (1649-1738)

Et fordelagtigt giftermål

Eva Schrøders datter, Christiane, fik en skæbne, der lå langt ud over det sædvanlige for en provinspige uanset hendes høje sociale status. Hun var født i 1649 og blev gift 1674 med den unge lovende diplomat, Henning Meier, søn af hofapoteker Meier i København. Vi er nu i enevældens tid, hvor unge borgersønner kunne gøre en karriere, der før kun var forbeholdt adelssønner. Det har uden tvivl hjulpet Henning i karrieren, at han var yderst sprogkyndig, ikke mindst når det gjaldt diplomatsproget fransk, samt at Christiane var kusine til Griffenfeld på mødrene side. Nepotisme lå ikke Griffenfeld fjernt. Som diplomat kunne man ikke hedde et så simpelt navn som Meier. Henning Meier blev derfor adlet i 1674 under navnet de Meyercrone og kunne fra nu af føre sit eget våbenskjold. Christiane fik selv våbenbrev den 8. april 1682 med sit personlige våben, der var forskelligt fra ægtefællens.¹⁾

Det var også i 1674, året før udbruddet af Den skånske Krig, at Henning de Meyercrone blev sendt til Frankrig. Griffenfeld ønskede at forbedre forholdet til denne stormagt, der ellers var i alliance med Sverige. Når revanchekrigen med Sverige kom, ville det være en fordel med indflydelsesrige forbundsfæller. Formålet var at vinde Skåne, Halland og Blekinge tilbage. Det var en vældig udfordring for Henning de Meyercrone at komme til Frankrig. Den franske diplomatiske skole, som Ludvig 14. havde organiseret, var førende i Europa og blev efterlignet i de andre landes diplomatier. I 1676 blev parrets velgører, Griffenfeld, fældet på grund af sine udenrigspolitiske meritter, blandt andet forsøget på at bedre forholdet til Frankrig. Det var stik imod Danmarks officielle politik og tilmed forsøgt gennemført bag ryggen på Christian 5. Det fældende bevis på dette dobbeltspil var et brev fra Henning de Meyercrone til Terlon, den franske gesandt i København. Dette brev blev opsnappet i Hamburg og siden forelagt kongen. Fra da af rullede bolden, og der rejstes højforræderisag, som endte med Griffenfelds dødsdom og senere benådning til livsvarigt fængsel. Henning de Meyercrone blev samtidig tiltalt i den rejste højforræderisag, men klarede frisag - muligvis takket være sine fremragende diplomatiske evner.

Karossen på Resens stik fra Christiansborg Slotsplads kan passende karakterisere Christianes mod på livet.

Christian 5. (1646-1699). Udsnit af portræt ophængt i jomfruklosterets riddersal. Kunstner: Abraham Wuchters. Roskilde Kloster.

Christianes ægtemand, gesandt Henning de Meyercrone. Stik af C. Vermeulen efter maleri af Hyacinthe Rigaud. Findes bl. a. i Kobberstiksamlngen.

Gesandtpar ved Solkongens hof

Christiane og Henning kom hurtigt ovenpå igen og udsendes som gesandtpar til Solkongens hof i Paris. Hennings titel var "envoyé extraordinaire", men stillingen var ikke mere ekstraordinær, end at han kunne beholde den i 25 år. Var stillingen som diplomat krævende, så var stillingen som diplomatfrue ikke mindre. Hun skulle stå for gesandtskabets økonomi, en stor husholdning og en lang række repræsentative opgaver, der blandt andet indebar, at hun mestrede det franske sprog, hvad hun også gjorde. Selv om gagen var umådelig høj målt efter danske alen, op imod 8.000 rigsdaler om året, var det noget af en kunst at få pengene til at slå til. I virkeligheden skulle parret bruge det tredobbelte beløb for at kunne hævde sig på linje med andre diplomater i den franske hovedstad.

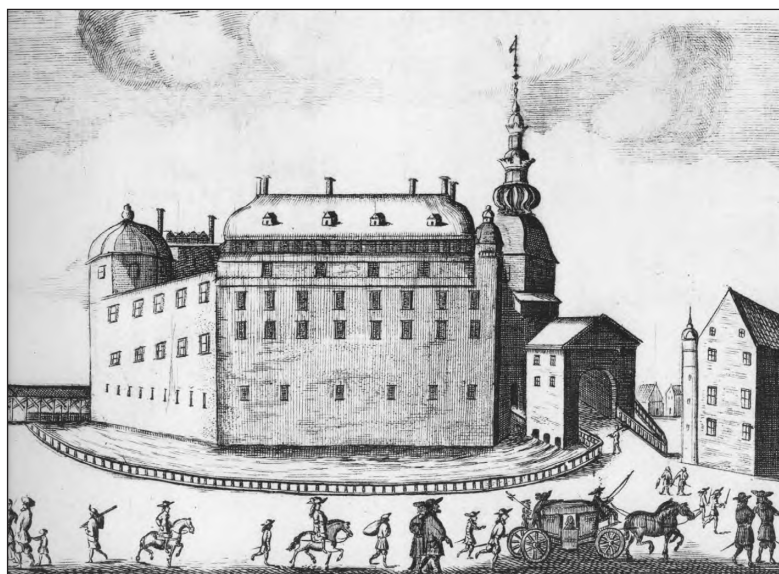
Først og fremmest måtte en gesandt have en stor, repræsentativ bolig, centralt beliggende i Paris. Christiane og Henning de Meyerchrone lejede derfor et palæ på den fine venstre Seinebred, lige over for kongeslottet Louvre. Parret skulle begå sig ved Solkongens hof og i de højeste kredse i det franske samfund. De kunne ikke deltage i andres gæstemodtagelser og fester uden selv at gøre gengæld i tidens overdådige stil. Hertil kom, at hoffet ikke boede fast i Paris, men forlagde residensen til andre dele af Frankrig med jævne mellemrum. Som gesandt måtte man følge med sammen med hele staben af tjenestefolk og andre ansatte samt en del af indboet, hvilket var meget kostbart. Landsmænd, der kom til Paris, forventede også, at gesandtparret gæstfrit slog dørene op for de tilrejsende og tilbød dem logi og bespisning (helst gratis!), medens de opholdt sig i den franske hovedstad. Mange unge adelsmænd, der var på dannelsesrejse i Europa, benyttede sig af denne gæstfrihed til at leve på nas med tjenestefolk, køretøj og heste. Når det blev for dyrt, sendte Meyerchrone, sikkert på fruens opfordring, en diskret påmindelse til deres fædre om at erlægge et beløb for opholdet.²⁾

Gesandtfruens opgaver

Det var som nævnt hovedsageligt gesandtfruen, der tog sig af gesandtskabets økonomi og administration. Her kom slægtens forretningstalent og erfaringerne hjemme fra købmandsgården i Roskilde Christiane til gode. Men som om dette ikke var nok, måtte hun et par gange hjælpe ægtemanden med de løbende gesandtskabsforretninger som en form

for chargé d'affaires. Det indebar udarbejdelse af skriftlige henvendelser til andre gesandtskaber og indberetninger til udenrigskollegiet hjemme i København. Det skete tilsyneladende til ægtemandens fulde tilfredshed.

Hun måtte desuden flere gange rejse hjem og ordne forskellige både embedsmæssige og økonomiske sager. Det har ikke været særlig behageligt at sidde i en umagelig karosse uge efter uge og skumle af sted på veje, der ofte ikke var meget mere end en samling hjulspor, der blev til et håbløst muddersøle efter regnskyl. Hertil kom så overnatning i primitive kroer og faren for overfald af landevejsrøvere. Det krævede både en god fysik og en god portion mod at stå model til sådan en tur frem og tilbage. Hun har nok givet bekendte køreljighed, når det kunne lade sig gøre. I 1696 havde hun sin voksne datter med til København. De embedsmæssige forretninger bestod blandt andet i at tilse Henning de Meyercrones indenlandske embeder. Da han ikke kunne få sin gage til at slå til, havde regeringen hjemme søgt at hjælpe ham ved at overlade ham stillingen som amtmand og stiftsbefalingsmand over Ålborg Stift. Den daglige administration måtte udføres af en stedfortræder, men en gang imellem måtte familien kontrollere, at han gjorde sit arbejde ordentligt. I en tid uden bankoverførsler skulle hun også hente penge og transportere dem velbeholdent til Paris. Et andet formål med disse rejser var at aflægge rapport i København og modtage nye forholdsordrer til gesandten. Hun skulle for øvrigt ikke have holdt sig tilbage fra at deltage i

Christiansborg Slotsplads 1679. Kobberstikene fra Peder Hansen Resens Atlas Danicus, genudgivet 1974.

politiske intriger hjemme i hovedstaden. Hun har uden tvivl også taget sig tid til et lille besøg hos moderen i Roskilde, for hun skulle under alle omstændigheder passere den gamle købstad for at komme ind til hovedstaden.

En kvinde med forstand

Hvordan var hun ellers, ud over at hun var modig og havde ben i næsen? En samtidig fransk diplomat har sagt følgende om Christiane: *"at hun i høj grad besad alle de kvalifikationer, som kan klæde en diplomats frue; hun blev ved det franske hof beundret for sin behagelige og fine forstand. Hun var i stand til at udrette ting af højere egenskaber end dem hendes køn i almindelighed beskæftiger sig med."*³⁾ Hendes sociale status, der gav hende adgang til at holde tjenestepiger, herunder barnepige, har bidraget til, at hun kunne bruge sine kræfter på andre områder end på moderskabet og det husmoderlige felt. Ægteparret havde mindst 4 børn, der nåede voksenalder. Christiane har nok født flere børn, for selv i de højeste kredse var der dengang mange spædbørn, der ikke blev ret gamle. Vi har kendskab til følgende sønner: Christian, der var ældst (faldt 1702 i slaget ved Luzzana, ca. 27 år gammel), Frederik (faldt i slaget ved Malplaquet 1709 som sidste mand af slægten) og Peter (død i Paris 1706). De fik alle en militær uddannelse. Der indgik også en midlertidig stilling som legationssekretær hos faderen, i hvert fald i to af sønnernes uddannelse. Hertil kom så den omtalte datter.⁴⁾

Fru Meyerchrone korresponderede med andre danske diplomater i udlandet. Hun havde en livfuld stil, men var ikke så god til at stove. Der er bevaret et par breve til gesandten i London, Christian Lente. Heraf fremgår det, at hun mest skrev om private affærer og om bysladder i Paris og København, men hun kunne også komme ind på politiske emner. Hun var heller ikke bleg for at bede Lente og andre om at gøre sig visse tjenester. Ved en bestemt lejlighed bestilte hun 180 alen grønt moiré fra London med nøjagtig angivelse af stoffets farve og kvalitet. Hun bad også frimodigt om, at den engelske gesandt tog stoffet med i sin kuffert, så hun kunne undgå at betale told.⁵⁾

Storhed står for fald

En dag var det slut med Meyerchrone-parrets magt og indflydelse i Paris. Årsagen må blandt andet søges i politiske forhold i Europa. I 1701 udbrød Den spanske Arvefølgekrig, der førtes mellem Østrig, England og Nederlandene imod

1 alen = 62,81 cm.

Ludvig 14.' anden hustru, den borgerlige madame de Maintenon (1635-1719), der fik ham til at forfølge huguenotterne. Hjemmesiden: Grand Ladies (www.gogmsite.net.)

Frankrig. Krigen bidrog til at vanskeliggøre de Meyercrones stilling i Paris. Især efterretningen om de danske hjælpetropers indsats på kejserlig side imod Frankrig i slaget ved Hochstadt vakte Solkongens mistillid til de Meyercrone og til den danske regerings loyalitet.

Men den franske konges personlige forhold spillede også en rolle. Fra at være en udsvævende ødeland udviklede han sig til en bigot, religiøs fanatiker på sine gamle dage under indflydelse af sin nye hustru af borgerlig herkomst, madame de Maintenon, og ikke mindst hendes skriftefader, jesuiterpræsten Père la Chaise. Nu skulle alle indbyggere i det franske rige være rettroende katolikker. Det såkaldte Nantes-Edikt, der havde sikret de franske protestanter, også kaldt for huguenotter, trosfrihed og kirkelige rettigheder, var blevet ophævet i 1685. Konsekvensen blev en forfølgelse af alle ikke-rettroende, og en masseudvandring tog sin begyndelse. Omkring 200.000 mennesker måtte flygte fra Frankrig.

Gesandtparret kunne ikke stiltiende se på, at trosfæller blive forfulgt uden at hjælpe. De gemte adskillige eftersøgte personer i deres gesandtskabsbolig, der jo var sikret diplomatiske rettigheder. Det har uden tvivl været madame, der har taget affære og hjulpet protestanter i nød. Hun skjulte dem ikke bare i sit hjem, men hjalp dem også til sikker flugt ud af Frankrig. Det kom madame de Maintenon for øre. Hun gik straks til kongen og sladrede. Disse ting tilsammen fik Solkongen til at bede den danske regering om at tilbagekalde sin gesandt i Paris, selv om man ikke kunne klandre hans embedsførelse, og regeringen efterkom dette ønske. Efter et kvart århundrede som sit lands repræsentant ved Solkongens hof blev de Meyercrones bortrejse forbigået i tavshed uden den obligatoriske afskedsaudiens. Christiane fik en direkte udvisningsordre for sin hjælp til huguenotter på flugt. For at føje spot til skade blev rejsefølget udsat for et røverisk overfald af en gruppe soldater, da de nåede til den belgiske grænse. Den danske attaché Søren Numsen, der sad ved siden af Henning de Meyercrone i karossen, blev dræbt ved et skud gennem ruden. De øvrige rejsedeltagere slap med skrækken. Måske var overfaldet arrangeret af den franske regering?

Enkestand i Roskilde

Ægteparret kom tilbage til Danmark i 1706, samme år som sønnen Peter og fruens mor døde, og de bosatte sig nu i Roskilde. Husherren var stadig amtmand og stiftsbefalings-

mand i Ålborg. Endvidere havde kongen overladt ham en gård i det gamle Ringkøbing Amt og hædret ham med titlen gehejmeråd, så parret kom ikke til at lide økonomisk nød. Men begivenhederne havde taget så meget på Henning de Meyercrone, at han døde i 1708. Christiane måtte nu belave sig på en stille enketilværelse. Den kom til at vare i 30 år. I 1709 havde hun ydermere den sorg at miste sin sidste søn Frederik.

Lige som moderen var hun socialt interesseret. Derfor kastede hun sig over velgørenhedsarbejde. Det var en interesse, som hun delte med sin søster Maria, der allerede var blevet enke efter borgmester Bernt Meier i 1688. De to damer påtog sig at få sat skik på forældrenes gamle brødlegat

Ved min Hiemkomst befinder jeg ovenbemelte mine Sal. Forældres Gave til de Fattige saa vel at være indrettet af Hr. Commerce-Raad Peder Klavman, at jeg dermed i alle Maader ere fornøjet. Koes-Filde, den 22de Febr. 1707. C. de Meiercron.

Saa som jeg ved min Hiemkomst til Koesfælde, efter den ulykkelige Gdebrand den 4de October 1735, selv maatte forskaffe Skolens Discippler det Brød som dem var tillagt efter mine Sal. Forældres Legatum, da der i Byen fast ey var Brød at faae tilkiøbs; Da for endnu lidet at forsøge samme Gave, har jeg, i den Hellig Trefoldigheds Navn, tillagt Et Hundrede Rixdaler Croner tilligemed dette Lars Rente, fra 11te Junii 1737 til 11te Junii 1738, 5 Rdlr., og samme 100 Rdlr. tilligemed 5 Rdlr. Rente leveret Rektor Scholæ, Mag. Schnabel, da heele Capitalen nu er 1200 Rdlr. Croner, nemlig 1000 Rdlr. given af mine Sal. Forældre, 100 Rdlr. tilførs af mig selv, og nu igien 100 Rdlr., som giver aarlig Rente 60 Rdlr. Croner, for hvilken Rente tilligemed den Kongel. Allernaadigst efterladte Consumption 10 Rdlr. Courant, skal ugentlig hver Loverdag veyes og udgives til 16 fattige Skole-Disciple, til hver 8te Pund Brød, naar gode og lette Maringer ere, saa at den foranførte Rente ikke skulle gandske behøves, da spares det overblevne af hver Kvartal, indtil, om Gud behager, der indfalder dyre Maringer, paa det enhver af de 16 fattige Skole-Discippler alle Tider kand nyde ugentlig 8te Pund got forsvartlig Brød, og maa ingen Rug leveres Bageren, efter Capitelis Kiøb, men han betales i reede Penge hver Kvartal, naar Brødet i samme Kvartal har været saa got, som det bør at være, og saa snart Brødet befinder at være paaflagelig, da straxen samme Uge at tage forsvartlig Brød af en anden Bager, og dersom han alligevel, efter den Tid, bliver ved at bage uforsvartlig Brød, da at antage en anden Bager i hans Sted. Ellers alting at forholdes efter den forhen opsatte Fundas af Dato 2den Januarii 1707. Beder derfor ydmygft, at Hans Excellence, Hr. Stift-Altmand og Hæderlig Høylærde Hr. Biskopen, dette med mig vil underskrive, og ved Landemodene umage sig og forhøre om Dispensationen og dermed have Indseende. Kjøbenhavn, den 23 Augusti 1737. C. M. de Meiercron.

Efter Begiaring underskriver og forsegler

B. Gersdorff.

Ovenstaaende er mig foreviist, som og dets Indhold, bør og skal i alle Maader worde efterlevet. Kjøbenhavn, den 26 Augusti 1737.

C. Worm.

Christiane de Meyercrones efterskrift til donationsbrev for forældrenes brødlegat, 1707. Gengivet efter Hofman.

Monument for Hellig Kors Kilde. Ca. 1910.
Foto i Roskilde lokallhistoriske Arkiv.

til fattige skoledisciple. De fik udfærdiget et donationsbrev, som blev stadfæstet i 1707. De forøgede formuen med 100 rigsdaler og overlod rektor Schade ved katedralskolen at sætte de 1.100 rigsdaler på rente, så formuen årligt gav et afkast på 10 %. De to damer påtog sig selv at uddele brødene, så længe de levede. I 1737 lagde Christiane yderligere 100 rigsdaler til formuen. I gavebrevet meddeler hun blandt andet, at hun efter byens brand den 14. oktober 1735 en tid selv måtte sørge for at få brødene bagt, da det ikke var til at købe brød i byen.⁶⁾ Hun hjalp også ved at have en skoleelev i huset som stikirenddrenge. Blandt andet skulle han hente vand til husholdningen ved Hellig Kors Kilde. Denne dreng var Grundtvigs farfar, der således tjente til livets ophold hos den rige enke ved siden af sin skolegang på katedralskolen.

Meyercrones Stiftelse

Christiane oprettede endvidere sin egen stiftelse, den såkaldte Meyercrones stiftelse. Måske var hun inspireret af Roskilde adelige Jomfrukloster, en stiftelse for ugifte adelsfrøkener oprettet i 1699. Den nye stiftelse var mere beskedent beregnet for to fattige enker, men af god familie. Til det formål købte fru den gamle kantorchave lige nord for domkirken. Her lå de forfaldne rester af præsteboligen for kantoren, domkirkenes fjerde præst i katolsk tid. De blev nu revet ned, og en ny gård blev opført i 1708. Den fik navnet Meyercrones Stiftelse efter stifteren. Det økonomiske grundlag for stiftelsen var en del jordegods fra Sankt Agnes Kloster og desuden et stykke land i Himmelev, som Christiane havde arvet efter sin mor. Stiftelsen blev bestyret af hende selv, indtil hun døde i 1738. Hun blev begravet ved siden af sin mand i Nicolai Kirke i København. Efter hendes død overtog hendes ugifte søsterdatter, Marie Christine Meier, bestyrerjobbet, og det var hende, der 1739 sørgede for, at stiftelsen fik en fundats. Derfor kaldes stiftelsen for Jomfru Meyercrones stiftelse i brandtaksationen fra 1761.⁷⁾ Hun sørgede også for at forøge formuen og skabe rammerne for, at den fortsat kunne vokse. Og frem for alt sørgede hun for, at administrationen af stiftelsen kunne overleve hende selv.

Formuen voksede støt og roligt i de følgende år, og i 1833 kunne man rive den gamle gård ned for at give plads til den nuværende bygning, der er en etage højere. Herved blev der plads til 4 enker. Man har sikkert genbrugt fundamentet, for den nye gård har samme antal spærfag, som den gamle. Desuden er tagværkstømmeret genbrugt, idet der er indhugget

to sæt tømmermærker på tagspærene. Endvidere er der genbrugt en dør med gammeldags bukkehornshængsler. Den sidder stadig i sin karm på første sal.

Meyercrones stiftelse opført 1833. Fotograferet en sommerdag ca. 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Morbærtræerne og mindet om Christiane

Men der er et andet minde om fru Meyercrones virke. Ud imod Domkirkepladsen plantede hun en række morbærtræer. Hun havde selv haft små stiklinger med hjem fra Frankrig. Et enkelt af disse træer stod til et stykke ind i 1900-tallet. Da man midt i 1920'erne omlagde Domkirkepladsen, blev nogle af træets store rødder hugget over, så det var dødsdømt. Der blev nu taget et par stiklinger af dette træ. Da de havde vokset sig store, var det gamle træ for længst væk. Det ene træ står i Landbohøjskolens have i København, medens det andet blev foræret til Domkirken, der nu var blevet ejer af Meyercrones stiftelsesbygning, og træet blev plantet i stiftelsens have.

Den gamle gård fra 1833 står endnu. Dog er stiftelsens formue blevet slået sammen med to andre og endnu ældre stiftelsers formuer, ligesom selve gården er blevet solgt til Roskilde Domsogns menighedsråd omkring 1990 og omdannet til en almindelig udlejningsejendom. Den nyeste del af stiftelsen - et rødstenshus ud imod Skolegade fra 1897 - blev revet ned ved samme lejlighed. Men vi kan stadig gå hen og se omridset af Christianes gamle gård ved Domkirkepladsen.

Det sidste af de gamle morbærtræer på Domkirkepladsen, der stammede fra Christianes hjembragte stiklinger fra Paris omkring 1700. Foto ca. 1920 i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Noter:

- 1) Dansk Adelsårbog, s. 5-6.
- 2) Meyercrones arkiv.
- 3) Hess-Hansen, s. 26.
- 4) Dansk Adelsårbog, s. 5-6.
- 5) Gesandt Lentes arkiv.
- 6) Hofman, s. 289-293.
- 7) Brandtaxation 1761-65. Nr. 172.

Kilder og litteratur:

I denne biografi er der anvendt gesandtskabsarkiver i Statens Arkiver, adelsårbog, brandtaksation og fundatssamling fra Roskilde, m.v.

Christian Lentes arkiv. Statens arkiver.

Henning Meyercrones gesandtskabsarkiv. 1673-1706. Statens Arkiver. Roskilde Købstad. Brandtaxation 1761-1765. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier Online. Statens Arkiver.

Axelsen, Per: "Meyercrone Stiftelse" – Domkirkepladsen 2, Roskilde. Foreningen for bygnings- og landskabskultur Roskilde. Årsskrift 1992, s. 23-28.

Behrmann, Hendrik: Grundrids til en historisk-topografisk Beskrivelse af det gamle Konge- og Bispeæde Roeskilde med sine egne og Omegnens Mærkværdigheder, især dens Domkirke og sammes Monumenter, fra de ældste Tider til vore Dage. København 1832.

Christensen, Chr.: Købmandsdynastiet Schrøder. Jul i Roskilde 1940, s. 14-16.

Dansk Adelsårbog. XLVII. København 1930. II.

Dansk Biografisk Leksikon. Ved Povl Engelstoft og Svend Dahl. Bd. XV. København 1938. (Om Meyercrone ved Franz von Jessen).

Fabricius, Knud: Griffenfeld. København 1910.

Fang, Arthur: Roskilde. Fra byen og dens historie. II. Roskilde 1970.

Greiner, Kim: Havens morbærtræ. <http://bibliotek.science.ku.dk/life150/haven/havensmorbærtre/>

Hess-Hansen, Fr.: Madame de Meyercrone. En "Grande dame" ved solkongens hof. Jul i Roskilde 1950, s. 24-27.

Hofman, Hans de: Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge. Roeskilde Amt. VII. 1761.

Jessen, Franz von (red.): Danske i Paris gennem Tiderne. Bd. I. København 1936. Om Meyercrone-parret s. 120-146 ved Henny Glarbo og s. 207-208 ved Eiler Nystrøm.

Kobberstikkene fra Peder Hansen Resen Atlas Danicus 1677. Genudgivet ved Rosenkilde og Bagger. København 1974.

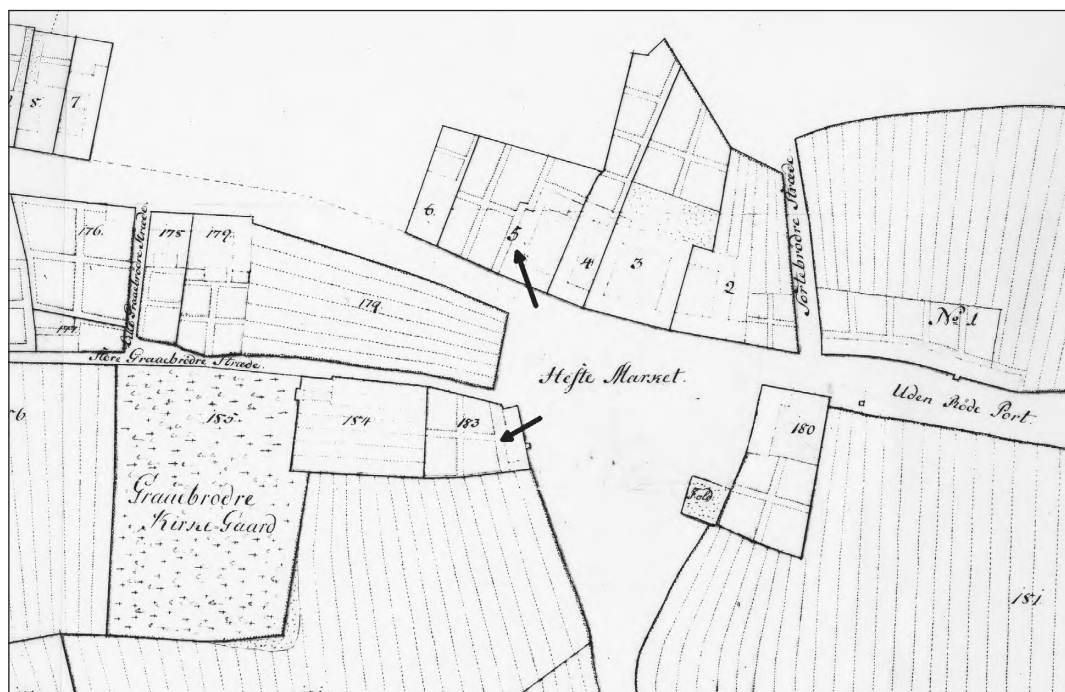
Den kvindelige grovsmed

Maren Smeds (1737-1817)

I 1790'erne boede der en kone i Roskilde, der blev kaldt for Maren Smeds efter sin afdøde ægtemands erhverv, som det var skik og brug i håndværkerkredse siden middelalderen. Hun var på dette tidspunkt enke, men en holden kone, der ejede en stor gård i byen. Desuden havde hun overtaget ægtemandens virksomhed efter hans død og ernærede sig som smedemester. En kvindelig storkøbmand er måske til at forstå, for jo højere sociale lag man tilhørte, desto mere kunne lade sig gøre uden myndighedernes indblanding. En kvindelig grovsmedemester får nok mange til at studse. Men det var ikke kun i de højeste sociale lag, at enker kunne føre deres mands virksomhed videre. Alle enker var myndige, og det betød, at også håndværkerenker som Maren kunne føre en virksomhed videre efter ægtemandens død.

Roskilde Smedelavs såkaldte velkomst, en drikkepokal med oldermandsskilte. Tegnet af Randall 1883. Illustration i Camillo Nyrops bog om smedelavet.

På det gamle kort fra 1790/91 kan vi se, hvordan Hestetorvet så ud på Maren Smeds tid, et stort trekantet torv, der var åbent ud imod Algade og omgivet af ubebyggede vænger imod vest og øst. På torvet blev der holdt kvæg- og hestemarkeder siden middelalderen, deraf navnet. Maren boede først i nr. 5, siden i nr. 183. Udsnit af Ehlers kort. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Marens familie

Maren var født i 1737. Hun står opført i Roskilde Domsogns dåbsbog den 24. juni 1737. Desværre var man endnu ikke begyndt at opføre fødselsdatoen, for det var dåbsdatoen, der betød noget. Fødselsdatoen var underordnet set fra kirkens synsvinkel. Marens forældre var Søren Pedersen Møller og hustru, Salome Knudsdatter. Da datteren var ægtefødt, altså i ægteskab, kom hun til at hedde Sørensdatter til efternavn efter sin far, da det var normalt at anvende patronymer, eventuelt efterfulgt af et slægtsnavn. Det er lidt svært at vurdere, om hendes far hed Møller eller var møller. Det sidst opførte dåbsvidne i kirkebogen var Johan Jensen Møllers kone, men også i dette tilfælde kan der både være tale om et navn og en stillingsbetegnelse. Men har man fulgt den almindelige navneskik i begyndelsen af 1700-tallet, var hendes far højst sandsynligt møller. Marens gudmor hed Malene Klein Smeds, og her er man ikke i tvivl om, at hun var enke efter en klejnsmed. De øvrige faddere og dåbsvidner - 10 i alt - kom alle fra håndværkerkredse. Så Marens forældre må have tilhørt håndværkerstanden.

Fadderne var forpligtede til at tage sig af det lille barns kristelige opdragelse. Når man brugte så mange faddere, hang det blandt andet sammen med den store dødelighed i samfundet. Det var vigtigt, at der var nogen tilbage til at tage sig af barnet, hvis det pludselig stod alene. De fleste faddere var fra omgangskredsen, men kunne man formå en person fra et højere socialt lag til at stille op som fadder, var det rigtig godt. Det kunne altid gavne barnet senere i livet.

Maren forblev således i samme sociale lag som sine forældre, da hun blev gift med grovsmed Jens Rasmussen den 4. juni 1764. Vielsen fandt sted i Roskilde Domkirke og forrettedes af domprovst Schultz. Jens var på det tidspunkt blevet mester. Over for pigens forældre var dette det bedste bevis på, at han var i stand til at forsørge en familie. Kunne han ikke det, kunne familien i værste fald ende på fattiggården.

Jens og Maren fik deres førstefødte, en pige, i 1766. Hun blev døbt den 1. juni, to år efter forældrenes vielse, og fik navnet Anna Sophia. Maren blev hurtigt gravid igen, og den 13. december året efter fik de en søn døbt. Han kom til at hedde Rasmus efter sin farfar. Det var normal navneskik at opkalde sine børn efter nære slægtninge. Den 26. maj 1769 bar de Karen til dåben. Den 3. maj 1771 blev Maren døbt, opkaldt efter sin mor. Den 17. januar 1773 var turen kommet til en ny lille Rasmus, der efter skik og brug skulle erstatte

den første Rasmus, der var død i mellemtiden. Næste barn var igen en pige, døbt den 30. december 1774. På dette tidspunkt var præsten begyndt at indføre barnets fødselsdato. Vi kan derfor se, at hun var født den 21. december samme år, så man skred hurtigt til at få de små børn døbt, for det var en farlig verden, de blev født ind i med en massiv børnedødelighed. Skulle man sikre det lille barns evige liv hos Herren, skulle det være døbt. I modsat fald var det at regne for en hedning, der var dømt til evig fortabelse. Vi kan se af andre kilder fra perioden, at det var en stor trøst for mødrene, at de følte sig overbevist om, at deres små børn kom i himlen, når de døde som spæde. Pigen fik navnet Salome efter sin mor. Hun blev båret af Christen Windelboes hustru, Dorthe Magdalena. Efter at have født 6 børn på 8 år holdt Maren en pause i sine børnefødsler på 4 år, inden hun fødte sit sidste barn, en søn, den 14. juli 1778. Ved dåben 5 dage senere fik han navnet Søren efter sin morfar og Jensen til efternavn efter sin far. Vi kan se i nogle af kirkebogsindførslerne, at Marens mand bar slægtsnavnet Grønlund, men hans børn fik ikke dette efternavn.

Husstanden i smedegården

Af folketællingen fra 1787, den ældste der er gennemført i Danmark, fremgår det, at familien boede på Hestemarkedet, siden kaldt for Hestetorvet. Tællingen fandt altid sted først på året. På dette tidspunkt var Jens 59 år (det løbende års alder iberegnet), hans kone 50 år, datteren Salome 12 år og

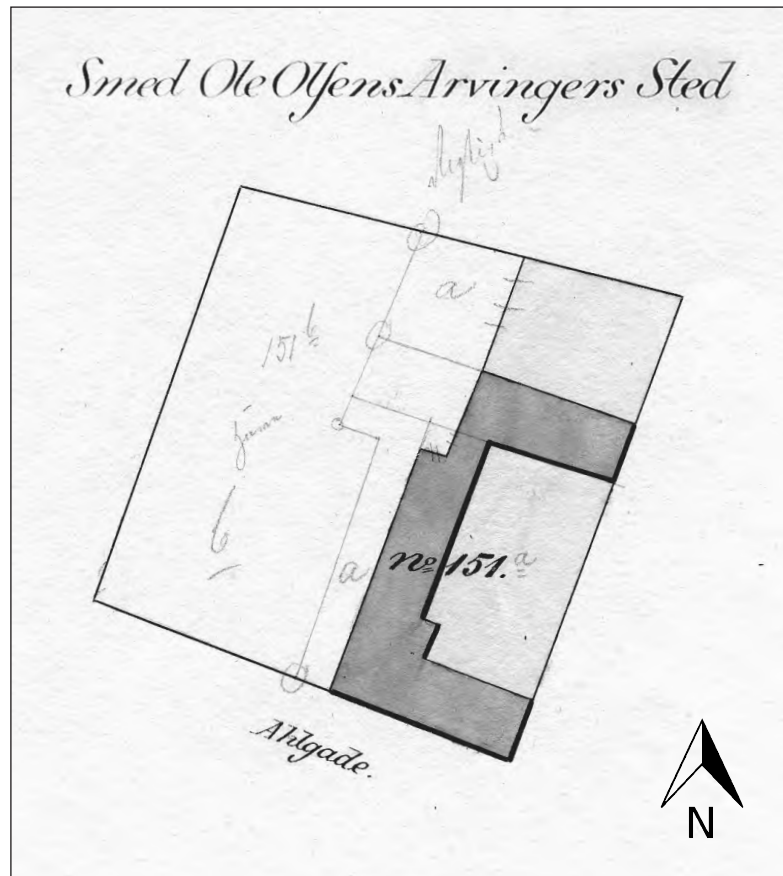
*Malermester
Gottschalks tegning af
Algade med Hestetorvet
overfor fra 1840.
Marens gård, nu ejet
af eftermandens enke,
er den lave længe med
køreport i midten, der
ligger som nr. tre fra
venstre efter Roskilde
adelige Jomfruklosters
lange mur. Postkort i
Roskilde lokalhistoriske
Arkiv.*

sønnen Søren 8 år. Der er ikke nævnt andre børn. De ældste børn kan være flyttet hjemmefra, men flere må være døde ligesom den første Rasmus. Husfaderen Jens er ganske rigtigt anført som grovsmed. Med til husstanden hørte fire tjenestefolk: en smedesvend ved navn Ole Olsen på 29 år, en næsten udlært smedesvend Peder Jensen på 22 år samt to smedelærlinge, Jens Haagensen på 19 år og Joen Hansen på 17 år. Det var normalt, at svende og lærlinge fik kost og logi hos deres mester. Maren havde således 8 personer inklusiv familien på kost hver dag og ingen tjenestepige til hjælp. Hertil kom vask og rengøring. Det har været hårdt at være alene om husmoderpligterne på en tid, hvor alt skulle laves fra grunden i husholdningen.

Selve indretningen af grovsmedens gård kan vi danne os et indtryk af ved at studere Ehlers grundtakst med tilhørende kort fra 1790/91, hvor alle matrikler er indtegnet. Her finder vi Maren Smeds som ejer af en grund på den nordlige side af Hestetorvet. I dag ville adressen være Algade 41-43. Grunden blev hos Ehlers betegnet som nr. 5.

I Roskilde lokallhistoriske Arkiv findes en stor samling såkaldte udstykningskort fra byen i begyndelsen af 1840'erne med farvelagte grundtegninger af alle grundejeres gårde og huse med tilhørende parceler af byjorden, en stor tegning for hver ejer. Her finder vi også en grundtegning af Marens gård, som den stadig så ud efter hendes eftermands enkes overtagelse af gården. Dog er der nu tilføjet nogle streger, der tyder på opførelse af et nyt hus ud imod Algade på den tomme del af grunden.

Den var opdelt i to halvdele, den vestre ubebyggede del og den østre bebyggede del. På den bebyggede del af grunden lå der et hus ud imod gaden på 290 kvadratalen (65 7/8 alen i længden). Vest herfor lå der et sidehus på 460 kvadratalen (73 alen langt), og på nordsiden af gårdspladsen en gammel længe på 734 kvadratalen (72 alen langt). Forhuset har uden tvivl været beregnet til beboelse. Om smedeværkstedet har ligget i sidelængen eller baghuset er ikke til at sige. Grundens vestre side betegnedes som have og byggeplads. Her var arealet opgivet til 3170 kvadratalen. Grundens samlede areal var således på 4654 kvadratalen, en pæn stor grund efter datidens målestok. Både grundene øst og vest for grovsmedefamiliens brede grund var lange smalle stykker. Nord for grunden strakte der sig et stort ubebygget vænge.

1 alen = 62,81 cm.

1 alen² = ca. 0,4 m².

Grovsmeden som læremester

Siden 1300-tallet havde der været lavstvang i Danmark. Det vil sige, at en håndværker ikke kunne udøve sit erhverv uden at være medlem af et lav. Derfor var mester Jens medlem af Roskilde Smedelav. Hans lærlinge skulle ligeledes indskrives i lavet, og efter udstået læretid skulle lavet godkende, at de kunne blive svende. Til gengæld for denne monopolstilling garanterede lavet, at dets medlemmer udførte kvalitetsarbejde til rimelige priser. Nu var håndværkere ikke mere pålidelige dengang, end de er i dag. Så der måtte kontrol til. Det stod byens borgmestre og rådmænd for. De skulle godkende lavenes vedtægter, de såkaldte skråer, godkende valg af oldermænd, fastsætte maksimalpriser og kontrollere svendeprøverne.

Mester Jens havde altid to lærlinge samtidig. Derfor var han en af de mestre, der ofte blev omtalt i Roskilde Smedelavs indskrivningsprotokol. Således mødte mester Jens - for øvrigt for sidste gang - den 5. februar 1787 "for aaben Lade", som det hed, når der var møde i lavet, og lavsladen stod åben, så man havde adgang til lavets arkiv, herunder lavets vedtægter nedfældet i den såkaldte lavsskrå. Denne gang havde grovsmedemesteren hele tre ærinder. For det første skulle han indskrive en ny læredreng i lavet, førnævnte Joen Hansen. Det blev ved samme lejlighed bekræftet, at der var indgået en lærekontrakt skrevet på "stemplet Papiir", så det var juridisk gyldigt. Læretiden strakte sig fra den 24. juni 1786 til samme dato 1790, så han var allerede i fuld gang på dette tidspunkt. For det andet skulle smedemesteren indskrive læredrengen Jens Haagensen, der ligeledes var begyndt

Om Drennge.

24. Skall det verre enhuer Mester vdi dette Laugh friit forre adt thage Drennge vdi Lehre, och ingenn Entenn inden eller vdenm Lauget Skall dennom therpaa nogenn forhindrinng eller Besueringh giørre vdi nogenn maade.

25. Dreng, Som aff Mesterne schulle føedes och vnderholldes, schulle paa Groffsmede hanr.dtverch thienne for Lehre thue aar, hoes en Kleinsmedt, Kniffsmedt eller Kiedellsmedt threj aar, hoes en Sporemagere, Bøszemagere, Seygermager och Suerdtfigere vdi iij eller iij aar, Eftersom the haffuer forstanndt, ere stoere och sterche till.

26. Ingen Drengh schall medtdeelis Lerrebreff, førerndt hanndt haffuer vdthiennt, och for Oldemandenn och hoessidernne loughigenn Beuiszis, adt hanndt bær det adt haffue, Ey heller sit Lerrebreff benegtes eller forholldes, Naar hanndt haffuer vdthiennt sin thiidt och er goedt for Suenndt.

27. Icke heller schall nogen Mester maa sin Lehredrenng fra sig foruise, Naar hanndt en thiidt langh thiennt haffuer, vdenm hanns Lehreaar erre forløbenn och fanger sit Lerrebreff, Medt mindre det scheer medt Øffrighedtz kiendellsze.

28. Ingen Mester maae forsømme sin Drenng vdi hanns Lerreaar medt vnderuiszningh paa handtverchet och iche heller bruge hannom till andenn Bestillingh, endt huis samme handtverchs Arbiedt till Drengens forbedrinng vedtkommer, Befindis nogenn Mester her emodt adt giørre, hanndt stannde therforre till rette.

29. Huilchen Drengh eller Suenndt sig modtuilligen och vtillbørligenn anstillen och sin Mester, førerndt the bliffuer luogligenn adtschilde, Forløber, hanndt maae paagriibes och effter hiøgbemellte Kong. Maietz. Naadigste vdtgannghenn Mandatt*), straffes som det sigh bær.

30. Kommer thuist och vennighedt emellom Mesternne, Suenne och drennghe, tha maae the iche therforre strax adt schillies, Men neste Mandagh dereffter Sagenn for Oldemandenn och hoessidernne adt Indtsteffne och ther lade thennom Niøghe medt huis billigenn bliffuer affszagt, Formener sig och nogen ther adt verre scheedt vret, maae hanndt sig for Øffrighedt Beklaghe.

Udsnit af smedelavets skrå fra 1623 med regler for mestrenes oplæring af smedelærlinge. Disse regler gjaldt stadig på Maren Smeds tid.

tidligere. For det tredje skulle mester Jens afmelde læredren- gen Peder Jensen efter udstået læretid og løse ham fra lære- kontrakten. Jens Rasmussen kunne bekræfte, at Peder i en- hver henseende havde overholdt sin lærekontrakt. Desuden fremgik det af indskrivningsprotokollen, at samtlige mestre havde erkendt Peder som "en virkelig Grovsmed Svend". Efter bestået svendep prøve forventedes det, at svenden gik på valsen – måske i udlandet, specielt Tyskland - i et års tid eller mere for at få erfaringer, inden han vendte hjem igen for at slå sig ned som selvstændig mester med eget værksted og gifte sig, som oftest med en pige fra samme stand eller, hvis det ikke kunne lade sig gøre, at blive ansat som svend hos en selvstændig mester.

Maren bliver smedemester

Jens Rasmussen nåede ikke at færdiguddanne Joen og Jens, idet han blev båret til graven den 2. februar 1789. Af dom- kirkens begravelsesbog fremgår det, at han blev begravet på den sydlige side af Domkirkegården. Det var en tand min- dre fint end at blive begravet inde i domkirken, men absolut finere end at blive begravet på Gråbrødre Kirkegård. Jens Rasmussen og hans familie hørte således til i den øvre ende af håndværkerstanden i byen. Selve gravstedet på Domkir- kegården kostede 1 rigsdaler og 4 mark. Samtidig skulle der

Roskilde Smedelav eksisterer stadig i form af en mesterforening. Her ses 4 lavsbrødre fra lavet med lade og velkomst ovenpå ud for Roskilde Museum i Sct. Ols Gade. Fotograferet i anledning af lavets 500 års jubilæum i 1936. Foto i Roskilde lokalhi- storiske Arkiv.

betales 5 mark til skolen. Med skolen mentes Roskilde Katedralskole, der lå lige vest for domkirken ud imod Skolegade. Det anførtes endvidere, at mester Jens blev 60 år gammel. Det lyder jo ikke af så meget, men man skal huske, at gennemsnitsalderen var meget lavere i 1700-tallet end i vore dage.

Som en følge af ægtemandens død blev Maren myndig. Derfor indtrådte hun på lige vilkår med sine mandlige kolleger i lavet. Nu var det hende, der optrådte i indskrivningsprotokollen med et par års mellemrum. Hun blev omtalt skiftevis som Jens Rasmussens enke og Jens Rasmussens Grovsmeds enke og tillige som mester i lavsprotokollen. Første gang hun mødte "for aaben Lade" var den 17. april 1790. Ved den lejlighed blev Joen Hansen udskrevet af lavet efter behørig svendeprøve og kunne nu "sit Lærebrev bekomme naar forlanges", som der står i protokollen. Den 19. januar 1791 mødte Maren igen op i lavet, nemlig for at melde Jens Haagensen ud som lærling efter fire års læretid. Også han kunne nu få sit svendebrev efter godkendelse af svendeprøven. I det hele taget blev alle Marens grovsmedelæringer udlært med samme gode skudsmål, som de foregående. I 1791 antog smedemadammen to nye læringer. Sådan fortsatte hun med at ansætte nye læredrenge, så snart de gamle var blevet udlært som svende, således at hun hele tiden havde to læredrenge, lige som hendes mand havde praktiseret. Til at drive værkstedet og oplære lærlingene havde enkemadammen fortsat en svend ansat.

Den 24. juni 1796 mødte Maren op i lavet for at afmelde en nyuddannet smedesvend og indskrive to nye læringer. Den ene læredreng, Nils Jensen, var fra Roskilde og skulle gennemføre uddannelsen på de normale fire år. Den anden læredreng var fra Rønne på Bornholm og indgik en lærekontrakt med smedemadammen på kun to år. Selv om det normale var en lærekontrakt på fire år, forekommer både treårige og toårige kontrakter af og til i protokollen. Men den to-årige kontrakt var usædvanlig kort, så det kunne tyde på, at Maren havde en plan. Hun var efterhånden ved at runde de 60 år, så det ville ikke være unaturligt, hvis hun overvejede at trække sig tilbage som smedemester, og det var lige, hvad hun gjorde. Hun optrådte ikke mere for åben lade i Roskilde smedelav. Den 22 oktober 1796 optræder en ny smedemester i indskrivningsprotokollen, nemlig grovsmedemester Ole Olsen, og går vi frem til år 1800 i protokollen, er det samme mester Olsen, der afmelder Marens sidst an-

tagne lærling, den nævnte Nils Jensen. Så Maren har altså afhændet sit smedeværksted i 1796 for at hellige sig sit otium. Hun valgte at sælge sin gård med beboelse, værksted, byggegrund og have til den smedesvend, der havde været i familiens brød ifølge folketællingen fra 1787. Det var en mand, som hun kendte særdeles godt, og som hun kunne have tillid til ville være i stand til at føre virksomheden videre. Så snart Ole havde opnået borgerskab i byen og fået foden under eget bord i smedegården, giftede han sig med Karen Jensdatter, så han havde en kone til at tage sig af husholdningen og føde hans fremtidige børn.

Marens otium

I folketællingen fra begyndelsen af 1801 får vi bekræftet, at Maren Sørensdatter Smeds ikke længere drev smedevirksomhed. Hun var nu en gammel kone midt i 60'erne, der levede af sine midler. Hun havde købt et hus på det nordvestre hjørne af Hestetorvet og Store Graabrødre Stræde, så hun forblev i sit gamle kvarter. Adressen er i dag Hestetorvet 6, men det gamle hus er revet ned og erstattet af et højere hus omkring 1935. Af tællingen fremgår det, at hun havde lejet et værelse ud til en logerende, Aage Jensen, der var læredreng hos murermester Muurbek. Til huset hørte endvidere en sidelænge, der gav Maren mulighed for at få en større lejeindtægt. Hvem var det så, der var flyttet ind? Af 1801-tællingen fremgår, at hun boede i samme ejendom som

Fotografi fra begyndelsen af 1900-tallet, der viser Marens lave hus på hjørnet af Store Graabrødre Stræde og Hestetorvet. Det blev siden værtshus. Huset blev i 1935 erstattet af en højere byejeendom. Nu var grundpriserne blevet for høje til at bygge i en enkelt etage. Foto i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Kommandanten for Husarregimentet i Roskilde havde sin gård i Skomagergade 33. Det var dengang forsynet med et skilderhus. Som officer må Tiede jævnligt have haft sin gang her. Ejendommen huser i dag kunstnersammenlutningen "Jepe". Hude-foto. Ca. 1905. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

sin nærmeste familie, datteren Salome og hendes familie. Salome Jensdatter blev i flæng også kaldt for Salme eller Salomine, for dengang tog man det ikke så nøje med stavemåden. Salome var nu 26 år gammel. Hun havde fundet en flot underofficer – uniformen pyntede jo altid – at gifte sig med. Han hed Johan Tiede og var 31 år gammel. Han var korporal ved Husarregimentet i Roskilde. Ægteparret havde to små børn, Friderine på 3 år og Jacob Rasmus på 2 år. Så Maren kunne altid få tiden til at gå ved at tage sig af sine børnebørn, hvis datteren og hendes tjenestepige, Anne Catrine på 15 år, var optaget af andre gøremål. Men ellers nød smedeenken sit otium.

Marens datter var således blevet officershustru. Dog rangerede hendes mand som korporal nederst i officershierakiet, så man kan ikke sige, at hun havde giftet sig over sin stand. Det omtalte husarregiment – også kaldt for de blå husarer efter deres uniformstrøjer - var garnisoneret i Roskilde fra 1778 til 1842. Byen havde ikke nogen kaserne. Derfor købte bystyret en stor gård til kommandanten på hjørnet af Skomagergade og Ringstedgade. Det er i dag en af de få ejendomme fra perioden, der er bevaret op til vor tid. Resten af officererne, de menige husarer og deres mange heste måtte indkvarteres

privat. Det gav anledning til rivninger, især mellem officerer og kvarterværter. Mange var utilfredse med de kvarterer de blev budt, specielt hvis de havde kone og børn, og borgerne var sure over at afgive værelser og staldrum. De fik godt nok betaling for deres ulejlighed. Den blev udredt af en særlig indkvarteringsskat i byen, så alle tog sin del af byrden. Men dels var beløbet ringe, og dels var officererne ofte stolte og ubehøvlede. Alle disse besværligheder med privat indkvartering i et usselt lille værelse undgik Tiede ved at gifte sig med en pige i byen med en velsitueret mor, der tilmed havde en ejendom, hvor de kunne bo. Giftermålet var også en fordel for Maren, der ved at fylde forhus og sidelænge med logerende og familie undgik indkvartering.

Maren var en stærk kvinde, der forstod at indrette sig praktisk, også på sine gamle dage med datteren og hendes familie lige ved hånden. Det fremgår af kirkebogen, at hun blev boende ved Hestemarkedet resten af sin tid som husejer og ikke som fattig aftægtskone, hvilket ellers var mange enkers lod. Maren blev ældre end normalt i begyndelsen af 1800-tallet. Hun døde i sit 81. år den 17. marts 1817 efter næsten 30 år som enke. Hun blev begravet en uge efter, den 24. marts, og blev stedt til hvile ved sin mands side på den fine domkirkegård. Som dødsårsag har præsten anført "Alderdom".

Maren havde udsigt til Hestetorvets østre side. Her lå sidst i 1800-tallet Fog & Lassens Vognfabrik. Efter en brand ca. 1900 blev huset erstattet af den store ejendom Hestetorvet 5-7. Fotograferet kort før branden af Roskildes berømte fotograf, Kristian Hude, bror til Anna Hude. Foto i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Kilder og litteratur:

Hovedkilderne til Maren Smeds historie er kirkebøger (kronologisk ført), folketællinger, brandtaksationer og Roskilde Smedelavs arkiv (protokollerne kronologisk ført). Smedegården er beskrevet efter Ehlers grundtakst.

Ehlers, Carsten.: Grundtaxt over Roeskilde Kiøbstad med tilhørende kort. 1790-91. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv. Original i Statens Arkiver.

Folketælling for Roeskilde Kiøbstad 1787. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier online. Original i Statens Arkiver.

Folketælling for Roeskilde Kiøbstad 1801. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier online. Original i Statens Arkiver.

Roskilde Domsogns kirkebøger 1708-1826. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier online. Originaler i Statens Arkiver.

Roskilde Købstad. Brandtaxation 1801. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier online. Original i Statens Arkiver.

Roskilde Smedelavs arkiv 1491-1906: Lavsskrå 1623. Læredrenge-nes kontrakter 1683-1725. Mestrenes indskrivningsprotokol 1735-1873. Svende der forbryder sig 1666-1749. Svendenes lavsartikler 1662. Diverse sager 1666-1872. Kopi af enkelte dele i Roskilde lokalhistoriske Arkiv. Originaler i Statens Arkiver.

Fang, Arthur: Roskilde Smedelav. 1436-1936. Roskilde 1936.

Fang, Fanny: Hestetorvet. Jul i Roskilde 1952, s. 13-15.

Nyrop, Camillus: Fra Roskilde Smedelavs Lade. Nogle Meddelelser. 1886.

Skjold Petersen, Carsten: Husarer i Roskilde. Roskilde Museums Forlag 2003.

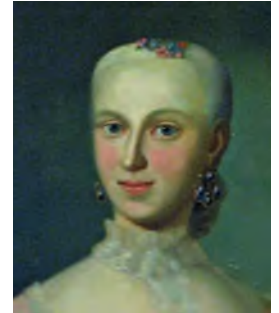
Tønnesen, Eva: De indvandrede håndværkere og deres betydning for Roskilde gennem 1000 år. Historisk Samfunds Årbog 2005, s. 125-160.

Stammoder og storkøbmand

Kirstine Kornerup (1739-1801)

Peder Kornerups læreår

Stamfaderen til købmandsslægten Kornerup fra Roskilde, Peder Kornerup, var født i landsbyen Allerslev den 18. februar 1725. Hans far var bonde i landsbyen og hed Christen Jensen, men kaldte sig Kornerup efter sin fars fødelandsby 2 km fra Allerslev. Hans hustru hed Elisabeth Nielsdatter. De to ældste sønner, Jens og Niels, blev bønder som deres forfædre, men med Peder gik det anderledes, fordi hans far besluttede, at han skulle i handelslære. Som 14-årig fik han læreplads hos købmand Frederik Bruun på Roeskilde Børs nede ved havnen i Roskilde, tæt på det gamle Sct. Jørgensbjerg. ¹⁾ Byen var temmelig forarmet på dette tidspunkt efter de to storbrande i henholdsvis 1731 og 1735, hvilket må have ramt handelslivet og dermed byens købmænd.

Udsnit af Kirstine Kornerups portræt. Kunstner: Andreas Brünniche, ca. 1760. Roskilde Museum.

Malermester J. C. Gottschalks billede af fugleskydning på Roskilde Havn. Den lange lave bygning i baggrunden er Store Børs. Tidligst 1787. Foto: Bennie Hansen for Fugleskydningselskabet for Roskilde og Omegn. Roskilde Museum.

Lærepladsen var ikke nogen succes i første omgang. Læremesteren, købmand Frederik Bruun, var ligeledes bondesøn og havde tjent sig op nedefra, så han har nok været lidt hård i filten. De ældre handelsbetjente har heller ikke taget med fløjlshandsker på lærlingene, og købmanden selv skulle behandles med stor respekt. Tiden led af titelsyge, hvorfor Bruun som andre fine herrer tituleredes "seigneur" eller "monsieur" (på dansk udtalt som "monsør"). En nat i 1739 var det blevet for meget for Peder, så han stak af. Han ville hjem, men han var ikke kommet ret langt, før han så et ildskær inde i Roskilde i retning af sin principals købmandsgård. Kun to år tidligere var en jævnaldrende natmandsdreng blevet henrettet for at have påsat bybranden i 1731. Det er derfor ikke mærkeligt, at Peder blev bange for at blive anklaget for ildspåsættelse, når hans flugt blev opdaget. Derfor skyndte han sig tilbage. Heldigvis var der ikke ild i købmandsgården, men han besluttede i stedet at blive i sin læreplads og bide tænderne sammen, så han kunne fuldføre sin uddannelse og blive handelsbetjent. Efter udstået læretid fortsatte Peder som handelsbetjent hos købmand Bruun. Sammenlagt blev han ti år i Roeskilde Børs. Hans mål i livet var at blive selvstændig købmand.

Et købmandsdynasti grundlægges

Nu var det så heldigt, at købmand Bruun havde en datter, Sophie, der var født i 1731. Hun var efterhånden blevet 18 år gammel og dermed i den giftefærdige alder. Peder har næppe kunnet spare op til at købe egen købmandsgård af den beskedne løn, han fik hos Bruun. Til gengæld vidste han, at Sophie havde udsigt til en solid medgift. Om Peder også var forelsket i Sophie, står hen i det uvisse, men han har vel haft et godt øje til hende. Under alle omstændigheder besluttede han at fri til hende eller rettere anholde om hendes hånd hos faderen, for dengang kunne en pige ikke forlove sig efter forgodtbefindende. Det var først og fremmest hendes far, der skulle give sin tilladelse. Peder blev accepteret af købmand Bruun som en passende svigersøn. Det var også tydeligt, at det var en ung mand med fremdrift, for allerede inden giftermålet gik Peder Kornerup videre med sine planer om at blive selvstændig købmand. Den 9. juli 1749 var målet nær, idet han på denne dag opnåede borgerskab i Roskilde, hvilket var en forudsætning for at drive næring i staden. De blev gift den 26. juni 1750 i Sct. Jørgensbjerg Kirke. Han var da 25 år gammel, og hun var nået at blive 19 år. For alle de penge

Peder havde skrabet sammen – måske også lånt - købte han nu den rige købmand Hans Langes købmandsgård på hjørnet af Gullandsstræde og Raadhustorvet, i dag Stændertorvet 2. Gården ligger der stadig, men den er i århundredernes løb blevet ombygget, så den ikke mere giver et reelt billede af den gamle Kornerup'ske købmandsgård. Men heldigvis har vi både en gammel skydeskive fra 1832, der viser hele torvet, og et fotografi af ejendommen fra tiden før ombygningen, der kan give os et indtryk af den lave, gamle gård.

Peder fik hurtigt diverse supplerende embeder i byen, nogle med rigtig gode indtægter, der gjorde ham til en rig mand. Hans første indbringende "ben" var stillingen som overformyndet, altså tilsynsførende med umyndiges formler, som han opnåede i 1757. Peder Kornerup fik et endnu bedre embede som kongelig konsumtionsforpagter i 1760. Det var en bestilling, der gav et misundelsesværdigt overskud. Alle fødevarer, der indførtes i byen, hvad enten de solgtes direkte fra producent til forbruger eller via torvehandel, var belagt med en afgift, den såkaldte konsumtion. Forpagteren svarede en fast afgift til den kongelige kasse. Han skulle naturligvis også udrede løn til konsumtionsbetjentene, der kontrollerede al trafik ind i byen - også gående -

Borgmester Müllers skydeskive fra 1832 med købmandsgården på hjørnet af torvet og Gullandsstræde, syd for rådhuset. Foto: Bennie Hansen for Fugleskydningsselskabet for Roskilde og Omegn. Roskilde Museum.

At leve
 Hos Medborgere i Agt og Ære,
 Hos Elterkommerne i agtværdigt Æreminde
 og
 Hos Gud i Ærefuldgjortelle
 kan læses

Af den i Herren henfødte
 Fordum Velædle og Høyfornemme, men nu i Døden salige
PEDER CHRISTENSEN KORNERUP,

Som først saae Verdens Lys i Allesløy den 18 Februarii 1725,

Blev sat til Handelen i Roskilde 1739,
 Hvor Han som Kjøbmand vandt Borgerkab 1750,
 Efter hvilken Tid Han foretog alskellige af Stadens Forretninger;
 Blev Over-Fornyrer 1757, Consumptions-Forpagter 1760,
 Stads-Kaptein 1766, og een af Stadens 8 deputerede Borgere 1770.

Udi disse Embeder behandlede Han
 En redelig og retfærdig, en ærlig og kierlig
 Mand og Medborger,

Ved
 Ufsinket Gudsfrugt og ultrafælig Læver, nærstelig Godgjørenhed mod Fattige,
 Hierteelig Medlidenshed mod Nødlidende,
 Uforfættet Redelighed mod Alle.

Til kierlig Ægteskabs udsæe Gud for Ham den 26 Junii 1750
 Den Gud- og Dyd-elskende Jomfrue

SOPHIA FRIDERICHSDATTER BRUUN,

Som Hun i Hendes 26de Aar den 3 Julii 1756 fævnedes;
 Men nu tilbage med 4 Ægte-Poder i Himlen omfavnede
 For at træffe Ham i Hans Møye havde Gud æter udvalgt Ham
 Den Gudfrugtige og Dyderige Jomfrue

KIRSTINE JACOBSDATTER ABEL,

Hvilket Ægteskab i Hendes Alders 18de Aar begyndtes den 17 Februarii 1757,
 Udi exemplarisk Kierlighed vedvarede 25 Aar og 4 Maaneder,
 og imidlertid merkelig af Gud velignedes med 12 Sønner og 1 Datter,

Af hvilke
 10 Sønner og 4 Døtre med den høybedrøvede Moder,
 Den omhyggeligste og kierligste Hustru,

Hierteelig bejære og begræde
 Saa elskværdig en Mand,
 Saa roesværdig en Fader.

For et utormoder Tilfældes langvarige Smerter mildede Staten for tidlig en god Borger,
 Som med hengiven Taalmodighed i Guds Vilje,

Efter sidstgivne ommeffe Farvel og kierligste Allkedstegn,
 Med smilende Øyne og glade Gebærder,

Ved en fagre og salig Død den 17 Junii 1782,
 Som en fand Christen gjerne forlod Verdens Gode,
 For at nyde Himmelens Glæde.

Kom Roskild Borgere, og see
 En Ziens Himmel-Borgere,
 I bedste Aar, som faldt.
 Vær ey som Manden, der befaae
 Sit Ansigt udi Spejlet staae;
 Men glænde sin Gæfale.

Hans Epke Maal og Strebels Vægt,
 Paa Helligdommens Skaal persfæl
 Den stød sin Prøve ud.
 Farvel da himmelskig Siel!
 Gid! at vi fare maae saa vel,
 Som Du sber vel i Gud!

Roskilde, trykt hos L. C. SIMMELKJÆR.

Trykt mindeblad over Peder Kornerup, hans hustruer og børn. U.å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

ved byens bomme. Men når disse udgifter var betalt, gik resten i forpagterens egen lomme, og det var ikke småsummer. Desuden blev han stadskaptajn i 1766 med kommando over byens borgervæbning, en slags lokalt hjemmeværn og brandkorps.

I 1768 ændredes det kommunale styre i Roskilde. Siden middelalderen var byens borgere - dog kun mænd - mødt frem i rådstueforsamlingen foran rådhuset om onsdagen for blive oplyst om nye love og bekendtgørelser og for at give deres mening til kende om kommunale anliggender, der i det daglige varetoges af en borgmester (nu var der kun én) og to rådmænd assisteret af en kæmner og en byfoged. Også valg af takserborgere, der stod for byens skatteligning, kunne de deltage i. Men efterhånden var der næsten ingen, der benyttede deres demokratiske rettigheder og mødte op i rådstueforsamlingen om onsdagen. Derfor indførtes i stedet en ordning med 8 deputerede eller eligerede borgere, der valgtes af alle med borgerskab, der mødte frem den 14. maj samme år. Blandt de valgte var købmand Kornerup foruden købmand Anders Borch, tobaksspinder Struch og 5 håndværkere. Hvor rig, Peder efterhånden blev, fremgår af byens skattetakst: Han endte som byens største skatteyder.

Sophie fødte sit første barn, sønnen Chresten, i 1751. Den næste søn kom til verden i 1752 - dagen før det første barns begravelse, så han fik også navnet Chresten, som skik og brug var. Det var jo en form for erstatning for det mistede barn. I 1754 fik de Frederik, som døde i 1756, da Sophie var 6 måneder henne med sit fjerde barn. Hun var ikke nogen stærk kvinde, så hun døde i barselsseng samme år. Ægteskabet varede således kun i 6 år, og Peder stod nu tilbage med en dreng på 4 år og en nyfødt datter, som det lykkedes at holde liv i, velsagtens takket være en amme. Peder sørgede i ½ år. Det var nok lige i underkanten af det sømmelige i datiden, hvor man plejede at sørge et helt år.

Den nye købmandsfrue

Derpå tog købmanden sig en ny kone, den unge Kirstine Jacobsdatter Abel, der kom fra en velhavende købmandsslægt i Hillerød. Dette ægteskab har uden tvivl tilført kapital til firmaet i form af en ny stor medgift. Men nu er penge ikke alt, og unge mænd plejer også at se på udseendet. Det er så heldigt, at der blev malet to paradebilleder af ægtefællerne nogle år efter giftermålet. Vi må tro, at Peder også har været optaget af pigens udseende, for hun var "en net lille sag"

Kirstine Abels og Peder Kornerups portrætter ved Andreas Brünniche, ca. 1760. Roskilde Museum.

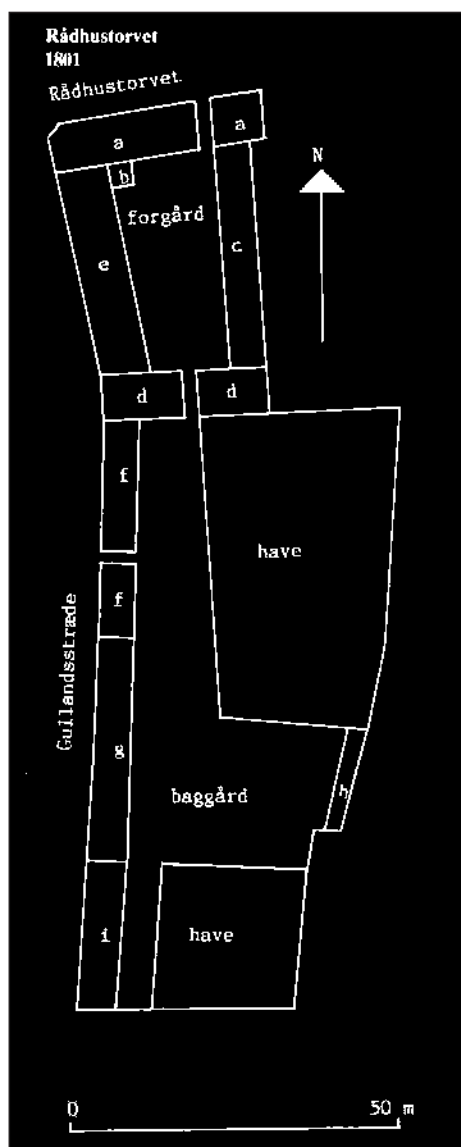
med mandelformede øjne, lige næse og en fint formet mund. Hertil kom en fin skikkelse med en smækker talje. Måske var den smækre talje ikke helt naturlig for fruene, for i rokokotiden kom korsettet på mode. Med hjælp fra en tjenestepige blev der strammet godt til for at få den eftertragtede skikkelse, ikke mindst under de første måneder af en graviditet. Siden kunne det jo ikke skjules! Ifølge et vers fra tiden snørede kvinderne sig: " ... så lang og smækker i (sit) liv, som når man griber om en urtekniv og siv." ²⁾ Under taljen videde hoftepartiet sig betragteligt ud ved hjælp af det såkaldte fiskbensskørt, et stativ af fiskeben, kombineret med hoftepunder, også kaldt for pocher. Over disse snærende torturinstrumenter bar kvinder en overkjole, den såkaldte adrienne. Denne mode gjorde kvinderne så omfangsrige, at de dårligt kunne passere gennem en dør, men moden var nok lidt mindre ekstrem i provinsen. Kirstines hår, der er pudret helt hvidt, er strammet tilbage og sikkert mere fyldigt bagtil ved hjælp af valke efter tidens mode. Hertil bærer hun store øreringe og et hårsmykke fortil. Også Peder er klædt efter tidens mode, og begges dragter er besat med kniplinger, et tegn på elegance og rigdom.

Kirstine blev ved giftermålet stedmoder til Sophies to små børn. Det varede dog kun kort, for ulykkerne fortsatte i de første år efter ægteskabets indgåelse. Dorthe døde i 1761 og Chresten i 1763. Selv oplevede Kirstine at føde en dødfødt

søn i 1758. Men Kirstine må i modsætning til Sophie have været en stærk kvinde, for hun magtede at føde 17 børn på de ca. 25 år, hun var gift med Peder, så hun må næsten konstant have været gravid. Hun fik 5 piger og 12 drenge, hvoraf 2 drenge og 1 pige døde som spæde, men 14 børn nåede voksenalderen, noget af en præstation i 1700-tallet.

Fra husmor til købmand

Fruens domæne var den private lejlighed i købmandsgården. Den lå altid i forhuset. Købmandsparrets oldebarn, lokalhistorikeren professor Jacob Kornerup, har beskrevet den

Købmandsgårdens grundplan:

Anvendelse af bygningsdelene:

- a) Beboelse og krambod.
- b) Værelser til ansatte.
- c) Stald, pakhus og fle e værelser.
- d) Vognport, lo, lade og stald.
- e) Køkken, bryggers, ølbryggeri og brændevinsbrænderi.
- f) Folkekamre, lo, foderlo, og to vognporte.
- g) Lade og lo.
- h) Brændehus.
- i) Lejevåning.

Kilde: Brandtaksationen 1801.

Tegning af tjenestepige udført af Jacob Kornerup 1853. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

typiske købmandsfamilies værelser således: *"Dagligstuen, der ogsaa tjente som Spisestue, Storstuen, Sengekammeret og Ammestuen, et skummelt Rum, hvorhen Børnene var forviste"*.³⁾ Der var således ret beskedne rammer for familiens daglige liv, især når man betænker, at storstuen kun var til repræsentativ brug. Der var et stort folkehold på en købmandsgård, og alle ansatte boede normalt i gården. Det betød, at der skulle laves mad til en snes personer foruden familien selv, og den skulle være færdig til tiden. Den varme mad serveredes klokken 12 middag.

Kirstines styrke kom for alvor til udtryk, da hun i en alder af kun 43 år blev enke. Hun besluttede nemlig egenhændigt at overtage styret i købmandsgården efter Peder Kornerups død i 1782. Enker var myndige og kunne derfor føre deres mands forretning videre, men det normale var fortsat, at de giftede sig igen med en mand, der kunne varetage forretningen, eller tog en bestyrer. Samtidig magtede hun at oplære alle sine børn, drengene i købmandsfaget og pigerne i at føre hus, så alle endte som standsmæssige borgere og borgermødre. Ser vi i skattetaksten to år efter Peders død, kan vi konstatere, at det nu er madame Kornerup (også kvinder betjente sig af franske titler), der er byens største skatteyder, så hun klarede sig således udmærket i sin nye stilling.

Købmandsenkens husstand

Hvem udfyldte så disse rammer ud over købmandsfamilien? Her er vores hovedkilde folketællingerne. I tællingen fra 1787, fem år efter Peder Kornerups død (og den første landsdækkende), boede der 10 tjenestefolk på gården. Måske har der også boet ægtepar med tyendestatus i lejevåningerne. Af de anførte var 3 kvinder, resten mænd. Desværre står deres funktion ikke anført. Der må givet have været en husjomfru med det overordnede ansvar for husholdning, herunder madlavning. Hun havde naturligvis et par tjenestepiger til at hjælpe sig med det daglige arbejde. Fruen i huset har næppe haft tid til at deltage i den daglige husholdning. Af de mandlige tjenestefolk har der været et par bryggerkarle til at tage sig af øl- og brændevinsproduktion. Endvidere har der været fle e avls- og gårdskarle, der tog sig af landbrugsproduktionen. De to ældste sønner, Jakob og Hans, omtales som købmandssvende, også kaldt for handelsbetjente i samtiden. Det vil sige, at de tog sig af kramboden og grossistvirksomheden (især salg af korn). Af de næste sønner gik Rasmus på 19, Johan på 12 og Anders på 10 år i Roskilde Katedralskole,

medens Albrecht på 15 og Jens på 11 år gik købmandsvejen og derfor ikke behøvede en højere skolegang. Som den sidste fulgte lillesøster Karen på 7 år.

Jacob havde også gået på Roskilde Katedralskole og ville gerne have været præst, men måtte opgive sine planer, da han som 22-årig mistede sin far. Som den ældste søn måtte han i stedet hjælpe sin mor og uddanne sig til handelsbetjent under hendes opsyn. Han blev hjemme indtil 1789, hvor han overtog købmandsgården Algade 15 (siden kaldt for Bryggergården) efter den rige købmand Boas Larsen. Næstældste søn, Hans, oplærtes ligeledes af moderen i 1780'erne. Han blev gift i 1788 og overtog samme år købmandsgården Skomagergade 21-23 (siden Wandel-Pedersens). I 1790'erne blev det de yngste sønners tur til at gå i købmandslære, bortset fra to af de sønner, der var udset til at læse videre. Den tredje af disse, Johan, havde valgt at gå over til købmandsfaget. De to studerede sønner endte som embedsmænd. I folketællingen fra 1801 var der 1 bryggerkarl, 3 karle og 1 gårdsdreng opført, medens sønnerne Albrecht, Johan og Jens stod opført som købmandskarle. Deres ældre bror, Peder, der ikke var hjemme ved tællingen i 1787, stod derimod opført uden nogen form for stillingsbetegnelse, det samme gjaldt Karen. Af de yngre sønner blev Peder købmand i den fædrene gård på Raadhustorvet, medens Albrecht blev købmand i Ringstedgade 15. Desuden endte en søn som købmand i Helsingør, en anden søn som købmand i Præstø og en tredje søn blev møller i Hove.

Købmandsenkens mange opgaver

Hvordan kunne Kirstine overtage styret af gården uden at antage en bestyrer eller gifte sig igen med en handelsuddannet? Dels var hun som omtalt opvokset i en stor købmandsgård i Hillerød, og dels har hun måttet tage sig af styret i den Kernerup'ske købmandsgård i Roskilde, når hendes ægteemand var på rejse for at varetage købmandsgårdens interesser. Endelig var de ældste sønner så småt gået i lære hos faderen.

Hvordan gik hendes hverdag som storkøbmand? For det første havde hun ansvaret for alle større indkøb og salg. Det var hende, der opretholdt kontakten til leverandører og kunder. Således rejste hun til København flere gange om året for at afregne med grossister. Turen er uden tvivl foretaget med egen lukket vogn og køreheste, så hun kunne rejse forholdsvis komfortabelt. For det andet skulle hun føre virksomhedens regnskaber, for uden overblik over disse kunne hun ikke lede den store og mangesidige virksomhed. For det

*Tegning af gårdskarl.
Udført af Jacob Kernerup u.å. Roskilde
Museum.*

*Et kik ind i baggården
til Stændertorvet 2 med
bygning f, g og i på
venstre hånd (markeret
på grundtegningen s.
53). Akvarel ved Jacob
Kornerup 1909. Roskil-
de Museum.*

tredje var der ansættelser, evt. afskedigelser, og overopsynet med alle de ansatte. For det fjerde skulle hun tage sig af oplæringen af sine sønner, så de fik en uddannelse, der satte dem i stand til selv at overtage ledelsen af en stor købmandsgård. Døtrene skulle naturligvis også oplæres, så de blev i stand til at lede en stor husholdning, for de skulle nødig blive tvunget til at gifte sig under deres stand. For det femte havde hun stadig det overordnede opsyn med husholdningen, men en del af disse opgaver har hun uden tvivl pålagt husjomfruen. I 1801 var hendes ugifte niece, Inger Abel på 51 år, anført som husjomfru. For det sjette skulle Kirstine opdrage sine mindreårige børn og sørge for, at de passede deres skole.

Undertiden kunne det være praktisk eller endog nødvendigt for en enke at have en såkaldt lavværge. Hermed menes en værge, naturligvis af hankøn, som en enke kunne antage efter eget ønske. Disse lovlige værger kunne undertiden beskikkes af øvrigheden. Kirstines afdøde mand havde været blandt de første eligerede borgere, en slags borgerrepræsentation, der bistod magistraten med at styre byens anliggender. De var hidtil blevet valgt direkte af byens borgere, men i 1797 ændredes valgmåden, så byens borgere valgte tre

*Fotografi af købmand -
gården ca. 1880.
Gården blev ombygget
i 1891, hvor der føjedes
en etage til forhuset.
Roskilde lokalhistoriske
Arkiv.*

kandidater, som magistraten kunne vælge imellem, når der skulle udpeges en ny eligeret borger. Ved valget i 1799 havde Kirstine Kornerup og en anden enke i byen fået den idé, at de gerne ville stemme. Det kunne kun lade sig gøre, ved at de sendte deres lavværger med besked om at stemme på en bestemt kandidat, som de to enkemadammer hver især havde tillid til. Disse lavværger kunne undertiden møde op i forsamlinger, hvor kvinder normalt ikke havde adgang, og repræsentere deres myndlings synspunkter.

Endelig var der repræsentative opgaver. I en rig købmandsgård har der uden tvivl været en del selskabelighed. Omgangsformerne ændrede sig i løbet af 1700-tallet. Fortidens æde- og drikkegilder afløstes af mere mådeholdne te-, kaffe- og chokoladeselskaber, hvor de fine duge kom på bordene, og der dækkedes op med husets bedste porcelæn og sølvtøj. Intet var for godt til at sætte på bordet, når man skulle vise husets formåen.

Kirstines sidste år

Som så mange andre mødre har Kirstine – lidt sentimentalt måske – gemt dele af sine børns påklædning. Siden har Kirstines efterkommere hæget om disse småting, der viser, at der var tale om et rigmandshjem. Også et par guldøreringe kombineret med Kirstines eget hår er bevaret (hårsmykker var på mode) og kan ses i Roskilde Museums samlinger. Endvidere vidner de flotte portrætmalerier af Peder og Kirstine om rigdom og smag. Disse malerier er næsten et adelspar værdige, men storkøbmanden hørte også til den absolutte overklasse i købstaden ved siden af højere embedsmænd som rektor og domkirkeværge. Det var desuden et tegn på høj status, at købmandsfruen kunne hellige sig overopsynet med husholdningen og repræsentative opgaver, evt. også velgørenhed, men her udskilte Kirstine sig markant fra sine medsøstre. Hun har næppe haft mange ledige stunder i sin hverdag efter mandens død. Kirstine nåede at lede købmandsgården i 19 år, inden hun døde i 1801. Hun blev stedt til hvile i familiegravstedet på Domkirkegården tæt på det sydvestre våbenhus.

Dåbshue og et par små sko fra Kirstines børn samt et sæt ørehænge-re fremstillet af guld og hendes eget hår er lidt af de personlige ejendele, der er bevaret til vore dage. Roskilde Museum.

Noter:

- 1) Kornerup, s. 51: I modsætning til andre kilder anfører Kornerup købmand Johan Lange som Peders principal.
- 2) Politikens Danmarks Historie. Bd. 9, s. 142.
- 3) Kornerup, s. 49.

Kilder og litteratur:

Kornerup-familiens historie bygger på familiens mindeblad, stamtavler og gravstensinskriftion samt generelle kilder som kirkebøger, folketællinger, Roskilde Raadstuearkiv (bl.a. borgerskabsbreve), brandtaksationer, m.v.

Mindeblad for Peder Christensen Kornerup og hans to hustruer. Trykt hos L. C. Simmelkjær. U.å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Roskilde købstad. Brandtaxation 1761. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier Online. Statens Arkiver.

Roskilde Købstad. Brandtaxation 1801. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier Online. Statens Arkiver.

Roskilde Købstad. Folketælling 1787. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier Online. Statens Arkiver.

Roskilde Købstad. Folketælling 1801. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier Online. Statens Arkiver.

Udstykningskort fra Roskilde 1841-44. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Christensen, N. C.: Stamtavle over Købmand i Roskilde Peder Kornerups Efterkommere indtil Begyndelsen af 1913. Roskilde 1913.

Christmas-Møller, Ingeborg: Storkøbmanden på Stændertorvet. Om livet i købmandsgården 1750-1962. ROMU 1986, s. 57-106.

Christmas-Møller, Ingeborg: Mere om storkøbmænd i Roskilde 1750-1950. ROMU 1989, s. 45-98.

Fang, Fanny: Familien Borch i Roskilde. Jul i Roskilde 1933, s. 3-8.

Jacob Kornerup 1825-1975. Mindeudstilling. Roskilde Bibliotek. Forord og tekst ved Erik Helm (dattersøn af Jacob Kornerup). Roskilde 1975.

Kornerup, Jacob: Roskilde i gamle Dage. København 1892.

Kornerupslægten 1644-1982. Ved Klaus Steen og Ebbe Kornerup. København 1982.

Løffl , J. B.: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. 1885. Roskilde 1965.

Stamtavler over fi e Roeskilde Familier Borch, Bruun, Brønnicke og Kornerup. Samlede og udgivne af F. E. Hundrup. Roskilde 1851.

Den rapkæftede skarprettermadam

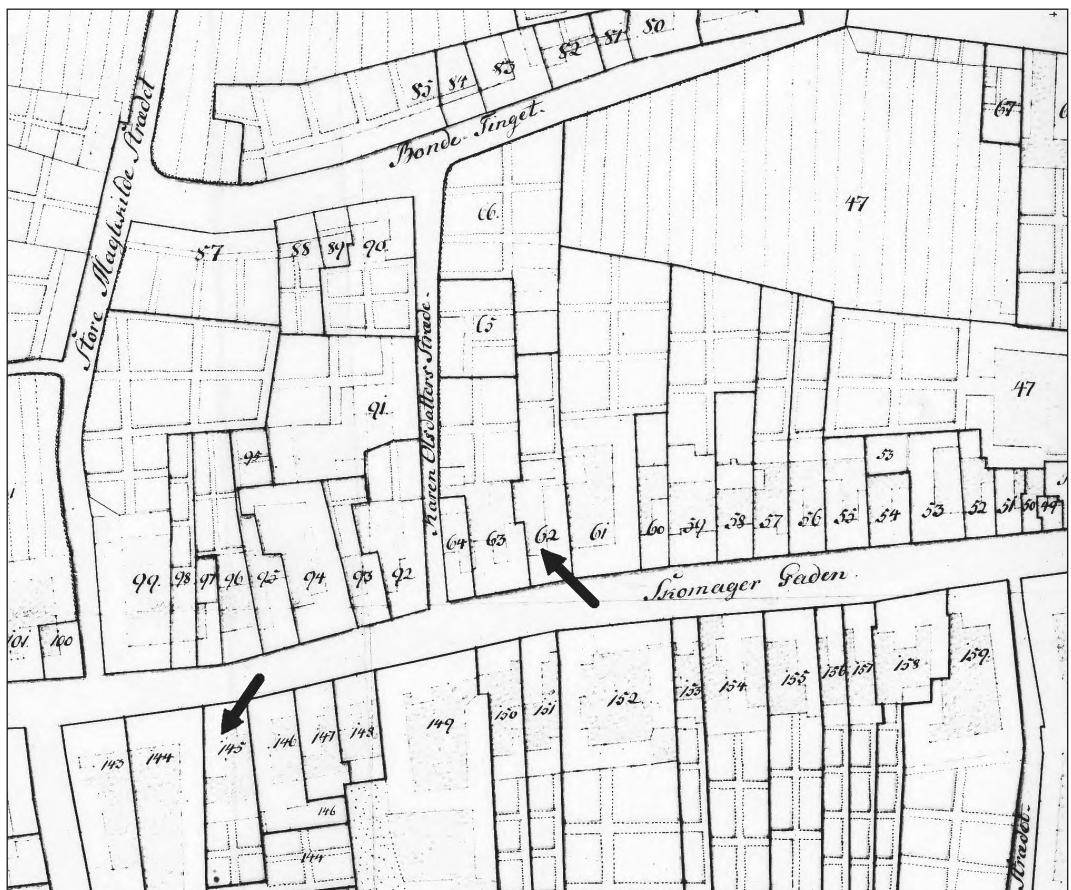
Anne Marie Ingermann (1751-1812)

Smedefamilien Berg

I Roskilde Smedelavs protokol figurerer side om side med grovsmed Jens Rasmussen og siden hans enke, Maren Sørensdatte Smeds, en smedemester ved navn Christian Hansen Berg. Han var indehaver af en af byens største smedvirksomheder og derfor smedelavets oldermænd. Smedemesteren havde datteren Anne Marie, som fik så usædvanligt et levned, at hun er selvskreven i denne kavalkade af stærke kvinder: Hvor mærkeligt det end lyder, blev hun nemlig Roskildes sidste skarpretter. Ligesom i Maren Smeds tilfælde gik hendes vej til at blive selvstændig håndværks-

Mestermandsfigur fra 1700-tallet, en såkaldt kagmand, der har stået på toppen af kagen, den pæl, som forbryderne blev lænket til, når de skulle straffes. Tønder Museum.

Udsnit af Ehlers kort 1790/91 med angivelse af smedens og skarpretterens gård på hhv. sydsiden og nordsiden af Skomagergade.

Bøddeløkse anvendt af skarpretter Mühlhausen. Nationalmuseet.

drivende via mandens virksomhed og hans tidlige død. Næringsdrivende enker var efterhånden ikke noget særsyn i Roskilde i slutningen af 1700-tallet.

Men hvordan fandt Anne Marie sammen med byens skarpretter? De har i hvert fald ikke kunnet undgå jævnligt at støde på hinanden, idet både skarprettergården og hendes fars gård lå i Skomagergade, den første i nr. 26, den anden i nr. 29 (moderne adresser). Datteren Anne Marie blev født 1751 som smedeparrets andet barn. I 1787, da den første folketælling fandt sted, var Anne Marie for længst gift og flyttet hjemmefra og derfor ikke optalt i sin fars husstand. Men vi kan se, at hun havde 3 yngre brødre, der alle gik i faderens fodspor og blev grovsmedesvende. Efterhånden som de blev udlært, blev de alle ansat i faderens virksomhed. Derfor kunne smedemester Berg lære tre læredrenge op ad gangen i modsætning til Maren Smeds, der måtte nøjes med at tage to ad gangen, fordi hun kun havde en til to svende til at stå for den praktiske oplæring. I Bergs kontrakter er der også nævnt, at læredrengene udstyres med tøj. Så Berg må have hørt til i den øvre tredjedel af håndværkerstanden.

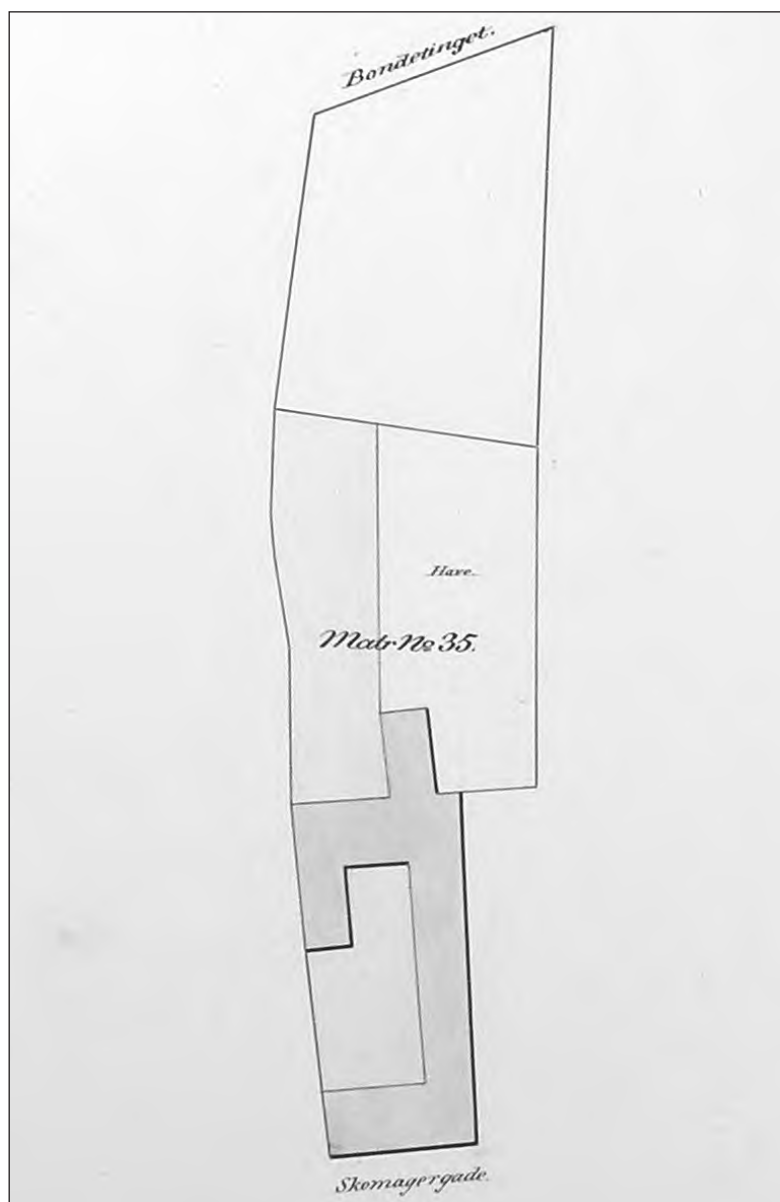
Skarpretterslægterne

Nu var det langt fra normalt, at en pige fra håndværkerstanden giftede sig med en skarpretter. Dette erhverv blev fra gammel tid betragtet som et urent erhverv, der ikke rangerede meget højere end rakkerens arbejde. Derfor var det almindeligt, at skarpretterslægterne giftede sig ind i hinanden, og skulle man have nyt blod til standen, kom det næsten altid fra Tyskland, den klassiske valplads midt i Europa. Dengang blev de fleste krige ført ved hjælp af lejede tropper, og for at holde disciplin blandt disse rå karle havde hvert regiment i krigstider ofte egen bøddel. Som efterdønninger af krige var der altid arbejdsløse skarprettere, der ikke havde anden udvej end at søge udenlands, og her var Danmark en nærliggende mulighed, fordi der i forvejen foregik en indvandring af tyske håndværkere. I middelalderen havde man set med en vis gru på bødlene og de lavere rangerende natmænd. De var næsten udstødt af det normale lokalsamfund og boede for sig selv i udkanten af byen. Men efterhånden ændrede synet på skarpretteren sig. I 1700-tallet var han accepteret så meget i lokalsamfundet, at en præst kunne købe hans gård og flytte ind i bødlens stuer uden videre. Således solgte skarpretter Jørgen Conrad i 1719 sin gård på Sct. Jørgensbjerg til sognepresten for Sct. Ib og Sct. Jørgensbjerg, monsør Erik V.

Lycke. I stedet købte han gården i Skomagergade 26. Denne gård blev nu skarprettergård i flere generationer.

Skarpretteren i Roskilde

Men lad os se lidt nærmere på skarpretterembedet i Roskilde. Da skarpretteren efterhånden blev betragtet som en respekteret samfundsborger, var der ikke noget mærkeligt i, at hans gård lå midt på hovedgaden i Roskilde. Under den store brand i byen i 1735, hvor næsten halvdelen af byen blev lagt i ruiner, brændte også skarpretterens gård. Det var kun

Grundtegnning over skarprettergården fra samlingen af udstykningskort fra Roskilde 1841-1844. Roskilde lokallhistoriske Arkiv.

fire år efter byens første storbrand, hvor den anden halvdel af byen var blevet flammernes bytte, så kongen måtte træde til og yde tilskud til genopbygningen af byen. Skarpreteren hed på det tidspunkt Christian Ernst Puhan. Vi kan se i listen over brandlidte, at han blev takseret til at få udbetalt 456 rigsdaler og 72 skilling til genopbygning af sin gård. Det rakte til at genopbygge 9 fag til gaden og en sidelænge i gården på 11 fag. Pengene blev udbetalt med en sjettedel pr. år.

Gårdens indretning fremgår af brandtaksationen fra 1761. Det 9 fag lange forhus var opført i to etager med en port ind til gården. Herinde lå den lange længe vinkelret på forhuset imod øst. Den var siden opførelsen blevet forlænget til 15 fag. Imod nord lå et baghus på 6 fag. Alt var opført i solidt egebindingsværk og forsynet med tegltage, som det nu forlangtes for at mindske brandfaren i byen. Til opvarmning var forhuset forsynet med en jernbilæggerovn. Desuden var der en indmuret bryggerkedel af kobber på $\frac{1}{2}$ tønne i rummål. Nordlængen var indrettet til stald. Her var der plads til to heste og to køer. I baggården bag stalden var der desuden plads til 5 svin, idet grunden strakte sig helt ned til Bondetinget. Som byens andre borgere havde skarpreteren mulighed for at drive landbrug, idet hans gård var tillagt et stykke af byjorden. Sammenlagt udgjorde disse arealer 300 tdr. land, der strakte sig i en halvmåne syd om byen. Dyrkingen skete i fællesskab, ligesom i landsbyerne ude på landet, men efterhånden var der mange borgere, der valgte at bortforpagte deres marker. Hertil kom, at skarpreter Puhan (og hans efterfølgere) ligesom andre af byens embedsmænd tillige fik udlagt et stykke af byjorden som en del af sin løn. I bødlens tilfælde drejede det sig om 7 tdr. land, der lå på Store Hede øst for byen ude ved Københavnsvej.

1 tønne = 120 potter =
116,16 l

Ingermann afløser Puhan

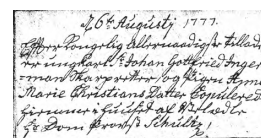
Bødlen selv, C. E. Puhan, var ud af en forgrenet skarpreterslæggt, der var indvandret fra Pommern. Hans søster var gift med skarpreter Ingermann i Nykøbing Falster. Puhan var således morbror til fru Ingermanns søn, Johan Gottfried Ingermann. Denne havde fået bestalling fra stiftsbefalingsmanden den 10. december 1751 med ret til at praktisere i Frederiksborg, Kronborg, Kalundborg, Sæbygaard, Dragsholm og Roskilde Amter og de købstæder, der lå her, samt i købstæderne Holbæk og Køge. I første omgang blev han medhjælper hos sin morbror. Christian Ernst Puhan havde skrevet testamente allerede i 1741, da han og konen var barn-

løse. Skarpretteren døde i 1760. Konen var allerede død fem år i forvejen. Derfor kom arven til udbetaling. Arven deltes mellem hans søster, skarpretterfruen i Nykøbing, og hans nevøer, skarpretter Ernst Reeberg i Næstved og skarpretter Johan Gottfried Ingermann i Roskilde. Skiftet viser, at der var tale om et meget rigt bo. Det meste af indboet blev solgt på en auktion i byen, der blev et sandt tilløbsstykke blandt byens borgere. Selv bøddelparrets aflagte tøj blev revet væk. Johan Gottfried overtog nu både gård og embede foruden en del guld- og sølvting fra boet, en bogsamling og en indbringende naturlæge- for ikke at sige kvaksalverforretning.

Den nye mand i embedet forblev foreløbig ugift, men på et tidspunkt må han have fået øje på Anne Marie, for i Roskilde Domsogns vielsesbog kan man i indførselen den 6. august 1777 læse følgende: "Efter kongelig allernaadigste Tilladelse, er Ungkarl Sr. Johan Gottfried Ingerman Skarpretter og pigen Anne Marie Christiansdatter copulerede hjemme i Huuset af velædle Hr. Domprovst Schultz." Læg mærke til, at efternavnet her er stavet med et enkelt "n" til sidst: Man gik ikke så højt op i stavemåden i 1700-tallet. Som det fremgår af citatet blev parret ikke viet i kirken, men hjemme. Det var normalt i denne periode, at det bedre borgerskab blev viet i hjemmet. Disse bryllupper kunne give anledning til tumulter uden for hjemmet, når pøbelen ville til globryllup og sloges om at komme så tæt på vinduerne som muligt, og et skarpretterbryllup har været særlig interessant at overvære. Det skal lige bemærkes, at man endnu ikke brugte gardiner i 1700-tallet. I 1777, da de blev viet, var brudgommen 47 år gammel og bruden

Tegning fra omkring 1865, der viser nord-siden af Skomagergade fra nr. 24 (t.h.) til nr. 32. Den høje bygning med port i venstre side er den gamle skarprettergård. Ukendt kunstner. Roskilde Museum.

Kirkebogsindførselen, den 6. august 1777 i Roskilde Domsogns vielsesbog om Johan Gottfried og Anne Maries bryllup. Se transskription i brødteksten.

26 år, så det var en ret stor aldersforskel. Men socialt havde de formodentlig begge to noget ud af giftermålet. Hun har bragt en pæn medgift med sig ind i ægteskabet, og han var en formuende mand efter arven fra morbror Christian Ernst. Hertil kom, at Johan Gottfried havde stor succes med sin naturlægevirksomhed. Desuden lejede han værelser ud til latinskoleelever, der naturligvis var på kost i skarprettergården, så det skæppede i kassen. Det var absolut nødvendigt at skaffe sig alternative indtægter, for bøddelerhvervet gik en trang tid i møde her i slutningen af 1700-tallet på grund af ændret retspraksis. Mange forbrydelser, der før havde medført dødsstraf, for eksempel grove tyverier, blev nu straffet med strengt tvangsarbejde, i samtiden kaldt for slaveri, på Bremerholm i København. Der blev simpelt hen mindre at lave for bødlen og dermed mindre indtjening.

Skarpretterparrets husstand og omgangskreds

Med en ung kone i huset, kan det ikke undre, at der hurtigt kom en arving. Skarpretterparrets førstefødte hed Johan Povel. Han blev født i 1778 og storebror til Johan Christian i 1781. Disse to sønner er ikke nævnt i folketællingen fra 1787, hvor vi ellers finder hele husstanden. Den bestod på dette tidspunkt af de to ægtefæller og en søn ved navn Christian Peter Johansen på tre år. Da de to ældste sønner ikke er nævnt i folketællingen, må de være døde som spæde. Christian Peter var deres tredje barn, født i 1784. Han nåede heller aldrig voksenalder, for allerede året efter kan man læse i Roskilde Domsogns dødebog, at de har mistet ham i en alder af 3 $\frac{3}{4}$ år. Den 18. marts 1788 blev han båret til graven på Roskilde Domkirkes kirkegård på den søndre side. Gravstedet kostede 3 mark. Det fremgår af kirkebogen, at dødfødte og nyfødte blev begravet uden beregning "*efter Reglementet*", som det anføres. Desuden betalte familien mindre for et stykke jord på kirkegården til gravsættelse af et barn end til en voksen. I 1788 fødte Anne Marie datteren Anne Sophie, der ligeledes døde som lille. Siden kom der ikke flere børn.

Med til husstanden i 1787 hørte desuden en svend på 22 år ved navn Niels Rasmussen, der i folketællingen omtaltes som hans søsters søn, altså en slægting fra skarpretterfamilien. Han må være gået til hånd som skarprettersvend. Endvidere hørte der tre tjenestefolk til i skarprettergården, tjenestekarlen Jacob Hansen på 23 år, tjenestepigen Ane Marie Hansdatter på 28 år og en lillepige ved navn Ane Pedersdatter på 13 år.

1 rigsdaler à 4 mark à
16 skilling

Smedegården, Skomagergade 29, Anne Marias barndomshjem, på købmand Schrams tid (herren med hvid kasket). Hude-foto ca. 1905. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Nu var tilværelsen ikke kun sorg over tabet af små børn og næsten årlige begravelser. Skarpretterparret havde en stor bekendtskabskreds, som de jævnligt så. Det fremgår blandt andet af kirkebogen over døbte, hvor listen over faddere er en god kilde til at afsløre, hvem man kom sammen med. De kom først og fremmest sammen med Anne Marias store familie, smedefamilien Berg, der foruden de tre brødre også talte en søster, gift med bager Bruns. De fleste boede i Skomagergade eller i nabolaget. Til kredsen hørte endvidere købmændene Johan Jacob Aarestrup, Erich Leerbech og Jens Obel, fabrikant Johan Conrad Bonacher fra Maglekilde Papirfabrik, postmester og vognmand Ole Zimmer, vognmand Jacob Elsberg, bager Johan Jacobsen, skomager Lars Johansen og farver Mogens Nielsen, alle sammen agtede borgere fra det bedre borgerskab i byen. Madammerne skal ikke glemmes. De hørte også med i det selskabelige liv, som det fremgår af listerne over dåbsvidner og andre kilder fra samtiden.

Kvalsalveri

Johan Gottfried Ingermann videreførte som nævnt onklens forretning som naturlæge og kvaksalver. I virkeligheden var det nok hans hovederhverv. Datidens læger stod magtesløse over for mange sygdomme. Selv småskavanker kunne få et katastrofalt udfald på grund af manglende kendskab til hygiejne og manglende kendskab til medikamenter, der havde

Titelblad i lægebog fra 1585. Lægebøger gik ofte i arv fra generation til generation. Roskilde Stiftsbibliotek.

en gavnlig virkning på diverse sygdomme. Lægebesøg var desuden overordentlig dyre og dermed kun en mulighed for folk med en vis indtægt. Så det var ikke underligt, at mange tyede til naturlæger. Her kommer skarpretterne ind i billedet. Fra gammel tid havde man haft en tro på, at retterstedet med de gamle indtørrede lig var en guldgrube af lægende legemsdele. Kunne man få fat på en tyvefinger, kunne den gøre underværker, for eksempel i det nybryggede øl. Også urter samlet under galgen skulle angiveligt have en særlig helbredende virkning. Partering af lig må desuden have givet bødlen en stor kirurgisk indsigt. Herfra var der ikke langt til, at mestermanden trådte ind i kirurgens og naturlægens rolle.

Som sagt havde Johan Gottfried arvet sin morbrors bøger, blandt andet to lægebøger med anvisning på lægende urter og deres virkning på diverse sygdomme. Desuden havde han arvet et sølvinstrument beregnet "til at stryge Plaster med" som det hed i skiftet. Så han fortsatte også på dette punkt i onklens fodspor. Dog gav han sig vist nok ikke af med kirurgi som morbroderen. Det er sandsynligt, at nevøen allerede i sin tid som Puhans medhjælper har fået en del undervisning i at indsamle lægeplanter, tørre dem, lave afkog eller støde dem i en morter for siden at blande dem i miksturer, salver og grødomslag eller andre lægende medikamenter. Han har sikkert også samlet igler til at sætte på betændte sår, så de kunne suge materien ud. Alt dette arbejde tog tid og krævede en vis omhu i tilberedningen. Her kunne skarpretteren have god gavn af en vaks kone som Anne Marie, der tilmed havde behov for at påtage sig andre opgaver, efterhånden som hun mistede sine små børn.

Provstens erindringer

Hun fik ganske naturligt en anden opgave, som hun kastede sig over med stor ildhu, nemlig at passe de latinskoledrenge, som parret havde på kost og logi. Det er så heldigt, at vi har erindringsstof fra en af disse drenge, der fortæller om livet i skarprettergården, også naturlægevirksomheden. Erindringerne er skrevet af Daniel Peter Smith, søn af sognepræsten i Holbæk. Daniel blev i 1793 optaget som elev i Roskilde Katedralskole. Her begyndte drengene normalt i nederste lektie, når de var en halv snes år gamle. Daniel blev siden uddannet til præst og endte som provst.

Ifølge disse erindringer var kvaksalveriet bødlenes hovednæringsvej. Ingermann havde konsultation hver torsdag.

Den dag var gården fuld af bøndervogne, og stuen var fuld af skrigende unger. Kvaksalveren selv spankulerede omkring iført kort kjole og blå fløjls hue. Han havde en særlig vidunderdrik, som kunne kurere de fleste mangel- og børnesygdomme. Til det formål indsamlede parret forskellige urter og rødder. Hestepærer indgik også i medikamenterne. Når alle ingredienser var blandet med vand, kom det vigtigste: Bødlen lod væsken løbe ned over sin økse. Dette fluidum fik de syge bønderbørn nu tre torsdage i træk. Som betaling afleverede deres forældre egne produkter, såsom æg, smør, oste, måske en slagtet gås eller en flæskesteg.

Daniels arm

Faktisk skal man ikke rynke på næsen af parrets kunnen. Ved en bestemt lejlighed lykkedes den dem at redde Daniels arm, som stadskirurgen ellers havde dømt til amputation. Provstens beskrivelse af scenen mange år efter, hvor rektor Tauber kom hen til skarprettergården for at se til sin syge elev, giver et levende billede af bøddelmadammen. Forhistorien var den, at Daniel var faldet under en skøjtetur på Roskilde Fjord og havde slået sin højre arm meget slemt. Det bevirkede, at den hævede og gjorde forfærdelig ondt. Han skrev i den anledning: *"Jeg ville ikke betro mig til min Værts Kur, men Byens Feltskærer, der aarlig fik Løn af Skolen for at helbrede Sår, for Resten en Barber og Fusker, skønt han var Distriktslæge (hed Stein), og han begyndte med Plastre og Salve i flere uger, hvor jeg led forfærdeligt."* Armen blev efterhånden sortblå, og Stein frygtede nu, at det skulle udvikle sig til koldbrand. Han gik derfor hen til rektor Tauber for at foreslå, at denne gav tilladelse til amputation af armen. Den gamle provst berettede videre: *"Professor Tauber og Conrector, som begge holdt lidt af mig, blev alarmerede og Tauber, der ellers aldrig lod sig se paa Gaden, brød sin lærde Magelighed og kom personlig til mit Logi. Værtinden førte højt forundret denne Skolens Monark ind til mig, og med begge Hænder i Siden udbød: "Det er godt nok til ham, som ikke ville taale, at vi kurerede ham". "Kan hun kurere ham?" spurgte Tauber. "Ja - saa Fanden tage mig, kan vi saa, og det lige for Steins Næse." "Band hun ikke, men gør det, om hun kan, det giver jeg hende Lov til, thi Stein vil skære Armen af han." "Du Fredsens Gud!" – raabte hun, "det skal han ikke faa Lov til, saa længe jeg er Kone i Huset." Det må jo siges at være bramfri tale fra en håndværkerkone til "en herre i åndens rige". Alligevel valgte Tauber at have større tiltro til skarpretterkone end til byens distriktslæge. Og Anne Marie holdt ord: I samful-*

Rektor Johan Henrik Tauber (1743-1816), Roskilde Katedralskole. Roskilde Museum.

Køges bøddelsværd, som Ingermann skulle bruge, hvis han skulle halshugge en borger på Køges torv. Køge Museum.

de 11 døgn gav skarpretterparret drengens arm grødomslag iblandet urter både nat og dag. Han led forfærdeligt i al den tid, men til sidst gik der hul og ud væltede en masse materie og to bensplinter. Det gav ro i armen, og efter 8 dage kunne Daniel vende tilbage til skolebænken på den lærde skole.

Mestermændens rekvisitter

Hos Daniel Peter Smith finder vi også en fornøjelig historie om mestermændens rekvisitter. I det såkaldte sværdskab opbevaredes 2 skarprettersværd, 2 brændemærker, 2 messingtrisser, 1 jerntrisse, 1 sort spir, 2 kæder, 2 eksekutionsøkser, 1 stor jerntrisse, 2 jerneksekutionstænger, 1 lille brændejern med 2 remme, nogle liner samt 2 pund groft slangekrudt. "Slange" betød i denne forbindelse "kanon". Ved hekseafbrændinger fik heksen undertiden bundet krudt på ryggen. Skabet befandt sig i den ene af stuerne. Smith fortalte herom: "Værten havde i væggen et indmuret skab, hvori økserne og sværdet hang. Når der forestod en eksekution, så vidste økserne det og klirrede af sig selv forud, mente Ingermann." Den anden skoleelev, der boede hos familien Ingermann, kunne godt lide at drille sin vært, så han stødte til skabet, når Ingermann vendte ryggen til. Bødlen blev meget forundret, da han ikke ventede nogen forestående henrettelse, men han opdagede snart den rette sammenhæng og blev meget forbitret på drengen.

Johan Gottfried Ingermann var efterhånden blevet en ældre herre. Han døde i 1804, og hans enke ansøgte nu om at måtte videreføre skarpretterfirmaet og beholde embedsjorden. Byen støttede hendes ansøgning, der blev godkendt af stiftsbefalingsmanden. Det aftaltes samtidig, at hun skulle akkordere med skarpretter Mühlhausen fra København, når der var forretninger at udføre. Mühlhausen var en erfarne bøddel, der blandt andre havde henrettet Struensee og Brandt i 1772.

Anne Maries tid som skarpretter

Fra Anne Maries tid som skarpretter har vi et eksempel på en korporlig afstraffelse, som hun skulle sørge for at effektuere. Det drejede sig om slaven Christian Pedersen Holst, der var stukket af fra Bremerholm. Han var blevet pågrebet i Roskilde efter et tyveri. For denne forbrydelse blev han dømt til kagstrygning og brændemærkning. Kagstrygning vil sige, at han skulle piskes bundet til kagen, en skampæl, der stod midt på torvet i Roskilde. Ifølge traditionen var den placeret lige over alteret af Sct. Laurentii kirke, hvis ruin lå under stenbroen. Brændemærket blev sat midt i panden, så han aldrig mere kunne løbe fra sin udåd. Holst skulle fra nu af trælle i rasphuset i København resten af sine dage. Dem blev der nok ikke så mange af, for det var særdeles sundhedsfarligt at raspe farver.

I 1808 solgte fru Ingermann skarprettergården, og i 1812 døde hun som den sidste skarpretter i Roskilde. Efterhånden blev de andre skarpretterembeder i Danmark også nedlagt. Til sidst var der kun en enkelt bøddel tilbage, og den aller sidste henrettelse - når vi ser bort fra retsopgøret efter besættelsestiden - blev foretaget i 1882.

Nyere fotos fra baggården til den tidligere skarprettergård, Skomagergade 26. Det fremgår, hvordan byens baggårde udgjorde et sammensurium af skure og tilbygninger. Amatørfoto, ca. 1920. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Kilder og litteratur:

Skarpretterbiografien bygger på kilder i Roskilde Rådstuearkiv, blandt andet skifteprotokol og skødeprotokol samt folketællinger og kirkebøger. Endvidere Daniel Peter Smiths erindringer.

Folketælling for Roeskilde Kiøbstad 1787. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier online. Statens Arkiver.

Folketælling for Roeskilde Kiøbstad 1801. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier online. Statens Arkiver.

Repartition over de af Hans Kongelige Mayestæt til de udi sidstafvigte Maaned afbrændte Gaarde og Huse i Roeskilde. 1735. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv. Statens Arkiver.

Roskilde Byfoged. Justitsprotokol 1716-1919. Statens Arkiver.

Roskilde Byfoged. Kopibog 1737-1907. Statens Arkiver.

Roskilde Byfoged. Skifteprotokol 1753-1762. Statens Arkiver.

Roskilde Byfoged. Skøde- og panteprotokol 1727-1927. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv. Statens Arkiver.

Roskilde Købstad. Brandtaxation 1761-1765. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv og Arkivalier Online. Statens Arkiver.

Roskilde Domsogns kirkebøger 1738-1814. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier online. Statens Arkiver.

Roskilde Købstad. Liste over skadelidte. 1735. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv. Statens Arkiver.

Roeskilde Raadstue. Kæmnerprotokol 1763-84. Statens Arkiver.

Roskilde Smedelavs arkiv 1491-1906. Kopi af enkelte dele i Roskilde lokalhistoriske Arkiv. Statens Arkiver.

Sct. Jørgensbjerg og Duebrødre Klosters Birk. Justitsprotokol 1697-1719. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv. Statens Arkiver.

Udstykningskort fra Roskilde 1841-44. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Kornerup, Jacob: Roskilde i gamle Dage. Tildels efter utrykte Kilder. København 1892.

Mathiessen, Hugo: De kagstrøgne. København 1986.

Poulsen, Knud: Roskildes Skarprettere. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1986, s. 29-44.

Rasmussen, Holger: Ret og straf i Danmark. Nationalmuseet 1986.

Smith, Daniel Peter: Af Daniel Peter Smiths Erindringer. Fra Københavns Amt. 1954. Ved Fanny Fang, s. 39-82.

En lokal skolepionér

Betty Bruun (1827-1897)

Roskildes skolevæsen i guldalderen

Roskilde havde siden middelalderen haft sin latinskole beliggende nordvest for Roskilde Domkirke. Skolen var endnu midt i 1800-tallet forbeholdt drenge. Børn fra bedrestillede hjem, der ikke skulle have en studentereksamen, var henvist til Den danske Skole (dansk i modsætning til latinskolen). Byen havde erhvervet en ældre ejendom i Algade 4 i 1812 og indrettet den til skole med tilhørende embedsboliger til skolens tre lærere. Der blev både bygget til og bygget om i 1835. Det var for øvrigt en betalingskole. De fattige var henvist til den såkaldte friskole.

Professor Jacob Kornerup, født i 1825, gav følgende karakteristik af skolen: *"Borgerskolen var elendig. Regning, skrivning og Bibelhistorie var omtrent alt, hvad der lærtes, og daarligt nok, da der var alt for mange Elever til Læreren. Ville derfor de bedre stillede skaffe deres Børn Kundskaber maatte de sende dem til Latinskolen."* Det er sigende for pigernes undervisning, at man gik mere op i bibelhistorie og syning end i boglig lærdom.

Betty Bruun. Ukendt fotograf. U.å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Den danske Skole, Algade 4, før nedrivningen af facaden i 1869. Affotografering ved Kr. Hude. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Der findes en anden beskrivelse af skolen i Algade fra 1842 af biskop Mynster. Han beskriver den som brøstfældig trods den nylige renovering, men rummelig. Skolens leder var uddannet kateket. Han underviste i religion på skolen og havde desuden pligt til at gøre tjeneste ved Roskilde Domkirke. Skolens andenlærer havde en bibeskæftigelse ved domkirken som klokker, så man havde endnu ikke helt sluppet den gamle forbindelse mellem skole og kirke. Skolen havde godt 150 elever fordelt i tre klasser. De to øverste klasser var ydermere delt op i to. Den højeste drengeklasse havde 20 elever på Mynsters tid og blev af denne betegnet som en realklasse. Alle pigerne gik i én klasse, dog opdelt i to afdelinger, så små og store piger undervistes hver for sig.

Desuden husede byen flere privatskoler, såkaldte frøken-skoler, hvor en læse- og skrivekyndig kvinde underviste piger imod betaling. Som et eksempel kan nævnes, at madam Georgine Quistgaard i 1820 havde oprettet et "Institut for unge Piger i Kjøbstaden Roeskilde". Familien havde tidligere drevet landbrug, så man må gå ud fra, at madam Quistgaard ikke har haft så megen boglig uddannelse. Hun begyndte at undervise i sit hjem i Algade, og skolen fik hurtigt en vis søgning, så den måtte flytte til lejede lokaler i Sct. Ols Gade. Skolen havde sine op- og nedture, men fortsatte lige til 1861. Fra 1847 kendes tre andre pigeskoler i Roskilde, hvor niveauet næppe har været meget højere. Det skal endvidere bemærkes, at annoncer i dagspressen tyder på, at nogle familier holdt en guvernante, der underviste børnene hjemme.

Skolekredsen bag en ny pigeskole

Med de begrænsede muligheder for en ordentlig skolegang for borgerskabets piger var det naturligt, at en kreds af forældre midt i 1800-tallet, hvor byen udviklede sig, fandt sammen om at oprette en bedre skole for deres døtre, hvor man trygt kunne sende dem hen, og hvor de fik et bedre pædagogisk tilbud, end de kunne få i de eksisterende skoler, både offentlige og private. Kort sagt syntes man i dette forum, at byen trængte til en højere pigeskole. Desværre har det ikke været muligt helt præcist at finde ud af, hvem der tilhørte denne kreds af initiativtagere. Vi har kun de indmeldte pigers efternavne at henholde os til, og det er næppe alle forældre, der har været lige aktive i oprettelsen af den nye skole. Alle navne viser imidlertid hen til det bedre borgerskab i byen: embedsstanden, købmændene og de største håndværksmestre.

Ydermere var der grøde i skolekredse i disse år. Der var stiftet en række nye skoler på privat basis gennem de sidste 50 år, de såkaldte realskoler. Det var skoler, der udfyldte hullet mellem folkeskolen og latinskolen, idet der også undervistes i matematik og naturlære samt levende sprog som tysk foruden i de traditionelle fag: regning, skrivning og læsning. En del af de danske skoler i købstæderne forsøgte ligesom i Roskilde at afslutte skolegangen med en slags realklasse. Men det var nødvendigt at få lovgivning omkring en afgangseksamen, der gav adgang til højere læreanstalter som Polyteknisk Læreanstalt, Landbohøjskolen og seminarierne. I 1855 indførtes den såkaldte præliminæreksamen. Den blev i 1886 afløst af den almindelige afgangsprøve fra realskolen, men den gamle betegnelse blev anvendt helt op i 1900-tallet. Eleverne i den øverste klasse i Den Danske Skole i Roskilde, som biskop Mynster betegnede som en realklasse, kunne nu få lov til at gå op til præliminæreksamen på Roskilde Katedralskole. Selv børn fra Friskolen fik mulighed for at tage en præliminæreksamen, idet skolepengene blev betalt af kommunen. Men det var stadig mest drengene, der blev tænkt på med disse nye muligheder.

Så den omtalte skolekreds fortsatte sine bestræbelser. I 1855 var man så langt fremme med planerne, at man kunne leje lokaler, finde en passende skoleleder og navngive skolen. Den kom ganske enkelt til at hedde Roskilde Pigeskole af 1855, i daglig tale snart kaldt for Frk. Bruuns Skole

Den danske Skole: bagbygningen, hvor undervisningen foregik. Hude-foto, 1904. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

*Biskop Jacob Peter
Mynster (1775-1854).
Portræt i Roskilde
Domkirke.*

og senere bedre kendt under navnet Frk. Lønholdts Skole efter frk. Bruuns efterfølger som leder, der tiltrådte sidst i 1800-tallet. Det var væsentligt for den oprindelige forældrekreds at finde en skoleleder, der dels havde en pædagogisk uddannelse, modsat lederne af byens små privatskoler, og dels kunne gå ind for de af kredsen opstillede principper for det pædagogiske arbejde i skolen. Ikke mindst det sidste var vigtigt.

Betty Bruun

Her var det så heldigt, at man havde kendskab til en ung, nyuddannet lærerinde, der netop havde de fornødne kvalifikationer og holdninger, og som tilmed kom fra embedsmandskredsen i Roskilde. Den unge dame hed Betty Frederikke Sophie Bruun. Hendes far, Claus Christian Bruun, var født i Nyborg, havde taget juridisk embedseksamen fra Københavns Universitet og var slået ind på en karriere som embedsmand. I 1825 fik han en stilling som forvalter ved Roskilde adelige Jomfrukloster. Som det ofte var tilfældet i samtiden, hørte der en embedsbolig med til stillingen. Her flyttede familien ind med de tre først fødte børn. Betty blev født den 25. marts 1827 og blev således den første i søskendeflokken, der kom til verden i Roskilde. I alt kom der otte børn, fire drenge og fire piger, men flere døde som spæde eller som ganske unge. Moderen, Elisabeth Obel, var præstedatter fra Viborgegnen. Nu blev hun husmor i Roskilde og skulle begå sig blandt højfornemme adelsfrøkener. Men omplantningen lykkedes, og familien faldt så godt til i Roskilde, at faderen og moderen blev i byen resten af deres dage. Faderen døde den 27. februar 1852 og kom ikke til at opleve Bettys karriere som skolebestyrer i Roskilde. Det gjorde moderen til gengæld, idet hun døde den 2. februar 1870.

Betty udviklede sig til en videbegærlig ung pige, der gerne ville have en uddannelse. Men mulighederne var som sagt ikke de bedste for piger og slet ikke, når de skulle konkurrere med flere brødre, der havde førsteprioritet til en uddannelse i familierne. Endnu var der heller ikke åbnet op for, at piger kunne få en studentereksamen. Men hvordan kunne Betty få en uddannelse, der kvalificerede hende til at påtage sig dette krævende hverv: at oprette en kvalitetsskole for piger? Eneste mulighed var den såkaldte institutbestyrerinde-eksamen, som også skolepioneren frk. Nathalie Zahle (1827-1913) havde taget i 1851, samme år, som hun oprettede sit seminarium for kvinder. På Københavns Stadsarkiv op-

bevares en protokol benævnt Institutbestyrerinde-eksamen 1898-1907, så undervisningen foregik, som man kunne forvente, i København. Desværre har det ikke været muligt at opstøve ældre protokoller.

Den nye skoles rammer

Det var ikke kun Betty, skolekredsen havde i tankerne som en kompetent skoleleder. Man ansatte også hendes kusine Henriette Obel, datter af hendes morbror Palæmon Fogh Obel, præst i Nordjylland. Det fremgår af folketællingen fra 1855, at de to kusiner endnu ikke havde fået fast adresse i byen i februar, hvor tællingen fandt sted. Derimod kan vi se i folketællingen fra 1860, at de to damer lejede sig ind hos prokurator Walløe, der havde sin gård ved siden af rådhuset, der dengang lå lige øst for Sct. Laurentii kirketårn. De to damer boede i forhuset ud imod Raadhustorvet. De må straks have taget del i forberedelserne til skolestarten i maj måned, så snart de var flyttet til byen. For samtidige kilder angiver, at skolen blev stiftet den 12. maj 1855. Man leder desværre forgæves efter en omtale af den nye skole eller en annonce om optagelse af elever i byens eneste datidige avis, Roeskilde Avis. Alligevel fik skolen hurtigt en stærk tilgang

Jomfruklosterets forvalterbolig opført i 1805. Den lå ud til gårdspladsen bag den gamle hovedbygning imod sydvest. Huset blev nedrevet i 1907 i forbindelse med opførelsen af den nye hovedfløj. Fotograferet kort før nedrivningen. Roskilde Kloster.

af elever. Det er måske ikke underligt, for man må gå ud fra, at initiativtagerne havde sikret sig et passende elevgrundlag på forhånd. I det lille Roskilde behøvede man heller ikke at holde en avis for at vide, hvad der rørte sig i byen. Desuden var rekrutteringsgrundlaget for en højere pigeskole så lille, at disse familier kendte hinanden særdeles godt. Havde først et par familier meldt deres døtre ind i skolen og var blevet tilfredse med undervisningen, kunne man regne med, at der hurtigt ville komme flere elever til.

Skolen fik byens fornemmeste og mest centrale adresse, idet den flyttede ind i lejede lokaler i Palæets vestfløj, altså lige ved torvet. På første sal var der værelser til lærerinderne. De skulle være ugifte og kunne således nøjes med beskedne ydre rammer om deres privatliv. Senere fik skolen også lokaler i hovedfløjen, da vestfløjen ikke kunne rumme de mange elever. I frk. Lønholdts tid havde skolelederen sin lejlighed i vestfløjen. Efter nedlæggelsen af stænderforsamlingerne i 1848 i forbindelse med indførelsen af en fri forfatning havde det store hus levet lidt af en Tornerose-tilværelse bag murene ud imod torvet. Men nu blev Palægården til skolegård, og der kom liv bag de gamle mure.

Palægården som skolegård. Fotograferet af Kr. Hude i 1904. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Skolens pædagogiske linje

Men hvad var det så for en pædagogisk linje, skolekredsen ønskede at fremme? I 1850'erne havde man en anden holdning til begrebet "uddannelse" end i dag. Nu kan man vel nærmest oversætte ordet til "meddelelse af kundskab". Men ordbøger fra samtiden viser, at man dengang lagde mest vægt på ordets endelse, nemlig "dannelse". De tanker, som man konkret gjorde sig i denne kreds, er formuleret i den nye skoles indskrivningsprotokol. Her står der blandt andet: *"Da Barnets virkelige Forædling er vort højeste Maal vilde det maaske være gavnligt, hvis man kunne undgaae de daglige og ugentlige Karakterbøger, thi skjønt disse vel kunne være en Spore for det ærgjerrige Barn, er det dog kun alt for bekjendt, hvor let de vække mindre gode Følelser og selv for den meget samvittighedsfulde Lærerinde er det ofte ikke muligt at undgaae Skinnet af Partiskhed, hvorved Barnets Tillid og Kjærlighed svækkes, og dog er det ene derved, at det bliver os muligt at naa vort Maal."* Det var helt andre tanker end de pædagogiske idéer, der praktiseredes i "den sorte skole" i samtiden.

Undervisningstime i 1. klasse i den private pigeskole. Læg mærke til gymnastikredskaberne. Foto 1904. Roskilde lokallhistoriske Arkiv.

Skoleleder Betty Bruun (1827-1897) som moden dame. Fotograf F. E. Hansen Ca. 1890.

Men ellers var dannelse uden tvivl et nøgleord i frk. Bruuns og frk. Obels skole. Eleverne skulle lige fra første dag lære at føre sig med pli, som det også fremhæves i Lise Nørgaards erindringer fra skoleleder frk. Lønholdts periode. Blandt andet forventedes det, at eleverne nejede, når de passerede en lærerinde. Der er ingen grund til at tro, at pigerne ikke blev opdraget i samme ånd i skolens første år. I det hele taget var det en skole, hvor de gode, gamle traditioner videreførtes – også efter lederskifte på skolen. På et tidspunkt mellem 1860 og 1870 skiltes de to kusiners veje, uvist hvorfor. Betty fortsatte som leder af skolen og flyttede over i en lejlighed i Palæets hovedbygning og kunne nu have sin mor boende hos sig.

Årsberetningen fra 1892

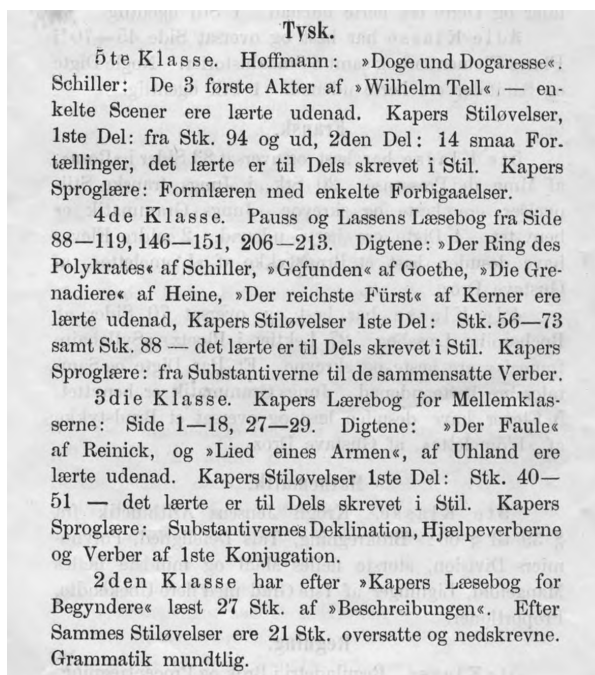
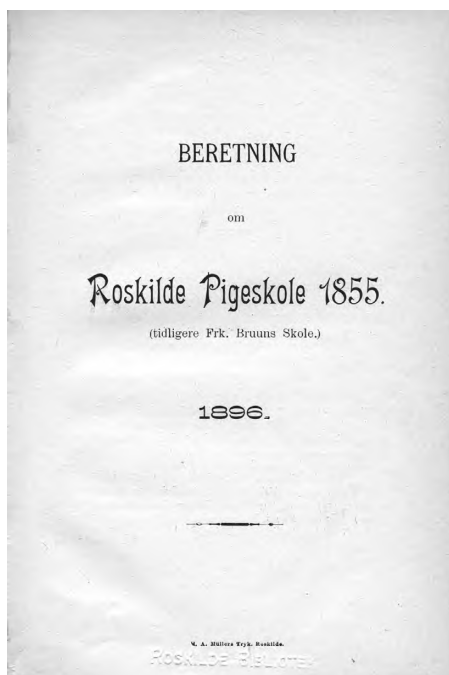
En anden kilde til undersøgelse af skolens forhold er de gamle årsberetninger. Der skulle eksistere årsskrifter lige fra 1872, men det har ikke været muligt at opspore skrifterne fra de første 20 år i de samlinger, hvor man kunne forvente, at de lå. Der er bevaret et enkelt årsskrift fra Betty Bruuns tid som skoleleder i Roskilde lokallistoriske Arkiv. Det vil vi se lidt nærmere på. Skriftet er fra 1892, frk. Bruuns sidste år på skolen. Den havde på det tidspunkt 62 elever fordelt på 5 klasser. Der var 9 elever i 1. klasse, der også blev kaldt for forberedelsesklassen. Desuden var der 13 i 2. klasse, 15 i 3. klasse, 16 i 4. klasse og 9 i 5. klasse. Der var ca. 12 lærere, inklusive skolelederen selv knyttet til skolen, både mænd og kvinder. De fleste mandlige lærere havde også ansættelse ved andre skoler i byen, især ved katedralskolen, og de underviste i naturfag, regning og matematik. Som sanglærer havde skolen ansat domorganisten, hr. Matthison Hansen. Alle var de gode, solide lærerkræfter. Der undervistes i følgende fag angivet i samme rækkefølge som i beretningen: religion, dansk, historie, geografi, naturlære, naturhistorie, tysk, fransk, engelsk, matematik, regning, skrivning, tegning, håndarbejde, sang og gymnastik, altså en meget bred vifte af fag, der ville være en realskole værdig.

Siden fulgte en oversigt over årets pensum på hvert klassetrin. Pigerne havde religion, dansk og geografi på alle klassetrin. Naturlære, også kaldt for fysik, og matematik var åbenbart for svært at konfrontere små piger med i datiden, så det havde de først i 5. klasse. Men regne skulle de kunne, så det fag havde de ligeledes fra 1. klasse, hvor man lagde vægt på hovedregning. Det hørte med til almindelig dannel-

se at kunne sprog. Derfor blev undervisningen i hovedsprogene anset for særdeles vigtig. Her havde eleverne tysk fra 2. klasse, engelsk fra 3. klasse og fransk fra 4. klasse og resten af skoleforløbet. Af en eller anden grund havde pigerne kun sang i de tre øverste klasser. Hvad de lavede i gymnastik og håndgerning er ikke nærmere specificeret. Det findes der til gengæld så rigelige oplysninger om i diverse erindringer fra piger, der havde det svært med strikkepinde og synål.

Det faglige niveau var således højt med gode lærerkræfter, men sideløbende var det de kvindelige dyder, der blev holdt i hævd. Den sidste skoleleder udtrykte i 1934 skolens grundholdning med disse ord om undervisningens formål, nemlig at den skulle *"yde en god og solid Undervisning med særlig Hensyntagen til Smaapigers Anlæg og hele Indstilling."* Hun præciserede endvidere, at pigerne kunne begynde i skolens børnehave, fortsætte i forberedelses- og mellemskolen for at afslutte med en realeksamen, *"...saaledes at Skolen danner en Enhed uden bratte og enerverende Overgange."* I bedste matedorstil er det typisk for holdningen til piger og kvinder fra de højere sociale lag i gamle dage, ja langt op i 1900-tallet, som dette citat viser, at de så vidt muligt skulle skånes. Piger og kvinder i lavere sociale lag viste man ikke samme hensyn.

Det var naturligvis en betalingsskole. Indskrivningspenge-

Årsberetningens forside 1892 og tyskpensum samme år.

Skoleleder frk. Louise Lønholdt (1863-1939). Ukendt fotograf. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

ne lød i 1892 på 4 kroner. Ellers kostede skolegangen 5 kroner pr. måned i 1. klasse, også kaldt for forberedelsesklassen, og fra 8 til 10 kroner i de højere klasser. Sendte en familie flere søstre til skolen, skulle den ældste betale fuld pris, den/de næste 2 kroner mindre. Piger fra fattige hjem kunne opnå friplads, men det har ikke været særlig morsomt for en fattig pige at gå sammen med en samling overklassepiger iklædt fint tøj. Skulle en elev meldes ud, måtte det ske to måneder forud.

Årsskriftet var samtidig en indbydelse til forældrekrædsen til at overvære den forestående eksamen. Derfor var der på sidste side trykt en oversigt over afvikling af skolens eksaminer. Der var eksaminer på alle klassetrin, men stigende i antal fra klassetrin til klassetrin. Endvidere blev det oplyst, at håndarbejder, tegnebøger og skriftlige arbejder ville være lagt frem de første to eksamensdage, så det var prøvelsernes tid for mange elever.

Hæftet sluttede med en personlig meddelelse fra skoleleder Betty Bruun. Hun skrev: *"Ved det nye Skoleaars Begyndelse, den 31. Maj, overdrages den af Undertegnede siden 1855 bestyrede Skole til exam. Skolebestyrerinde Frk. Louise Lønholdt, i det Haab, at den Tillid, der hidtil har været vist Skolen, maa blive uforandret. Der vil blive arbejdet hen til, at Præliminærexamen med forventet Tilladelse, kan afholdes ved Skolen."* Dengang strakte skoleåret sig fra 1. april til udgangen af marts næste år.

Frk. Lønholdts skole

I forbindelse med frk. Bruuns pensionering i 1892 flyttede hun til København for at nyde sit otium i hovedstaden, men hun døde allerede den 12. februar 1897. Frk. Louise Lønholdt, der nu blev leder af pigeskolen, var ligesom grundlæggeren Betty Bruun opvokset i Roskilde. Hun havde både været elev på skolen og siden en dygtig lærerinde uddannet fra Frk. Zahles Seminarium. Endvidere havde hun ligesom forgængeren taget den nødvendige institutbestyrerindeeksamen. Den nye skoleleder blev hurtigt meget afholdt. Så der gik ikke lang tid, før man kaldte skolen for "Frk. Lønholdts Skole." Hun gik straks i gang med at forberede skolen på at kunne tilbyde sine elever en passende afgangseksamen, der gav adgang til videregående uddannelser - dog under universitetsniveau. Allerede 1896 fik skolen eksamensret. Det betød, at den udbød realskoleundervisning med mulighed for at tage en mellemskoleeksamen efter 9 års skolegang og realeksamen efter 10 års skolegang.

Det var ligeledes i frk. Lønholdts tid, at skolen fik egen

børnehave, så man i god tid inden skolestart kunne forberede de små piger på skolelivet. Kontinuitet var vigtigt i småpigerens liv. Dannelse var en anden betydningsfuld del af skoleundervisningen, men det skulle ikke længere overskygge det faglige i undervisningen. For det var fortsat skolens hovedmål, ligesom det havde været frk. Bruuns, at fremme pigers muligheder for at bruge skolens afgangseksamen som en adgang til erhvervelse af videre kundskaber, gerne en højere uddannelse, som lederne selv havde fået mulighed for.

Skolens sidste tid

I 1924 blev skolen sagt op, fordi politiet skulle have lokaler på Palæet. Netop det år var elevtallet højere end nogensinde, nemlig på 233 elever. Hertil kom 19 fremtidige elever i den tilknyttede børnehave. Trods vanskelige økonomiske vilkår var skolens ledelse opsat på at finde nye lokaler til skolen. Man overvejede flere lokale løsninger, blandt andet garnisonssygehuset. Bestyrelsen endte med at vedtage at bygge en helt ny skole. For at forbedre skolens økonomi blev den i 1925 omdannet til en selvejende institution, så den fik mulighed for at opnå statsstøtte. Byrådet stillede en byggegrund ved Kildehusvej på det gamle Duebrødre Vænge gratis til rådighed. Her opførtes nu en helt ny og moderne skolebygning. Den 1. maj 1926 gik elever og lærere i samlet trop fra den gamle skole på Palæet ud til den nye skolebygning.

Den nye skolebygning på Duebrødre Vænge. Foto: A. Christiansen 1933. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Desværre viste det sig, at skolens elevtal i de kommende år gik ned, i takt med at det offentlige skolevæsen forbedredes. Derfor omdannedes skolen i 1942 til en kommuneskole under navnet Duebrødre Skole. Denne skole blev nedlagt i 1990.

Kilder og litteratur:

Artiklen om skolelederen er blevet til efter en gennemgang af de ældste dele af skolens arkiv og det ældst tilgængelige årsskrift. Hertil kommer slægtshistoriske oplysninger fra Internettet og diverse erindringer fra gamle elever.

Roskilde Købstad. Folketælling 1855, 1860, 1870. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv og Arkivalier Online. Statens Arkiver.

Roskilde Pigeskole af 1855. Skolens arkiv (bl. a. Indskrivningsprotokol). Statens arkiver

Roskilde Pigeskole af 1855. Beretning 1872-1938. Årgang 1892-1938 i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Bolt-Jørgensen, Johanne: Roskilde Pigeskole af 1855. Roskilde – Vor by 1934. Flensborgs Forlag. Roskilde 1934, s. 99.

Fang, Lotte: Beboere og besøgende i Palæet 1735-1927. Roskilde Stiftsbog 2005. Specialtrykkeriet. Viborg 2005, s. 49.

Kornerup, Jacob: Fra det gamle Roskilde. En Mindebog ved Arthur Fang. Roskilde 1925. (Om skoleforhold s. 34).

Nielsen, Johanne Harald: Minder fra skolen i Palæet. Jul i Roskilde 1926, s. 24-25.

Nørgaard, Lise: Kun en pige. Gyldendal. København 1992.

Petersen, Elisabeth Irene: Frøken Lønholdts Skole. Jul i Roskilde 1947, s. 23-24.

Prip, Anna (født Smith): Gamle Minder fra Roskilde. Jul i Roskilde 1927, s. 13.

Roskilde Bys Historie. 1850-1970. Bd. 3. Roskilde 1998, s. 146-148 og s. 244-245.

Schmeltz, O. H.: Aarbog til Roskildes Historie 1800-1900. Roskilde 1925.

Skeel, V, s.: Optegnelser om Roeskilde Adelige Jomfrukloster. København 1867.

Tønnesen, Eva: Roskilde Kloster. Foreningen for Bygnings- og Landskabskultur Roskilde. Årsskrift 2004, s. 23-36.

Tønnesen, Eva: Stænderforsamlingen i Roskilde. Historisk Samfunds Årbog 2004, s. 13-34.

Fra husar til almisselem

Dragon-Mutter (c. 1778-1872)

Mænd i kvindeklaeder

Der var også enkelte store og stærke eller ligefrem mandhaftige kvinder, der tog springet over i mandsklæder for at leve som mænd med den frihed, som dette kønsskifte gav. De få kendte kvinder, der udgav sig for mænd i 1700-tallet og 1800-tallet, boede i perioder i København, hvor man nemmere kunne gemme sig for myndighederne end i et lille landsogn, hvor præsterne havde pligt til at vogte nidkært over alle, der kom til sognet.

Roskilde havde sin egen kvinde i mandsklæder. Hun blev kaldt for Tyske-Mutter eller Dragon-Mutter efter sit erhverv i den periode, hvor hun optrådte som mand og deltog i Napoleonskrigene som lejesoldat. Ifølge udenlandske kilder var det ikke helt usædvanligt, at kvinder lod sig hverve som soldater og drog i krig. I England kendes hele 30-40 tilfælde. Desværre er kilderne ikke helt pålidelige, da de i høj grad bygger på erindringsstof fra hovedpersonen selv, som kan have pyntet på sin skæbne og gjort den mere dramatisk, men historien er taget med, da der i bogstaveligste forstand er tale om en kvinde med kræfter. Ydermere er det et vidnesbyrd om de hårde vilkår, som kvinder på samfundets bund havde at slås med.

Franske dragonsabler fra Napoleonskrigene. Ukendt kilde.

Dragonen „Tyske Mutter“. Tegnet af Otto Bach.

Otto Baches tegning af Dragon-Mutter. Gengivet i "Illustreret Tidende" den 28. april 1872.

Dragon-Mutter på Sct. Jørgensbjerg

Dragon-Mutter endte sine dage på Sct. Jørgensbjerg, hvor hun døde højt oppe i alderen. Hun står opført i kirkebogen for sognet som nr. 10 af sognets døde kvinder i 1872. Hun døde den 17. april og blev begravet den 21. april fra Sct. Jørgensbjerg Kirke. Mærkeligt nok står hun kun opført med sine fornavne: Ane Kirstine Juliana, men intet efternavn, som det ellers var kutyme. Men efternavnet fremgår indirekte af noten, hvor der står: "*Sergent Dithmars Enke? Almisselem i Sct. Jørgensbjerg Fattighus. Født i Ditmarsken*". Under alder står der 94 år. Det er også lidt underligt, at der står et spørgsmålstegn efter hendes mands navn, men præsten må have været usikker på, om oplysningen var korrekt. Fødestedet Ditmarsken og tilnavnet Tyske-Mutter gør det sandsynligt, at hun har talt dansk med tysk accent.

Men lad os gå til de andre kilder, der foreligger. Lokalhistorikeren Arthur Fang har kendt en gammel mand på Sct. Jørgensbjerg, der kunne huske Dragon-Mutter. Hun havde i en periode boet i et af de gamle huse i Smedegade. Fang gengiver en erindring fra 1848: Ved forårstid kom der en eskadron husarer ridende gennem Roskilde. De var på vej til hertugdømmerne. Uden for Roskilde gjorde de holdt på Sct. Jørgensbjerg. Her kunne en af husarerne ikke få sin hest til at makke ret. Til hans irritation kom en gammel kone hen til ham og tilbød sin hjælp. Han afviste hende hånligt. Hertil svarede konen, at hun havde været vant til at holde en kavalierihest, før han blev født.

Skillingsvisen om Dragon-Mutter

Der findes også et lille hæfte med en skillingsvisen om Dragon-Mutter i Roskilde udgivet af Strandbergs Forlag i 1867. Arthur Fang har hørt gamle folk synge passager fra visen. Forsiden viser et træsnit af en dragon i fuld galop på sin hest. Så følger selve visen, og til sidst i hæftet er der trykt en beretning om hendes levned, hvoraf det fremgår, at hun er omkring 90 år gammel og født i Ditmarsken, hvilket jo stemmer overens med kirkebogens oplysninger. Om hendes liv som soldat anføres, at hun drog i krig sammen med sin kæreste i 1801, hvor hun lod sig hverve som dragon i Napoleons hær i Rendsborg. De deltog i flere mindre træfninger og var også med i de store slag ved Austerlitz i 1805 og slaget ved Leipzig i 1813. I det sidste faldt hendes kæreste, og hun opgav nu soldaterlivet og drog nordpå til Danmark, hvor hun vendte tilbage til sin normale tilværelse som kvinde. Be-

87

Bise om den qvindelige Dragon

eller:

den 90aarige Kone, som endnu lever paa „Bjerget“ i Roeskilde, og som i Napoleons Krige fulgte sin Elskede som Dragon, og var med i mange Træfninger, indtil hun ved hans Fald opgav sit eventyrlige Liv og slog sig til **No** i Roeskilde.

Med Beretning.

Kjøbenhavn.

Jul. Strandbergs Forlag.

Pa aes i Bog- og Papirhandelen, Holmensgade 18, Stuen

Forside af skillingsvise om Dragon-Mutter. Strandbergs Forlag 1867. Dansk Folkemindesamling.

retningen slutter med en fortælling om hendes møde med et par franske journalister, der besøgte Roskilde i 1867. Hun stod da uden for Roskilde Domkirke, som de skulle besøge. En af de andre besøgende fortalte nu de franske journalister om hendes ungdoms bedrifter. Den ene franskmænd omfavnede hende begejstret og fik hendes historie optaget

i sin avis. Desuden kom han med en opfordring til, at man burde gøre noget for at gavne og hædre den gamle kone, der levede i yderste fattigdom. Ifølge beretningen blev hun derpå indstillet til St. Helena-medaljen, men da hendes papirer var bortkomne, kunne hun ikke få denne hædersbevisning.

Rosenkildes nekrolog

Hun var almindelig kendt i vide kredse på Sjælland. Derfor er det måske ikke underligt, at man kan finde en slags nekrolog over hende bragt i Illustreret Tidende den 28. april 1872, altså kort efter hendes død, under overskriften "Af et Brev fra Hedeboegnen" underskrevet A-e. Der er tale om et uddrag af en større beretning. Ifølge Arthur Fang står pseudonymet A-e for skuespilleren Adolph Rosenkilde. Brevet giver en udførlig beretning om hendes liv og færden. Rosenkilde anfører, at hun skulle være født i Haderslev, men opslag i kirkebøgerne for Haderslev har ikke kunnet verificere denne oplysning. Han anfører også hendes giftermål med sergent Dithmar. Dette ægteskab skulle være indgået nogle år efter, at hun var kommet hjem fra sine felttog og havde slået sig ned i København i 1816. Manden blev blind i forbindelse med svær sygdom, og hun drog derfor i en år-

Gamle lemmer i fattiggården Bredgade 17 i Roskilde. 30 år efter Dragon-Mutters død var gamle, fattige mennesker endnu henvist til fattiggården. Hude-foto, ca. 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Vrågården på Sct. Jørgensbjerg, en typisk bolig for fattigfolk på Bjerget. Ca. 1900. Foto i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

række om på landevejene med manden og en sindssyg søn. De levede af de få skillinger, hun kunne samle sammen ved at synge gadeviser og fortælle om sine bedrifter i ungdommen, da hun ifølge eget udsagn endogså havde deltaget i Napoleons felttog imod Rusland i 1812. Da ægtemanden og sønnen begge var døde, slog hun sig ned på Sct. Jørgensbjerg omkring 1830. Hun levede af at gå ud som lugekone i bøndernes haver, men hun holdt mest af hårdt fysisk arbejde som at kløve brænde. Hun var også kendt for at kunne ride og håndtere balstyriske heste, som ingen andre kunne klare. Da hun blev gammel og en del alderdomssvækket, fik hun bolig i fattighuset på Bjerget som anført i kirkebogen.

Oplysningen om de bortkomne papirer gør det temmelig umuligt at verificere Ane Kirstine Juliana Dithmars ungdomshistorie. Hun har næppe heller været indrullet i Napoleons hær under sit pigenavn. Men det er en god historie. Og hendes styrke kan man i hvert fald ikke frakende hende, hverken fysisk og psykisk.

Kilder og litteratur:

Artiklen bygger på skillingsvisens beretning, Adolph Rosenkildes nekrolog samt Arthur Fangs beretning. Hertil kommer kirkebogen.

Kirkebog for Roskilde Sct. Jørgensbjerg 1867-1879. Døde kvinder. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv og Arkivalier Online. Statens Arkiver. Skillingsvisen om Dragon-Mutter, udgivet på Strandbergs forlag i 1867. Dansk Folkemindesamling.

Fang, Arthur: Sct. Jørgensbjerg. Historisk Samfund for Københavns Amt. Roskilde 1936. Genoptryk i offset 1972. S. 79-82.

Krogh, Tyge: Kvinder i Mandsklæder. Historisk Tidsskrift. Bd. 113. København 2013, s. 39-79.

Rosenkilde, Adolph: "Af et Brev fra Hedeboegnen". Illustreret Tidende 28. April 1872.

Skillingsvisen om dragonmutter

Melodi: Udi Kampen de Riddersmænd drage.

Udi Kampen Napoleon drager
Med sin tapre, sin stridsvante Hær.
By og Fæstning og Slot han indtager,
Hvor han stævner er Seieren nær;
Fremad, I Kjække,
Bort skal vi strække
Fjenden og øde ham lægge.

Og den Pige, hun sad i sit Kammer,
Han var borte, den elskede Ven,
Ude rasede Sorrig og Jammer,
Hjemme sad hun alene igjen.
Taarerne rinde
Stridt til hans Minde,
Ikke hun Ro kunde finde.

Som Dragon foer han tappert i Kampen,
Fremad stævned han stolt paa sin Hest,
Og hun syntes at høre dens Stampen,
Ak, Gud veed, hvor min Elskte er Gæst?
Hvor gaaer hans Veie,
Hvem skal ham pleie,
Ak, hvorhen skal jeg mig dreje.

Hurtigt kastet hun Skjørtet og Huen,
Og iførte sig Klæder som Mand,
Ikke kurred' hun kjælent som Duen,
Ei hun græd, da hun drog fra sit Land.
Dagen alt heldte,
Da hun sig meldte
Kjækt nok i Franskmandens Telte.

Som Dragon stod hun snart ved hans Side,
Med den Elskede drog hun nu frem,
Mangen Fjende i Græsset mon bide,
Og saae aldrig sit Fædrenehjem.
Austerlitz-Hæder,
Kjærligheds-Glæder
Vandt hun med ham paa de steder.

Men en Dag, som i Kampen de droge,
Traf en Kugle den elskede Ven,
Ned han sank og de Fjendtlige sloge
Escadronen – al Glæde foer hen.
Hun ved hans Baare
Fældte en Taare,
Sørgede for ham saa saare.

Bort hun kastede Hjælmen og Sværdet,
Gik til Danmark som Quinde igjen,
Nu hun staaer her tilbage graahærdet,
Uden Mand, uden Trøst, uden Ven.
Tiderne svinde,
Dog Vennens Minde
Aldrig af Tanken vil rinde.

Iværksætter og hotelværtinde

Marie Thorning (1850-1931)

Nye tider på Hotel Prindsen

I 1874 døde den legendariske hotelvært, kaptajn Sveistrup. Hans gamle, utidssvarende hotel blev nu købt af en kreds af Roskilde-borgere, som ville bygge et nyt, moderne hotel, så man fortsat havde en værdig ramme om en del af det roskildensiske borgerskabs kultur- og foreningsliv. Ove Petersen, en af tidens førende arkitekter, tegnede et veritabelt palæ. Bygningskomplekset fik fuld kælder, tre etager og udnyttet tagetage med kviste. Det fik 21 hotelværelser og 77 andre lokaler, heriblandt vestibule, trapperum, klub- og læseværelser samt billardværelse og festsale. Hotellet blev indviet ved en festbanket den 10. oktober 1875. Indehaverne kunne naturligvis ikke selv drive hotellet. Derfor blev det bortforpagtet fra 1876.

Fra 1898 til 1906 hed hotelforpagterparret Thorning. Fruen, Marie Thorning, var en meget myndig og energisk dame, der højnede husets menukort med adskillige Michelin-stjerner, som man ville sige i dag. Til fruens middage serveredes udsøgte vine efterfulgt af luksuriøse cigarer og vellagret spi-

Marie Thorning, forpagterfrue på Hotel Prindsen. Foto: Peter Elfelt. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Hotel Prindsen omkring år 1900, da familien Thorning var forpagtere. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

rituosa til kaffen. Drikkevarer og røgvarer stod husets herre for – som skrevet svarende til fruens høje standard på mad-siden. Ægteparret gik som en selvfølge ud fra, at man var pænt klædt på, når man besøgte hotellets restauration, ligesom Just Thorning afskaffede den gamle skik, med at værten sad og drak med sine stamkunder. En hyggesnak gik han dog ikke af vejen for. Men hotellet skulle være et pænt sted!

Thornings forudsætninger

Lad os se lidt nærmere på fru Thornings forudsætninger for at blive den fortræffelige medhjælpende hustru, hun udviklede sig til her i begyndelsen af 1900-tallet på et tidspunkt, hvor kvinderne for alvor begyndte at få lige rettigheder med mændene. Bodil Marie Kirstine Børgesen blev født den 11. november 1850 i Tørring i Østjylland. Hun havde fået sin grundlæggende uddannelse på herregården Sølvsten ved Viborg. Efter endt uddannelse i det store herregårdskøkken blev hun oldfrue på herregården Basnæs nær Skælskør. Imidlertid fik hun lyst til at se sig lidt om i verden. Hun søgte derfor en stilling som oldfrue ved det danske gesandtskab i London. Med fine anbefalinger fra flere herregårdsansættelser, som hun havde fået oversat til engelsk, fik hun naturligvis stillingen. Hun blev i London i to år og vendte derpå hjem for at blive oldfrue hos lensgreveparret Friis på Frijsenborg i Østjylland.

Her mødte hun Just Christian Thorning (1856-1919), der var hushovmester og privatsekretær for Christian Emil lensgreve Krag-Juel-Vind-Friis til Frijsenborg. J. C. Thorning stammede fra Lemvig og var oprindelig uddannet typograf, men havde siden tilbragt hele 10 år i London. Han havde

Familien Thorning i Hotel Prindsens have. Udsnit af stereofoto ca. 1903. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

først været professionel soldat, dernæst rejsekurér, for til sidst at gå over i et helt andet fag som hushovmester og sekretær for engelske adelsmænd. Han var imidlertid ligesom Marie blevet træt af udlændigheden og var søgt hjem igen. Med fine anbefalinger fra England havde han fået en betroet stilling på Frijsenborg. Med fælles fortid i London – dog uden at kende hinanden her – var det ikke sært, at de to fandt sammen. Snart blev de også enige om at gifte sig. Marie var 6 år ældre end Just, men en flot dame, som man godt kan forstå, at han blev betaget af. Tilsammen var de et ressource-stærkt par, som kunne drive det vidt. Derfor takkede de nej til et tilbud fra grev Friis om at blive ansat som godsforvalterpar på Frijsenborg.

Hotelbranchens udfordringer

De ville hellere forsøge sig i hotelbranchen. Som deres søn, Just Christian Børge Thorning, senere beskedent udtrykte det i sin erindringsartikel: *"De mødte begge med udmærkede forudsætninger."* Han er hovedkilden til vores viden om hotelforpagterparret og deres virke i Roskilde. Men parret kom først til Sæby, hvor sønnen Just blev født, dernæst til Hjørring. Efter nogle år i det nordjyske kom de til København. Herfra kom parret i 1898 til Hotel Prindsen som forpagtere. Marie Thorning fik overopsyn med køkkenet og stuepigerne. Hun var en knag til at skaffe gode hjælpere, undertiden slægtninge. Mange blev i huset i årevis. Nogle begyndte fra bunden som elever og fik således en solid uddannelse i det store hus. Det var også en eftertragtet læreplads, og flere af de ansatte gjorde siden karriere inden for hotelbranchen i andre egne af landet.

Marie har på et tidspunkt fortalt sin søn, hvor besværligt det undertiden kunne være at skaffe specielle råvarer, som blev efterspurgt til særlige menuer, når man havde store forudbestilte selskaber. For eksempel mindedes hun engang, hvor der var besvær med at skaffe slagtekyllinger. Så måtte hun sammen med sin mand cykle langt ud på landet for at skaffe det eftertragtede fjerkræ. En anden gang var det jordbær, der ikke kunne skaffes i Roskilde. Igen måtte Marie af sted. Denne gang gik turen helt til København, velsagtens til hovedstadens grønttorv. Hun var vel hjemme igen med sine bær klokken halv otte om morgenen, så hun må have cyklet det meste af natten. Der har formodentlig ikke været passende togafgange, så hun kunne betjene sig af dette langt mere behagelige transportmiddel.

Fruen havde også sine faste leverandører i det nære opland. Der var blandt andre gamle Sofie fra Sct. Jørgensbjerg, der kom regelmæssigt og afsatte sin lille høst af grøntsager og krydderurter, især persille. Sofie blev naturligvis budt indenfor i det store hotelkøkken, hvor hun blev trakteret med kaffe, en såkaldt "knaldtår" (en sukkerknald dyppet i kaffe), inden hun drog hjem igen med et par mønter på lommen som betaling for sin høst.

Trods en stor stab af ansatte var det alligevel nødvendigt, at fruene gav en hånd med, når der var travlhed i hotellet. Men køkkenet var og blev hendes foretrukne domæne. Det kunne være noget af et slid at få det hele til at gå op i en højere enhed, så gæsterne ikke mærkede evt. problemer med at skaffe råvarer eller hænder nok i køkkenet. Marie Thornings køkken nød så stor anseelse, at der kom selskaber helt fra København, hvor man ellers skulle synes, at der var nok af kvalitetsrestauranter at vælge og vrage imellem.

"Roskilde Borger-, Haandværker- og Industriforening" havde eget værelse til kortspil på hotellet. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Foreningsliv i hotellet

Det var naturligvis i særlig grad borgerskabet i Roskilde By, der brugte Hotel Prindsen som et samlingssted. Blandt de foreninger, der havde lokaler på hotellet, var "Roskilde

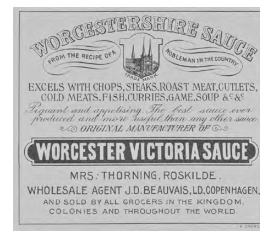

Bal- og Concertselskab", stiftet i 1893, "Roskilde Borger- og Håndværkerforening", stiftet i 1840, samt "Klub- og Læseforeningen", stiftet i 1866. Den sidste forening holdt et stort antal aviser og tidsskrifter, som var lagt frem på hotellet til medlemmernes benyttelse. Det gjaldt københavneraviser som "Berlingske Tidende" og "Fædrelandet" og lokale aviser som "Dagbladet" og "Roskilde Avis". Hertil kom "Rigsdagstidende" og "Industriforeningens Quartalskrift", der afspejlede brugernes erhvervsinteresser. Men der var også mere underholdende blade imellem som "Illustreret Tidende" og "Folkets Nisse". Titlerne på de mange aviser og tidsskrifter afslører, at læserne tilhørte de konservative dele af samfundet.

Der var også rent selskabelige foreninger, der holdt til på hotellet, som "Gl. Roskilde Amts Selskabelige Forening", der var stiftet 1875. Foreningen havde sit udspring i Roskilde, men fik snart følgeskab af alle landsognene i byens opland. Denne forening var overhovedet ikke kulturel, men udelukkende til fest og ballade – eller underholdning, skulle man måske hellere sige. Endelig var der en række velgørende og politiske foreninger, der lejede lokaler til ugentlige møde- og diskussionsaftener. Nogle foreninger nøjedes dog med at holde det årlige juletræsbal i hotellet, fordi man her kunne få adgang til en stor sal. Træet kunne i dette tilfælde genbruges af flere foreninger. Det var ikke bare borgerskabet, der færdedes på hotellet i slutningen af 1800-tallet. "Arbejdernes Fællesorganisation" holdt også sine møder i huset, nemlig i annekset ud imod Sankt Ols Gade, kaldt for "Den lille Prins". Annekset blev siden anvendt til biografisal. Alle disse foreninger skulle naturligvis serviceres.

Fruen som iværksætter

Midt i sin travlhed fandt fru Thorning alligevel tid og plads i hotelkøkkenet til en mindre fabriktionsvirksomhed, idet hun fremstillede en særlig delikat engelsksovs. Det var fru- en begyndt på, allerede inden familien slog sig ned i Roskilde, og opskriften havde hun selv komponeret. Produktet gik under navnet "Victoria Sauce". Hendes reklameinteresserede mand havde sørget for, at der blev fremstillet en særlig etiket til flaskerne trykt hos en lokal bogtrykker. Marie fik efterhånden oparbejdet en rigtig god omsætning - måske takket være hendes mands intensive reklameindsats. Ved en enkelt lejlighed præsterede han endda at sende en flaske "Victoria Sauce" som smagsprøve til redaktionen på Randers

Etiket til fru Thornings selvkomponerede engelske sovs med navnet "Victoria Sauce". Det var til stor sorg for mange af hotellets gæster og andre aftagere, da hun holdt op med at producere den delikate sauce. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Den populære hotelvært, Just Thorning, havde mange interesser, bl. a. rejse- og reklamebranchen, der begge havde betydning for hans hoteldrift. Foto: Peter Elfelt. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Amtsavis for at få sovsen omtalt i avisen. Det lykkedes også. Avisen er stadigvæk gemt i familiearkivet. Siden blev fruens produkt forhandlet gennem konserverfirmaet J. D. Beauvais i København, og ifølge etiketten solgt til alle købmænd i kongedømmet, kolonierne og over hele verden. Her har hun nok taget munden lidt for fuld, men der må have været tale om en større produktion. Desværre generede dampene Maries øjne og bidrog til svækkelse af hendes syn. Så hun besluttede at holde op med at fremstille denne specialitet. En repræsentant for J. D. Beauvais tilbød en større sum penge for opskriften, men fru Thorning ville ikke sælge sin opskrift, for hun ønskede ikke at lægge navn til en industrielt fremstillet sovs. Så der kom ikke mere "Victoria Sauce" på bordet, men hendes søn mindedes siden den velsmagende engelsksovs, der selvfølgelig også serveredes som tilbehør til maden på hotellet.

Husherrens interesser

Medens fruens stod for driften af hotellet, tog hotelforpagter Just Thorning tog sig af kontakten til hotellets gæster. Desuden stod han for egen import af en del hotellets forbrug af spirituosa, vine og cigarer. I den forbindelse tog han på forretningsrejser. Familien var store cykelentusiaster, så

Just Thorning fortsatte sine cykelture til udlandet efter sin pensionering. Her ses hans rejsepas fra 1907, udstedt af politimesteren i Roskilde. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Fotografi taget af Just Thorning på børnehjælpsdagen i 1905 ud for Hotel Prindsen. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

disse rejser foregik ligeledes på cykel og førte ham så langt væk som til London. Turen gik via Holland, hvor han tog en færgе over fra Hoek van Holland til England. Herved vedligeholdt han forbindelsen med de firmaer, især et par større vinfirmaer, som han allerede havde lært at kende i sin tid som hushovmester i London, men han skaffede sig også nye leverandører på disse ture. På sine ældre dage overtalte han ofte bekendte til at slå følgeskab, så han ikke skulle tage den lange tur helt alene.

Husfaderen stod endvidere for den overordnede administration af hotellet samt regnskabsførelse og ikke mindst opgaven med at gøre reklame for virksomheden. Faktisk var han på dette punkt forud for sin tid. For eksempel promenerede han med sønnen Just, som han for øvrigt altid talte engelsk med, på Algade. Det specielle var, at den lille dreng var klædt i et ægte skottekostume, og det vakte opsigt.

Ved siden af dyrkede hotelværten en række hobbies. I familiearkivet findes en række manuskripter fra hans hånd, blandt andet en humoristisk fortælling med titlen "Bumler eller den indbildt Syge" og en række små teaterstykker beregnet til børneforestillinger. Hertil kommer en perlerække af fotografier, idet J. C. Thorning var en habil amatør fotograf, som yndede at gå rundt i byen med sit fotografiapparat - både til hverdag, og når der var noget særligt på færde i byen. Også turisme interesserede Thorning, hvilket kom til udtryk i tidsskriftet "Jorden rundt", som han udgav.

Hotelopvækst

Familien boede selv i tagetagen, hvor der var indrettet en stor privatbolig til hotellets forpagterpar. Sønnen Just har fortalt, at når der var bal i det store hotel, faldt han i søvn oppe i "privaten" til tonerne af et danseorkester, og når han vågnede, var personalet knap nok færdig med at rydde op. Så det kunne godt blive meget lange arbejdsdage, både for personalet og for hans forældre. I det hele taget greb hotel-driften meget ind i familiens privatliv – hotellet var deres liv.

Just juniors kæreste opholdssted var den store scene, hvor omrejsende teaterselskaber og lokale dilettantskuespillere afløste hinanden. Undertiden optrådte han selv som sin egen teaterdirektør, der samlede kusiner og fætre samt kammerater fra skolen og nabolaget til amatørteaterforestillinger for børn. Med til Justs kammeratskabskreds hørte den senere så kendte arkitekt og forfatter Poul Henningsen, søn af forfatterinden Agnes Henningsen, der i en årrække omkring århundredskiftet boede i Roskilde. Også forfatteren Gustav Wieds børn hørte med til de små venner. Stykkerne var skrevet af Just senior. Den 23. juni 1905 var anledningen meget passende for en børneforestilling den nystiftede børnehjælpsdag. Formålet var at støtte udsatte børn og unge. En del af den lokale forestilling i Hotel Prindsens store sal bestod af danseoptrin arrangeret af danselærer Scheiding fra "Tivolis Pantomimeteater", der holdt danseskole på Hotel Prindsen om vinteren. Ellers var det mest de små enaktere

Just Thorning junior ved flyglet i hotellets store sal. Ca. 1905. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

skrevet af J. C. Thorning, som sønnen og hans små skuespiller venner opførte. For øvrigt drøftede Just Thorning med stamgæsten Gustav Wied, om de ikke skulle skrive et teaterstykke sammen, men det blev aldrig til noget.

En gang om året, nemlig juleaften, standsede husets urolige puls fuldstændigt. Den aften var forbeholdt familien selv og deres store personale. Just Thorning junior skrev siden i sin erindringsartikel: *"For én gangs skyld lå restaurationen tidligt i mørke, og dørene var lukket. Inde brændte lysene kun for os selv, for os alle uden undtagelse samlet til fælles julefest."* Der var således tradition for, at alle de ansatte blev i huset for at deltage i familiejulen frem for at tage sig en velfortjent fridag oven på juletravlheden. Denne tradition viser, at det var en arbejdsplads, man var glad for.

*Marie Thorning
fotograferet på sine
gamle dage i lejligheden
Blaagaardsstræde 19.
Amatørfoto. Roskilde
lokallhistoriske Arkiv.*

Farvel til hotellet

Efterhånden som forpagterparret blev ældre, var hoteldriften for belastende for dem, ikke mindst for fru Thorning, efterhånden som hendes syn blev dårligere. Derfor besluttede de at opsigte forpagtningen i 1906. Forpagtertiden på Hotel Prindsen blev således parrets sidste ansættelse. Nu var tiden inde til at gå på pension. I Roskildes ligningslister i de næste åringer er J. C. Thorning i flæng kaldt for "husejer", "particulier" eller "rentier", altså en formuende person, der lever af sin formue. De flyttede lidt rundt i byen, men endte i Blaagaardsstræde nr. 19 i en herskabslejlighed på første sal. Da de havde fået sønnen Just sent, gik han endnu i skole og flyttede derfor med. I 1916 stod han opført som student i ligningslisten. I 1919 blev Marie Thorning enke, men blev boende i den store lejlighed i det snævre stræde. Fru Thorning var selv på sine gamle dage en statelig dame, der blev set op til. Hun døde den 22. maj 1931 ifølge dødsannoncen i Roskilde Tidende.

Kilder og litteratur:

Biografien bygger først og fremmest på sønnens erindringer og notater i familiearkivet samt en større samling fotografier optaget af Just Thorning. De opgivne facts er så vidt muligt verificeret i andre kilder.

Arbejdernes Fællesorganisations arkiv. 1890-1990. Roskilde lokalhistoriske arkiv.

Just Christian Thornings fotosamling. Ca. 1898-1918. Roskilde lokalhistoriske arkiv.

Københavns Kommune. Politiets registerblade. 1890-1923. Københavns Stadsarkiv.

Marie og Just Christian Thornings personarkiver. Ca. 1876-1926. Roskilde lokalhistoriske arkiv.

Roskilde Kommune. Skatteligning 1905-1919. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Christensen, Chr.: Prinsen i Roskilde. Den gamle Gæstgivergaards Historie fra 1695 til vore Dage – udgivet i 50-aaret for den nuværende Hovedbygningens Opførelse. Roskilde 1926.

Fang, Arthur: Et interessant Levnedsløb. Roskilde Tidende. Den 16. oktober 1906.

Roskilde Tidende. Perioden 1898-1906.

Thorning, Just: På Prindsen omkring århundredskiftet. Jul i Roskilde 1956, s.12-15.

Sammenhold i Sct. Agnes-Husene

Marie Karen Hansen (1851-1934)

Agnes Pedersen (1886-1974)

Sct. Agnes-Husenes historie

Foruden de store bymarker svarende til to større landsbyer havde Roskilde også to mindre husmandskolonier, der hørte til Roskilde adelige Jomfrukloster, i dag Roskilde Kloster. Her kunne damer af adelig byrd, senere også døtre af mænd, der tilhørte de tre øverste rangklasser, blive indskrevet ved fødslen og siden blive forsørget, hvis de ikke kunne blive gift standsmæssigt. Det verdslige kloster var stiftet i 1699 af to stærke personligheder, de adelige enker Margrethe Ulfeldt og Berte Skeel.

At drive denne stiftelse krævede kapital eller rettere jord, der gav et afkast. Derfor var der tillagt klosteret hele 25 bøndergårde. Fæstebønderne herfra skulle betale landgilde og yde hoveri på klosterets hovedgård, der producerede korn og animalske produkter til damernes underhold. Efter landboreformerne gik man over til at anvende husmænd som arbejdskraft. Derfor oprettedes de to husmandskolonier. Den ene lå langs med Klosterhusstræde, nu Dronning Margrethes Vej, ind i mod Klostermarken. Den anden lå længere

Sct. Agnes-Husene.

Foto: Karl Nielsen 2014.

Roskilde Klosters gamle hovedbygning. Indrettet til stiftelse i 1699.

Foto: A. Christiansen 1926. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

imod nord i Klostermarken. Den hed Sct. Agnes eller rettere Sct. Agnes-Husene efter et middelalderligt nonnekloster, der havde ligget på stedet. Siden blev hovedgården bortforpagtet, og der var nu ikke længere brug for husmændene.

Da man på samme tid gjorde en stor indsats for at forskønne klosterets parkområde i Klostermarken, var det på tale at rive de fem sydligste af Sct. Agnes-Husene ned. En af klosterpatronerne, Vilhelm Skeel, udtrykte følgende mening herom i en beskrivelse af klosteret fra 1877: "*Disse Huses Møddingpladse, Svinestier og deslige grændse umiddelbart op til Plantagen og fremkalde et høist uheldig Indtryk ved den første Indtræden i den ellers saa smukke og meget besøgte Plantage.*" I en senere patrons beskrivelse fra 1914 er der fem huse tilbage, tre fæstehuse og to lejehuse. Han foreslog drastisk, at samtlige huse burde rives ned, når fæstekontrakterne udløb. Men det kom heldigvis ikke til at ske. Klosteret vedblev at udleje de gamle huse til småkårsfolk, der i stedet måtte finde arbejde andre steder i byen. For øvrigt hørte Sct. Agnes-Husene ikke til Roskilde Købstadskommune, men derimod til Sct. Jørgensbjerg Sognekommune, så de lå i en landkommune.

Sct. Agnes-Husene ved vintertide. Ukendt fotograf. U.å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

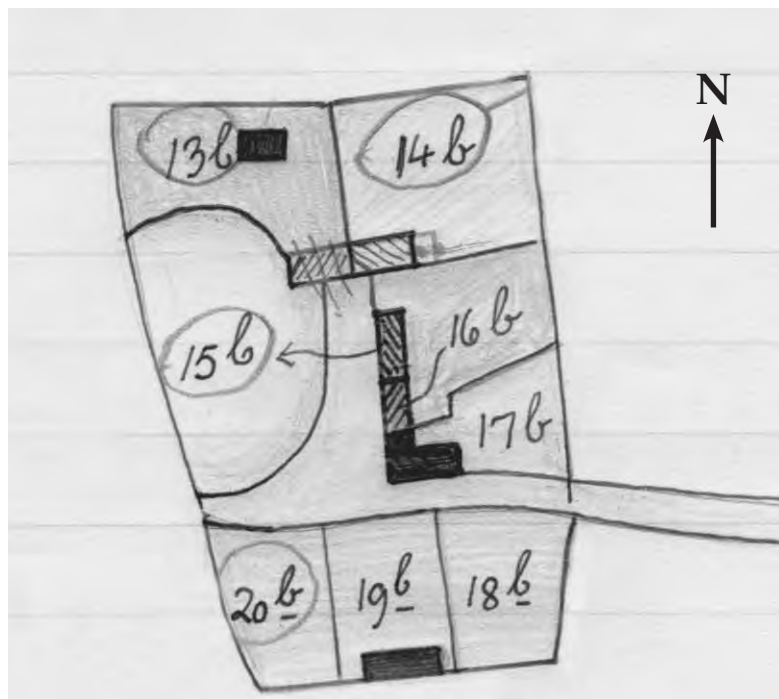
Livet i Sct. Agnes-Husene

Vi vil her se lidt nærmere på livet i Sct. Agnes-Husene, især set fra kvindernes synsvinkel eksemplificeret ved to helt konkrete kvindeskæbner, nemlig Marie Karen Hansens og datteren Agnes Pedersens levned. Husbonden i disse huse ernærede sig typisk som småhåndværker, daglejer, jordbruger eller fisker, men som oftest ved en kombination af disse beskæftigelser. Husmoderen supplerede familiens indtægter som daglejer, som småhandlende eller ved vask og rengøringsarbejde i det bedre borgerskabs hjem. Sct. Agnes udgjorde et lille samfund for sig selv, der holdt sammen i tykt og tyndt. Her i disse små huse fandt maleren L. A. Ring nogle af sine bedste motiver blandt småkårsfolk. En af hans yndlingsmodeller var netop Marie Karen Hansen. Hun var gift med arbejdsmand Niels Hansen (1849 - 1919), kaldt for "Stodderen".

Ring har flere gange afbildet Marie i parrets diminutive hus. Derfor har vi undtagelsesvis et materiale af interiørbilleder fra dette småkårs hjem. Disse malerier viser et hyggeligt hjem med lyse, luftige gardiner for vinduerne og pelargonier i vindueskarmen. Møblerne står tæt, og der er mange billeder på væggene. I køkkenet er hver en bid væg udnyttet til tal-

Marie Karen og Niels Hansen i deres stue. Malt af L. A. Ring i 1918. Gengivet efter Bruun Rasmussens auktionsskatalog 831 fra 2012.

Matrikelkort over Sct. Agnes-Husene. Marie og Niels boede i 15b, Agnes og Oluf i 14b. Original i Roskilde Klosters arkiv.

lerkenrække og hylder forsynet med sirligt klippede borter langs kanten. Også her er der pottedplanter i vindueskarmen.

Man stod tidligt op i de små huse, for der skulle arbejdes hårdt fra tidlig morgen til sen aften, hvis man skulle sørge for det daglige brød til en familie, hvor der som oftest var mange munde at mætte. I en periode kørte Niels Hansen rundt og solgte lervarer. Om morgenen trak han sin hest ud af stalden og spændte den for vognen. Marie hjalp ham med at læsse varerne på vognen, og så kørte han ud for at slå en handel af. Det gik ikke altid lige godt. Så kunne han i en periode i stedet sælge fisk. Formodentlig fangede han dem selv i fjorden. En anden beboer, tømrer Jens Nielsen, snittede trævarer om vinteren, som hans kone, Karen, gik rundt og solgte om sommeren og tjente lidt på. Hun blev derfor kaldt for "Konen med Trætøjet". De havde deres voksne datter, Margrethe, og hendes mand, skomager Lars Peter Jensen, boende hos sig, da de havde et lidt større hus. Familien dyrkede en lod i Klostermarken og holdt grise. Børnene måtte også hjælpe til. For eksempel kunne de hente svineæde rundt omkring i Roskilde. Husholdningsspildet samledes i bøtter, der stod på en tohjulet vogn. Det krævede øvelse og kræfter hos de drenge, der styrede vognen ned ad Olgadebakken, ikke at vælte eller spilde den kostbare last.

Marie og Niels

Marie og Niels Hansen opfostrede selv en større børneflokk, og ligesom Marie fik hendes døtre mange børn, og generationerne gik jævnt over i hinanden, idet Marie fik sit sidste barn, samtidig med at hendes ældste datter fik sit første barn som 18-årig. Og ligesom tømreren fik Niels og Marie siden en datter med familie tæt på, idet datteren Agnes og hendes mand, Oluf Pedersen (1880 – 1953), flyttede ind i genbohuset nogle år efter, at de var blevet gift og havde fået deres første børn. Oluf var arbejdsmand ligesom sin svigerfar. Også Agnes fik sit første barn som 18-årig ligesom sin storesøster. Hun havde for øvrigt truffet sin mand på en gård, hvor de begge var ude at tjene som ganske unge. Efter konfirmationen måtte man ernære sig selv i disse fattige kredse, typisk som tjenestekarl eller tjenestepige.

Når en ny familie rykkede ind i et af Sct. Agnes-Husene, blev der udformet en kombineret lejekontrakt, fæstebrev og forsikringspolice. Der var oprindeligt 8 matrikler i det lille samfund. Husene var bygget sammen som en form for rækkehuse. Da Marie og Niels flyttede ind, var husene indrettet med ildsted på en ildbænk i en åben skorsten og med murstensgulv i køkkenet. Der var ikke indlagt vand, så det måtte hentes ved den fælles pumpe ude i gården. Men praktisk nok var der uden for døren gravet en rende ned til møddingen, så man kunne komme af med sit spildevand uden at slæbe det alt for langt. Deres lille stue havde to fag vinduer. Gulvet var muligvis lerstampet til at begynde med, men blev senere dækket af et bræddegulv. Skulle man træde af på naturens vegne, var man henvist til et fælles das i gården. Til hvert hus hørte lo og høloft samt et rum til tre grise. Husene var ikke lige store, så nogle familier havde også stald til en hest eller et par køer. Hertil kom, at hver husmand kunne fæste en lille lod af Klostermarken.

Der blev betalt husleje to gange årligt, så man måtte spare sammen. Til gengæld var huslejen billig. Sidst i 1800-tallet var den på en snes daler svarende til 40 kroner. Men man skal huske på, at der var et meget lavere prisniveau dengang. Det samlede beløb bestod af gammelskat, landskat, ligningskat, amtsfondsbidrag, brandkontingent og Michaelis-afgift. Nogle af skatterne indicerer, at man boede i et landsogn. Fæsteafgiften var på 4 tønder byg, der blev omregnet til penge efter kapitelstaksten.¹⁾ Fæsterne stod også selv for en del af den udvendige vedligeholdelse. Det forventedes således, at husene blev hvidtet hver sommer. Også en sådan scene har L. A. Ring foreviget.

*Sct. Agnes-Husene
eksisterer stadig, men
i dag er husene blev
renoveret fra a til z og
bebos af en højere so-
cialklasse end i begyn-
delsen af 1900-tallet.
Foto: Karl Nielsen.
2014.*

Agnes og Oluf

Agnes og Oluf Pedersen fik fem sønner og to døtre. Derpå holdt de en pause på ti år, inden de fik deres ottende og yngste barn, efternøleren Liszie. Hun er meddeler til mange af de oplysninger om dagligdagen i et mindrebemidlet hjem, der er beskrevet i dette afsnit. Hun har således fortalt, hvordan hun somme tider omkring 1930 fulgte med sin mor op til klosterforvalteren i den gamle hovedbygning for at betale den halvårslige husleje. Den var nu steget til 50 kr. Men så vankede der også en chokoladefrø til Liszie. For denne husleje, der også var meget lav i samtiden, fik familien et hus, der var så lille, at det er uforståeligt, at der kunne leve en familie bestående af far og mor med 8 børn, men dels boede de ikke alle hjemme på samme tid, og dels forstod man at indrette sig. Huset indeholdt en lille forgang, hvor sulekarret var placeret. Det åbne ildsted i køkkenet var på Liszies tid blevet erstattet af et lille komfur placeret i den ene side

Agnes Pedersens sidste barn, Liszie, var jævnaldrende med hendes ældste datters første barn, Grethe. De lå i barnevogn samtidig og kunne siden lege sammen. Amatørfoto 1931. Affotograferet af Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

af rummet med et køkkenbord overfor. Der var stadig ikke indlagt vand, og der var stadig das i gården. Stuen var forsynet med en alkove, hvor forældrene sov. De mindste børn sov hos forældrene. De større børn sov oppe på loftet under stråtaget. De kom derop ved hjælp af en stige. De ældste børn sov i mormors lo. Således blev der plads til alle. Stuen var ellers møbleret med en chaiselong, en kommode og et spisebord med stole rundt om. Hvert barn havde en kasse til sit tøj. Når børnene skulle i bad, blev der slæbt et stort kar ind i køkkenet og båret vand ind og varmet på komfuret. Det var for øvrigt den eneste varmekilde i køkkenet. I stuen var der en kakkelovn.

Ikke underligt var man meget plaget af rotter i disse utætte fattigrønner. Liszie har fortalt, at hendes mor en sen aften kunne høre en rotte pusle et sted i huset. Hun nægtede at gå i seng, før faderen havde slået den ihjel. Han fandt den nede bag sulekarret og ville nu slå den ihjel med gulvskrubben. Det gik ikke helt stille for sig, så han råbte: *"Skal du skringe, dit svin."*, før han fik aflivet kræet. For at beskytte det mindste barn imod rottebid, blev vuggen hver aften sat op på spisebordet.

Klædedragt

Marie gik klædt som en gammel almuekvinde med lange, uldne skørter dækket af et forklæde for at skåne kjolen imod pletter, da det var besværligt at vaske. I regnvejr holdt hun godt op i skørterne for ikke at blive griset til. På hovedet bar hun altid en kyse, der dækkede en knold i nakken. Forhåret var strammet godt op under kysen. Hendes mand var også gammeldags klædt. Han gik med høj flip, en såkaldt "fadermorder". Datteren Agnes gik ligeledes med lange kjoler som ung og altid med det obligatoriske forklæde. Selv små piger gik med forklæde for at skåne tøjet. Når Agnes kom hjem fra mark- eller havearbejde, måtte hun rense kjolekanten for mudder. Kvindeundertøjet var hjemmesyet af lærred. Det var pyntet med festoner, som kvinderne i de lavere sociale lag selv hæklede. Underskørterne var ydermere stivede, så de kunne bære overkjolen. Agnes syede både sit eget og børnenes tøj. Ofte gik tøjet i arv fra de større til de mindre børn, eventuelt efter en omsyning. Agnes tjente også lidt til husholdningen ved at gå ud og vaske i mere velbjergede hjem. Her kunne hun undertiden være heldig at få brugt tøj med hjem til sine egne børn. Al omsyning foregik til en begyndelse i hånden. Først senere blev der råd til en håndsymaskine,

sikkert købt brugt. Siden fulgte Agnes moden med kortere skørter. Hendes mand var til hverdag klædt i et gammelt sæt tøj med træsko på fødderne og kasket på hovedet. Til pænt brug havde han en enkelt habit med snævre benklæder. Hertil brugte han kravebryst og flip (skjorten sparede han, som det var normalt for arbejds mænd) samt vest og lommeur. Hovedbeklædningen var en bowlerhat.

Forældrenes pligter

Oluf Pedersen ernærede sig hele livet som arbejdsmand. Agnes passede hus og hjem ved siden af sine bijobs. I begyndelsen af deres ægteskab arbejdede Oluf på en gård, hvor han fik kost og logi foruden 12 kroner om måneden, så i den ansættelsesperiode måtte de leve adskilt og kun ses om søndagen. Agnes og de ældste børn boede imens på Elisagårdsvej. Foruden at vaske bidrog Agnes også på andre måder til familiens underhold, blandt andet ved at gå ud og pille kartofler op hos omegnens bønder om efteråret, ofte i regn og rusk. Det foregik med de bare hænder. Lønnen bestod i hver 6. spand kartofler. Hun var naturligvis nødt til at tage børnene med i marken, den mindste i barnevogn. Familien

Papirfabrikken "Sct. Clara Mølle", hvor Oluf Pedersen var fyrbøder. Ukendt fotograf. U.å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv

flyttede til Sct. Agnes-Husene, så snart der blev en bolig ledig. Samtidig fik Oluf Pedersen fast arbejde som fyrbøder på papirfabrikken "Sct. Clara Mølle" på Havnevej.

Det kunne være drøjt at klare husmoderpligterne i det gamle Sct. Agnes. En vinter var det så koldt, at vandet frøs lige så hurtigt, som det var pumpet op af brønden, men storvasken skulle klares under alle omstændigheder. Agnes forsøgte bravt af skylle tøjet i det iskolde vand med det resultat, at blodet sprang frem under neglene. Heldigvis var der stor hjælpsomhed indbyrdes mellem beboerne. Den gamle nabo, Vilhelm Christoffersen, kom hende til hjælp og skyllede hele vasken. Tøjet blev derpå båret op ad stigen op på loftet, hvor det blev hængt til tørre.

Familien dyrkede sine egne grøntsager i den tilhørende have. Det var kartofler, kål, gulerødder og andre grove urtesager. Alle hjalp til med havearbejdet, også børnene. Marie og Niels, mormor og morfar, havde en noget større have end datteren. Her havde familien en gris gående i et indelukke med et lille hjemmelavet skur. Grisen skulle slagtes op under jul. Så måtte den flinke Vilhelm Christoffersen igen træde til og aflive dyret. Selve grisekroppen skulle hænge

Slagtning ved juletid i Sct. Agnes-Husene. Grisekroppene blev hængt til modning på stiger. Malt af L. A. Ring ca. 1920. Roskilde Museum.

et stykke tid for at kødet kunne modne. Det foregik på en stige, der stod op ad en husgavl. En sådan scene har maleren L. A. Ring også gengivet på et af sine malerier fra Sct. Agnes-Husene. Alt på grisen blev brugt, selv grisetæerne og indmaden. Liszie huskede siden, hvordan hendes mor stod i det lille køkken og rørte i blodet for at lave blodpølse. Der er nok også blevet lavet medisterpølse, finker og andet godt. Grisekroppen blev siden parteret og lagt ned i sulekarret med et godt lag salt mellem de enkelte lag kød. Det betød, at kødet måtte vandes grundigt ud, før man kunne spise det. Det kunne også godt have et grønligt skær, når man nåede et par måneder ind i det nye år. Kødet blev dog ikke kasseret af den grund. Familien spiste mere fedt, end man bruger i dag, men det blev forbrændt under hårdt fysisk arbejde.

Morskab og kultur

Far Oluf gik af og til ud og stangede ål i Roskilde Fjord langs med Frederiksborgvej. Dengang var fjorden endnu ikke så forurennet, og den var derfor et sandt fiske-eldorado og et kærkomment spisekammer for fattigfolk. Kom han hjem med et par stykker, blev det til ålesuppe. Men somme tider var han særlig heldig og kom hjem med en hel balje ål. Så blev Agnes' søstre fra København indbudt med deres familier til ålegilde i Sct. Agnes-Husene. Mor Agnes stod da i køkkenet og stegte den ene pandefuld ål efter den anden. Hertil serveredes kogte kartofler og persillesovs. Der var også andre forlystelser i Sct. Agnes-Husene. Bedstefar Niels kunne spille harmonika. På sommeraftener kunne han finde på at sætte sig ud på den fælles gårdsplads foran husene og spille. Så vrimlede beboerne ud af husene og gav sig til at danse med hinanden – et kærkomment afbræk i en ellers meget slidsom hverdag.

Trods få penge var det alligevel et hjem med kultur. Agnes kunne godt lide at fortælle. Hun fortalte blandt andet sine børn om de nordiske guder. Det gjorde så stort et indtryk på den lille Liszie, at hun i en alder af knap fire år under et tordenvejr satte sig ud på dørtrinnet og ventede på, at Tor skulle komme tilbage med sine gedebukke. Børnene gik i Sct. Jørgensbjerg Skole undtagen Liszie, idet familien var flyttet til Roskilde Kommune, da hun skulle i skole. I Sct. Jørgensbjerg Skole var der som i andre landsbyskoler kun skolegang hver anden dag fra klokken 8 til klokken 14, og der var kun syv års skolegang. Drengene havde jobs ved siden af skolegangen som bydreng fra de var 9 år. Selv om de

kun kunne tjene et par kroner om måneden, var det alligevel en god hjælp for familien. Pigerne hjalp mest til derhjemme. Efter konfirmationen i 14-års alderen kom familiens fem drenge ud at tjene på gårde i oplandet. Pigerne fik derimod pladser som ung pige i huset inde i Roskilde. Alle Agnes og Olufs børn klarede sig siden godt i livet, men forblev i samme sociale lag af samfundet.

Maries sidste tid

Bedstemor Marie blev enke i 1919 i en alder af 68 år, og hun blev derfor mere afhængig af datteren og hendes familie. På sine gamle dage blev hun ydermere alderdomssvækket og til sidst helt blind. Så måtte Agnes træde til og passe sin gamle mor med personlig hygiejne, vask, rengøring og madlavning. Det var efterhånden ved at blive for strengt for datteren. En dag da Agnes kom ind til moderen, havde hun selv fundet en portion mad, som hun sad og spiste. Der var bare det lille problem, at maden var fuld af maddiker, som hun ikke kunne se. Det afgjorde sagen: Den gamle mor kunne ikke mere være på en slags aftægt hos datteren. Havde det været en generation længere tilbage, havde Marie ligesom Dragon-Mutter været henvist til fattiggården på Sct. Jørgensbjerg. De tider var heldigvis forbi. Nu kunne gamle mennesker ende deres dage på Sct. Jørgensbjerg Alderdomshjem i gode og trygge omgivelser. Når Agnes og den yngste datter siden besøgte hende, skulle Liszie altid have en tår af Kijafafasken. Det huede ikke rigtigt Agnes, men hun nænnede ikke at gøre ophævelser over, at den gamle mor gav barnet spiritus. Indflytningen på alderdomshjemmet må være sket i 1932, for senere dette år flyttede familien til deres eget lille

Agnes og Oluf Pedersen med den gamle Marie Karen Hansen og de to ældste drenge. Amatørfoto ca. 1914. Roskilde lokallhistoriske Arkiv.

hus på Frederiksborgvej i Roskilde Kommune. Marie døde af lungebetændelse i 1934, den klassiske dødsårsag for gamle mennesker før opdagelsen af penicillin.

3. generation i Sct. Agnes-Husene

Det hører også med til historien om familien i Sct. Agnes-Husene, at en datter af Agnes og Oluf rykkede ind i deres lille hus, da de selv flyttede til Frederiksborgvej. Det var en helt almindelig praksis, at familierne blev boende i den lille husmandskoloni i flere generationer. Når de gamle rykkede ud eller døde, rykkede de unge ind i de gamle huse. En enkelt familie blev endda boende i 5 - 6 generationer i Sct. Agnes-Husene. Her var man vant til, at beboerne kom hinanden ved og hjalp naboer og genboer i svære stunder, så her var trygt og godt at bo.

Noter:

1) Kapitelstaksten fastsattes af myndighederne som den gennemsnitlige pris for 100 kg byg eller rug (betegnet som hartkorn) opnået ved salg af samme kvantum korn til kornhandlerne i sidste halvdel af det pågældende år. Herved kunne man omregne en afgift, der oprindeligt var fastsat i naturalier, til en pengeværdi.

Kilder og litteratur:

Hovedkilden til ovenstående artikel er Eva Tønnesens interview fra 1994 med Liszie Bendix Jørgensen, datter af Agnes Pedersen og barnebarn af Marie Karen Hansen.

Diverse sager 1848-1965: Sct. Agnes-Husene, fæstebreve og lejekontrakter samt assurancepolicer 1896-1950 (N28). Roskilde Kloster. Jørgensen, Liszie Bendix. Interview ved Eva Tønnesen 1994. (Sct. Agnes-Husene. J. nr. 1994/69). Roskilde lokalhistoriske Arkiv. Roskilde. Sct. Jørgensbjerg Sogn. Kirkebøger 1847-1971. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv samt Arkivalier Online. Statens Arkiver.

Deurs, Piet van: Roskilde Kloster. Den Skeel-Iuel-Brahe'ske Stiftelse 1699-1999. Grønlunds forlag 1999.

Eriksen, Gudrun: Sct. Agnes-Husene. Jul i Roskilde 1950, s. 23-24.

Fang, Arthur og Ingeborg Buhl: Roskilde adelige Jomfrukloster. 1699-1949. Roskilde 1949.

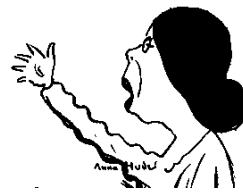
Skeel, Christian: Fortsatte Optegnelser om Roeskilde adelige Jomfrukloster. København 1914.

Skeel, Vilhelm: Fortsatte Optegnelser om Roeskilde adelige Jomfrukloster. København 1877.

Wolther, Birgitte Bruun: Roskilde Klosters Arkiv. København 1980. (Registratur).

Fra voldtægtsoffer til akademisk pionér

Anna Hude (1858-1934)

Familien Hude

Annas forældre hed Sophus Valdemar von der Hude og Johanne Tullinius. De var blevet gift i 1856, efter at han var blevet færdig som jurist og havde fået sit første embede. I 1862 slog familien sig ned i Roskilde, hvor faderen ernærede sig som prokurator (datidens sagførertitel). De havde to børn, Anna og Karl. Siden kom der 3 børn til, en datter Johanne og sønnerne Kristian og Sven. Med til familien hørte også en gammel bedstemor. Det fremgår af skatteligningerne, at familien flyttede noget rundt i Roskilde, efterhånden som den voksede, men familien holdt sig altid i bymidten: Skomagergade, Ringstedgade og Algade. Hjemmet var holdt i bedste klunkestil med utallige nipsgenstande og mange billeder på væggene. Farvetonen i dagligstuen var lidt dyster med mørke møbler og tapeter i tidens stil. De fine petroleumslamper

Karikatur af Anna Hude (udsnit). "Klods Hans" 12/8 1906.

Anna Hudes forældre: Prokurator Sophus Valdemar Hude og hustru Johanne. Ukendt fotograf ca. 1895. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

og temaskinen fuldendte hjemmets solide borgerlige præg, uden at der var tale om et velhaverhjem. Skatteligningsbogen afslører, at husfaderen tjente en del over gennemsnittet, men han kom langt fra på højde med byens rige folk, de store købmænd.

Derfor måtte familien sørge for, at pengene blev givet fornuftigt ud – sønnerne skulle nemlig holdes til bogen. Og det var dyrt, når tre sønner skulle have lange akademiske uddannelser på en tid, hvor der ikke var noget, der hed Statens Uddannelsesstøtte. Med pigerne stillede det sig anderledes. De fik den traditionelle pigeopdragelse. Anna gik som borgerskabets døtre i "flinkeskolen" hjemme hos mor og blev belært om at opføre sig pænt og imødekommende uden nogen sinde at lægge sig ud med folk. På et punkt fik hun absolut intet at vide, nemlig med hensyn til det seksuelle. Heller ikke i skolen fik hun noget at vide. Pastor Tolstrup, der konfirmerede hende, har siden beskrevet hende som en alvorlig pige, som det var svært at slå et smil af.¹⁾ Efter konfirmationen blev hun sendt til Fyn som privatlærerinde, men det blev en fiasko. Hun fik hjemve og måtte tilbage til barndomshjemmet. Det var trods alt for tidligt at sende hende ud i verden.

Familien Hudes dagligstue, Ringstedgade 4. Annas barndomshjem var holdt i tidens traditionelle klunkestil. Foto 1880'erne. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Annas læselyst

Anna ville meget gerne læse videre. Hendes bror Karl gik på Roskilde Katedralskole og skulle have en studentereksamen. Netop i 1875 blev der åbnet op for, at kvinder kunne få lov til at tage en studentereksamen og blive optaget på universitetet. Det blev hurtigt Annas mål at tage en studentereksamen, men det kunne der ikke være tale om i familien Hude. I stedet fik hun som 18-årig lov til at blive optaget på Femmers Skole i København til uddannelse af lærerinder i borger- og almueskolen. Hun tog en fin eksamen i 1877 og nåede at have et par korte ansættelsesforhold i København og Roskilde. Men hun magtede ikke rigtigt at undervise. Det gav hende desuden samvittighedskvaler at skulle undervise piger i kristendom, når hun selv havde mistet sin barnetro, som hun siden forklarede pastor Tolstrup.²⁾

Hun havde altid været meget videbegærlig, og hun fik nu den idé, at hun ville studere på universitetet, men det krævede den eftertragtede studentereksamen. Hendes far hverken kunne eller ville støtte hende økonomisk. I stedet opnåede hun via pastor Tolstrup et lille legat og fri undervisning hos Ludvig Trier, der førte unge mennesker - også unge kvinder - op til studentereksamen. Ved siden af kunne hun så tjene lidt ved undervisning. Hun flyttede samtidig ind hos sin morbror i København, så hun sparede huslejen. Hendes plan var at tage studentereksamen på to år, selv om alle frarådede hende at tage det så hurtigt, men hun var nødt til at se på omkostningerne. Hun blev hurtigt utilfreds med sin lærer, som ikke ville gå så hurtigt frem. I stedet meldte hun sig til frk. Natalie Zahles studenterkursus for unge kvinder. Her bestod hun 1. del af studentereksamen med meget høje karakterer i sommeren 1879.

Katastrofen

Tilsyneladende gik alt efter planen, men der var sket noget i mellemtiden, som kunne bringe enhver ung pige ud af kurs. I marts måned samme år havde hun været forkølet, og hendes tante havde derfor tilkaldt huslægen, den ældre doktor Carl Leerbech. Han følte sig foranlediget til at undersøge hendes kønsorganer og endte med at kysse hende, altså en grov seksuel krænkelse. Hun blev meget bestyrtet, og da han kom tilbage næste dag, udbad hun sig en forklaring. Hen over sommeren mødtes de flere gange, hvor Anna krævede en forklaring, og Leerbech holdt hende hen med snak. Han trængte også ind på hende igen. Alligevel fremturede Anna

Anna Hude som ung. Udsnit af kollage med hele familien Hude. Ukendt fotograf ca. 1885. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Læge Carl Leerbech.
Foto ca. 1875. Roskilde
lokalhistoriske Arkiv.

i sin iver for at få en forklaring og aftalte med lægen, at de skulle mødes på et for hende totalt ukendt sted ude i byen. Mødet fandt sted på den obskure adresse Fiolstræde 38. Her lå et bordel, hvor Leerbech plejede at komme, men det vidste Anna intet om og mødte derfor villigt op. Leerbech stod i døren og førte hende hastigt op i en lejlighed, hvor han hjemmavant ledte hende ind i et værelse, låste døren og voldtog hende. Trods hendes skrig var der ingen i lejligheden, der forsøgte at hjælpe hende.

Efter denne forfærdelige oplevelse tænkte hun på at begå selvmord, men endte med at tage på sommerferie hos sin familie i Roskilde. Foreløbig fortalte hun ikke nogen om det passerede. Efter ferien tog hun tilbage til København for at tage anden del af sin studentereksamen. I det lille København kunne hun ikke undgå igen og igen at støde på Leerbech, der blev ved med sine tilnærmelser. Efterhånden kunne hun ikke tage sig sammen til sine studier og måtte opgive at blive student sommeren 1880. Hun tænkte igen på selvmord og prøvede at tage en overdosis chloral (sove medicin), men hun sov bare en dag ekstra.

Til sidst fik hun den idé at slå Leerbech ihjel. Dengang var der ikke krav om våbentilladelse, og det var ganske let at skaffe sig en revolver hos en isenkræmmer. Hun fik en kort instruktion af isenkræmmerens lærling. Omkring klokken 17 samme dag, den 18. juni, opsøgte hun Leerbech, da han som sædvanlig ville gå ud på sygebesøg. Så snart han trådte ud af sin dør, stod hun parat og affyrede to skud. Kilden til de detaljerede oplysninger om hændelsesforløbet er de politirapporter, der siden blev optaget.³⁾ Efter at skuddene var faldet, kom der hurtigt en politibetjent til stede, som blev sat ind i sagen af omkringstående vidner. Anna blev derpå ført til politistationen.

Leerbech blev faktisk ramt af begge skud, men han var ikke mere medtaget, end at han kunne tage flugten. Han blev kort efter fundet af en anden betjent og ført til afhøring. Da doktoren havde forklaret sin version af sagen: at det var en forsmået elskerindes hævn, fik han lov at gå. Men så snart Anna havde fortalt om voldtægten, blev Leerbech afhentet af politiet til nye forhør. Han fastholdt sin forklaring. I løbet af natten begik han imidlertid selvmord ved at hænge sig i sine bukseseler. Da sagen blev kendt, kom der gang i avis-skriverierne og ikke mindst i produktionen af skillingsviser, datidens skandalepresse. Sympatien var helt på Annas side, ikke mindst da det viste sig, at Leerbech havde været nærgående over for mange andre kvindelige patienter.

Den nyeste om
Damen, der skød paa Doktoren.

Forsideillustration fra
skillingsvisen om Annas
hævn over doktor
Leerbech. Strandbergs
Forlag 1880.

Efter at have siddet fængslet i knap en måned blev Anna løsladt og tog til Roskilde, hvor hun fejrede sin 22 års fødselsdag og søgte at komme til hægterne igen. Her blev hun indtil domsafsigelsen den 6. november 1880. Hele sagen var naturligvis en mediebegivenhed i det lille København, hvor der ikke skete så meget. I Roskilde var aviserne derimod så taktfulde ikke at nævne hendes navn, men omtale hende som "den unge Dame", men alle i byen var naturligvis klar over hendes identitet. Anna fik en dom på 1 års fængsel, som hun straks begyndte at afsone.⁴⁾ Man skulle nu synes, at Annas

Forsideillustration fra skillingsvise om Annas fængselsdom. Strandbergs Forlag 1880.

liv var forspildt, men sådan kom det på forunderlig vis ikke til at gå. For hun havde en indre styrke, som man ikke skulle have tiltroet hende, og desuden det held at have en familie, der støttede hende, og ikke mindst en far, der var sagfører.

Tilbage til studierne

Den 24. marts 1893 var Anna atter genstand for en medieinteresse ud over det sædvanlige. Den dag forsvarede hun sin doktordisputats ved Københavns Universitet som den første kvinde. Auditoriet var propfuld af tilhørere, så flere besvimele og måtte bæres ud. Disputatsen havde titlen "Danehoffet og dets plads i Danmarks Statsforfatning". Man fulgte de sædvanlige akademiske ritualer. Første opponent var professor Steenstrup, som tog vel imod disputatsen. Det samme gjorde opponent ex auditorio Hans Olrik. Diskussionen foregik i al venskabelighed. Efter en pause var det professor Erslevs tur til at opponere, men også fra hans side lød der næsten kun lovord. Siden fik disputatsen fine anmeldelser i dagspressen.⁵⁾

Men hvordan var Anna nået så langt siden sit fængselsophold? Hun blev benådet i april 1881 og opsøgte straks Natalie Zahle for at komme i gang med de afbrudte studier. Det lykkedes hende også at få en række små legater, blandt andet fra "Dansk Kvindesamfund," så hun kunne få sin studentereksamen. Januar 1882 bestod hun sproglig-historisk studentereksamen med flotte karakterer. Det havde nu været hendes plan at studere sprog, men det blev hun frarådet, da hun næppe ville kunne få en stilling som gymnasielærer efter at have begået et drabsforsøg og siden siddet i fængsel for denne gerning. Hun valgte derfor at studere historie. Hun fik atter legater - både fra Kultusministeriet og "Dansk Kvindesamfund." De første år læste hun på egen hånd under professor Edvard Holm, men fra efteråret 1883 begyndte hun at deltage i undervisningen på universitetet.

Faget historie fik tilført nyt blod i disse år med ansættelsen af professor Johannes Steenstrup i 1882 og professor Kristian Erslev i 1883. Den sidste indførte en øvelses- og diskussionspræget undervisningsform, hvor studenterne blev mere aktivt inddraget, ligesom han indførte kildekritiske studier. Ofte kan det være en hel detektivopgave at udforske en historisk begivenhed, der har fundet sted for flere århundreder siden, og hvor der kun er få og mangelfulde kilder tilbage, som måske ikke stemmer overens.

Anna blev meget betaget af den 30-årige professor Kri-

Professor Kristian Erslev, som Anna traf under sit historiestudium og forelskede sig i. Fotograf Valdemar Schou ca. 1880.

stian Erslev, men han var allerede gift, da hun lærte ham at kende. De mødtes ikke kun i undervisningstimerne, men professoren inddrog også Anna i arbejdet med at læse korrektur på udgivelsen af "Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadet og Stændermødernes Historie i Kristian IVs Tid". Det gav hende en tiltrængt indtægt og en arkivalisk uddannelse, som siden kom hende til gode. Erslev skrev i forordet, at hun udførte arbejdet med "Flid og Omhu" og "en stedse voxende Kyndighed". I januar 1887 bestod hun skoleembedseksamen med historie som hovedfag samt engelsk og det obligatoriske latin som bifag.

*Anna Hude på cykel.
Efter løsladelsen fra
fængslet var der fuld
fart på studierne igen.
Ukendt fotograf. U. å.
Roskilde lokallhistoriske
Arkiv.*

Hun blev nu medarbejder ved udgivelsen af den store for-tegnelse over Danmarks breve fra middelalderen med udtog af de breve, der aldrig var blevet udgivne, det såkaldte "Re-pertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis". Udgi-veren var det nystiftede "Selskabet til Udgivelse af Kilder til dansk Historie". Den endelige redaktion af materialet tog Erslev sig af. Ved siden af udgivelserne arbejdede hun på be-svarelsen af universitetets prisopgave med titlen: "En Frem-stilling og Kritik af de nyere Opfattelser af Spørgsmaalet om Lensvæsenets Opkomst". I foråret 1888 fik hun guldmedalje for sin besvarelse.

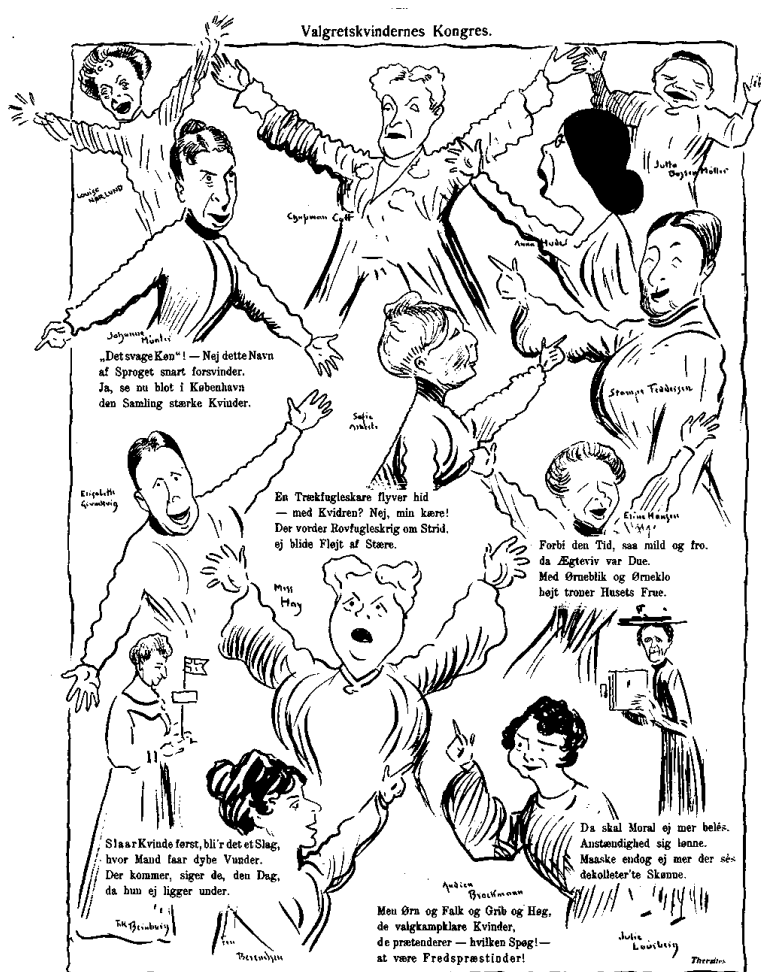
Første kvindelige arkivar

I 1889 reorganiseredes statens arkivvæsen. Der blev oprettet et rigsarkiv og tre landsarkiver. I den forbindelse oprettedes nogle assistentstillinger. Rigsarkivar A. D. Jørgensen indstil-lede Anna Hude til en stilling på rigsarkivet som den bedst kvalificerede ud af 29 ansøgere. Hun blev ansat i foråret 1889, men dels fik hun ikke assistenttitlen og dels fik hun 200 kr. mindre om året end sine mandlige kolleger. Allerede næste efterår sagde hun sin stilling op med begrundelsen nervøsi-tet. ⁶⁾ En anden årsag kunne være kærestesorg. I sommeren 1888 havde hun været i Norge på sommerferie med en ven-inde. Her havde hun mødt Erslev. Senere breve kunne tyde på, at de havde haft et nært forhold til hinanden her, og at det havde givet Anna forhåbninger om, at han ville lade sig skille og gifte sig med hende i stedet. Men vel hjemme igen gjorde Erslev sin kone gravid og opgav alt om en skilsmisse. Der gik dog ikke skår i Annas kærlighed af den grund.

Arbejds-mæssigt fik hun igen en assistentstilling på rigsar-kivet, denne gang med ret til at bære titlen, men lønmæssigt lå hun stadig forholdsmæssigt under sine mandlige kolleger. Trods kun fire timers arbejdsdag og en måneds ferie havde hun påfaldende mange sygedage, undtagen i en 13 måne-ders periode, hvor hun var udlånt til landsarkivet. Her havde hun ikke en eneste sygedag! Da hun kom tilbage til rigsarki-vet i 1905, søgte hun sygeorlov begrundet med dårlige ner-ver. Hendes chef, den nytiltrådte rigsarkivar Secher, mente, at der var tale om hysteri og "*Utilbøjelighed til at underordne sig den kontormæssige Disciplin*". ⁷⁾ Trods hans indvendinger fik hun bevilget tre måneders orlov, siden forlænget med et halvt år. Anna var heller ikke mere syg, end at hun kunne deltage i kvindesagsarbejde, hvilket Secher naturligtvis an-førte.

Kvindesagen

Januar 1905 var Anna Hude blevet valgt til formand for den nystiftede "Politisk Kvindeforening".⁸⁾ Hun var blevet kvindepolitisk vakt sommeren før, da det internationale kvinderåd holdt konference i Berlin. Her stiftedes "Den internationale Kvindestemmerets Alliance". Der var allerede flere foreninger herhjemme, der havde kvinders rettigheder i samfundet på programmet. Den ene var den allerede nævnte "Dansk Kvindesamfund", som havde støttet Anna Hude økonomisk under studierne. Hun var naturligvis også medlem af denne forening. Endvidere var der "Valgretsudvalget", der arbejdede for kvinders stemmeret, og "Dansk Kvinderaad". Også "Politisk Kvindeforening" arbejdede for kvindernes stemmeret, i første omgang ved kommunevalg. De mange kvindeforeninger kunne ikke enes om en fælles front i kravet om valgret for

Karikatur af Anna Hude (med sort hår) som kvindesagsforkæmper i anledning af "Den internationale Kvindestemmerets Alliances" møde i København i 1906. "Klods Hans" 12. august 1906.

alle kvinder, ikke bare for ugifte, skattebetalende frøkener. I sommeren 1906 skulle "Den internationale Kvindestemmerets Alliance" holde møde i København. De forskellige danske kvindeforeninger søgte nu at enes om en sammenlægning, men uden held. Men de kunne dog godt enes om afvikling af det internationale arrangement.⁹⁾ I den forbindelse bragtes en række karikaturer i det satiriske blad "Klods Hans". Blandt disse karikaturer finder vi også Anna Hude. Efter det internationale møde kom hun til den konklusion, at det ville være nødvendigt at oprette valgretsforeninger over hele landet. Derfor tog "Politisk Kvindeforening" navneforandring til "Københavns Valgretsforening". Kort efter gik Anna Hude af som formand, men blev siddende i bestyrelsen. Efter at kvinderne havde opnået kommunal valgret i 1908, trak Anna sig ud af kvindesagsarbejdet. I 1915 fik kvinderne ligeledes valgret til rigsdagen.

Giftermål og spiritisme

Anna havde hele livet et nært forhold til sin familie. Hun var især knyttet til broderen, fotograf Kristian Hude, der lige som hun selv var lidt af en outsider i den ellers så pæne og veltilpassede familie, hvor de andre søskende gjorde, som det forventedes af dem. Hun kom derfor jævnligt til Roskilde, også efter forældrenes død, for at besøge Kristian i hans lille hvide hus i Klostersvang 21.

Med Annas forhold til Kristian Erslev gik det sådan, at han omsider, da den mindste søn var blevet voksen, tog sig sammen til at blive skilt fra sin kone i 1908. Nu blev Anna og Kristian omsider lovformeligt forlovede. Anna var da 51 år gammel, og han næsten 57 år. Breve viser, hvor forelskede de var i hinanden. De havde i alle årene holdt forbindelsen ved lige, og den 1. juli 1910 blev de gift. Anna holdt op med at arbejde, da det var næsten utænkeligt, at en gift kvinde udøvede et erhverv. I sine sidste år kastede Anna sig ivrigt over spiritismen. Hun besøgte berømte medier og arbejdede seriøst med emnet. Resultatet var en bog, som hun skrev på engelsk med titlen "The Evidence for Communication with the Dead". Hun fik bogen udsendt på et engelsk forlag, men kun ved at "Carlsbergfondet" garanterede for et evt. underskud. Erslev var i parentes bemærket formand for dette fond. Han nærrede godt nok ingen interesse for det okkulte, men ville godt støtte sin kone. Anna var således vendt tilbage til det religiøse, som hun siden ungdommen havde vendt ryggen. Kristian Erslev døde i 1930, Anna Hude, eller Anna Erslev, som hun kaldte sig efter giftermålet, døde den 9. august 1934.

Anna Hude mellem brødrene Kristian og Karl Hude, forrest nevøen Carl, i haven Klostervang 21, Roskilde, under et familiebesøg. Amatørfoto ca. 1910. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Noter:

- 1) Pastor Carl Tholstrups brev.
- 2) Se note 1).
- 3) Sagsakterne i Kriminal- og Politiretten.
- 4) Referat af dom i Roskilde Avis 9/11 1880.
- 5) Disputats omtalt i nekrolog. Roskilde Tidende 11/8 1934.
- 6) Arkivvæsenets personalesager.
- 7) Se note 6).
- 8) Politiken 14/2 1905 og Roskilde Tidende 11/8 1934 (nekrolog).
- 9) Politiken 17/8 og 21/8 1906.

Kilder og litteratur:

Anna Hudes levnedbeskrivelse er inspireret af Jens Chr. Manniches bog om denne kvindelige pioner inden for den akademiske verden. Endvidere er diverse aviser og sagsakter anvendt.

Arkivvæsenets Arkiv. Personalesager. Anna Hude. J. nr. 416. Statens Arkiver.

Fotograf Hudes billedsamling. Ca. 1894-1920. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Københavns Kriminal- og Politiret. 3. Kriminalkammer. Forhørsprotokol 1845-1919. (Nr. 102-104. Heri ligger et brev fra pastor Carl Tolstrup om Anna Hude dateret den 24. juni 1880). Statens arkiver.

Københavns Kriminal- og Politiret. 3. Kriminalkammer. Behandlede sager 1846-1910. Statens Arkiver.

Skatteligning for Roskilde Kommune. Roskilde 1864 og 1883-1939. Roskilde lokalhistorisk Arkiv.

Skillingsviser om Anna Hude. Strandbergs Forlag 1880. Dansk Folke-mindesamling.

Christiansen, Niels A.: Kristian Erslev 28. december 1852 – 20. juni 1930. Holbæk Amtstidende. Den 21. juni 1930.

Hude, Anna: Vejen jeg gik. København 1920.

Manniche, Jens Chr.: Damen der skød på doktoren. Gad. København 1993.

Manniche, Jens Chr.: Anna Hude (1858-1934). Dansk kvindebiografisk leksikon. Digital udgave. Copyright 2003. KVINFO.

Tønnesen, Eva: Med fotograf Hude gennem det gamle Roskilde. Roskilde 1989.

Åh Dagmar, åh Dagmar: Tre dusin skillingsviser om København, kærlighed og kriminalitet. Udgivet af Thomas Thomsen. 2004.

Den opofrende digterkone

Alice Wied (1869-1958)

Alice og Agnes

Alice var født i 1869 som det fjerde barn af godsejer Ferdinand Tuteins 13 børn – de fleste piger. Hendes far havde i 1865 købt godset Høgholt ved Hjørring. I årenes løb ofrede han en halv million på godset. Han forsøgte sig også i politik og var en årrække medlem af folketinget. Som halvfjerdsårig måtte han sælge godset og ernære sig som lotterikollektør i Randers, unægtelig noget af en social deroute. Men under døtrenes opvækst var der endnu råd til at sende dem til en kostskole i Antvorskov, hvor piger fra aristokratiet kunne lære sprog og erhverve den nødvendige dannelse for at begå sig i de kredse. Her mødte godsejerdatteren Alice Tutein proprietærdatteren Agnes Andersen (siden Henningsen). Alice havde ikke så let ved at knytte venskabsbånd, da hun var meget afvisende over for fremmede. Efter en konfrontation blev de to piger dog bedsteveninder.

Agnes Andersen blev gift tidligt, da hun ventede sig, medens Alice begyndte som sygeplejeelev på Børnehospitalet i København. Agnes' ægtemand, Mads Henningsen, fik stilling som lærer ved Ordrup Latinskole, hvorefter de slog sig ned i en lejlighed i Charlottenlund. Alice kom jævnligt hos familien Henningsen og deltog i den hjemlige hygge, som hun manglede på hospitalet. I denne periode begyndte Agnes Henningsen at skrive – nærmest i desperation - for at tjene penge, da familien ikke kunne få lærerlønnen til at slå til. Hun fik sine noveller trykt i Herman Bangs litterære avis, "København", under pseudonymet Helga Maynert.

Dette spirende forfatterskab blev indgangen til Københavns litterære parnas. Ved et privat selskab hos forfatteren Carl Ewald traf Agnes Henningsen for første gang Gustav Wied. Da hans stormende tilnærmelser ikke interesserede hende, fik hun den idé, at han måske ville passe sammen med hendes veninde Alice. Hun fortalte i en lind strøm om sin veninde, om hendes væremåde på Antvorskov, om hendes tapperhed som sygeplejerske, hendes djærvhed og hendes mærkeligste side, menneskeforagten. Agnes Henningsen gav sig således til at lege "Kirsten Giftkniv", og det lykkedes hende at føre de to mere stille eksistenser sammen. Det viste sig at være en fremragende idé.

Portræt af Alice Wied. Udsnit af familiens specialfremstillede julekort, ca. 1910. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Ferdinand Tutein, Alices far, godsejer og folketingsmand, siden lotterikollektør. Foto i Vendsyssel Historiske Museum & Lokalhistorisk Arkiv.

Forfatteren Gustav Wied som ung. Ukendt fotograf ca. 1883. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Alice og Gustav Wied

Gustav Johannes Wieds baggrund var ikke så forskellig fra Alice Tuteins. Han var født 1858 på Holmegård, en større forpagtergård uden for Nakskov, som søn af August og Catharina Wied. De fik efterhånden også en større børneflokk, alle var drenge på nær en enkelt pige. Gustav var den tredje i flokken. Han skrev allerede digte som barn og ville gerne være forfatter. Hans mor forstod ham, men hans far syntes, at det var noget pjat, men strakte sig så langt, at sønnen efter konfirmationen kom i boghandlerlære. Det smagte lidt af forfattervirksomhed, men det interesserede ikke sønnen. Så han gav sig til at læse til student afbrudt af jobs som privatlærer, idet han dumpede tre gange, inden det lykkedes at erhverve den eftertragtede eksamen. Siden tog han også filosofikum og fik den akademiske titel: cand. phil. Ved siden af lærerjobs begyndte han for alvor at skrive, for han ville stadig være digter. Som Agnes Henningsen knyttedes han til bladet "København". I 1892 blev han idømt en bøde på 100 kr. for at skrive en utugtig historie i samlingen "De unge og de gamle". Historien var i virkeligheden skrevet for at advare imod pædofili fra barnepigers side, hvis de ikke blev holdt under opsyn af madmor. Men sådan opfattede samtiden det ikke. Dommen blev siden ændret af højesteret til 14 dages fængsel på vand og brød.

Gustav Wied var således en berygtet forfatter og næppe en svigersøn, nogen pæn, borgerlig familie ville ønske sig. Deres forhold kan følges i Gustavs breve til broderen John. Den 24. november 1892 skrev han om Alice: "*bleven min nu i al Hemmelighed*". Den 10. januar 1893 skrev han: "*nu er Alice og jeg offentlige*", altså offentlig forlovede.¹⁾ Gustavs mor bad derfor om et forlovelsesbillede, men Alice var for genert til at gå hen og blive fotograferet, så i stedet optrådte Agnes Henningsen som "stand in" på billedet. Den 28. april udsendte parret en meddelelse om, at de var blevet gift. Det var dog en omgåelse af sandheden, men dengang var det absolut ikke velset at flytte sammen før giftermålet, som de to var blevet enige om. Siden blev hun gravid, og da det kunne ses, blev hun sendt ned til Gustavs gamle barnepige på Lolland. Til venner og bekendte fortalte Gustav, at hun var på rejse i Tyskland. Den 31. august 1894 fødte Alice uden faderens tilstedeværelse deres første barn, opkaldt efter Gustav Wieds litterære venner Johan Knudsen, Sophus Schandorph og Herman Bang sluttende med efternavnet Wied. Far Gustav hyggede sig imens på Bangsbo i Nordjylland sammen med

Fiktiøvt forlovelsesfoto af Gustav Wied og Agnes Henningsen, da Alice ikke ville fotograferes. Foto 1893. Roskilde Museum.

godsejeren Johan Knudsen og alle deres fælles kunstnerven-
ner. Han kom heller ikke til barnedåben. Heldigvis havde
Alice en god støtte i sin mor.

Fra fattigdom til velstillede kår

En måned efter flyttede familien ind på "Rolykke", et ned-
lagt mejeri, der lå et stykke uden for Sæby i Nordjylland. De
skulle leve af det, Gustav kunne tjene på sin forfattervirk-
somhed, som endnu ikke var særlig veletableret. I brevene
kan vi se, hvor fattige de var: "Kun sønnen er der mælk til. Vi
andre har fået prosa til middag og poesi til aften." Et andet sted
skriver han: "Nu er der kongelig ro i huset. Men også rotter. Dem
agter jeg at fange og leve af." Og et tredje sted inviterede han

*Rolykke nær Sæby,
hvor familien Wied
boede 1894-97. Foto ca.
1920. Roskilde lokalhi-
storiske Arkiv.*

*Alice Tutein som ung.
Ca. 1887. Roskilde
lokalhistoriske Arkiv.*

familien til at komme på besøg, men de måtte være indstillet på at spise på Clasens Hotel for egen regning for "*vi lever af luften og vandet.*"²⁾ Trods pengemangel havde de ung pige i huset. Pigerne rendte dog hurtigt fra pladsen, når de opdagede, at de ikke fik deres løn. Mange havde lidt ondt af familien, så julen var en passende anledning for godgørende fruer i byen – eller "*Madammer*", som Wied kaldte dem i julebrevet til moderen – til at sende kager, pølser, ribbenssteg og andre rare sager til Alice. Også svigerinden Amalie Wied, gift med broderen John Wied, sendte nogle gode sulepakker – omtalt af Gustav Wied som "*dit og dat til at æde*". Han tilføjede, at der intet kom fra Alices egen familie – "*Mon ikke hun føler forskellen?*"³⁾ Det har hun uden tvivl gjort, men hendes forældre var altid i pengetrang.

Gustav skrev flittigt og fik efterhånden udgivet flere værker. Den 1. april 1896 fødte Alice datteren Inger Marie, kaldt for Søster. Også denne gang var faderen fraværende, idet han havde investeret et lån fra sin bror Carl i et Middelhavskrydstogt, selv om pengene var beregnet til en tiltrængt ombygning af "*Rolykke*". Nu kom Alices far endelig på banen, idet han meldte Gustav Wied til politiet for at have avlet to børn uden for ægteskab med barnemoderen. Det var dengang forbudt. Så tog parret sig endelig sammen til at blive gift. Det skete hjemme på Rolykke, idet Alice ikke havde det så godt efter fødslen. Samtidig blev datteren døbt. 1897 fødte Alice på ny en dreng, men han levede kun en uge.

Gustav Wied ville gerne flytte tættere på København - dog helst i rolige omgivelser. Sidst på året fandt de en lille kvistlejlighed i Roskilde og flyttede ind hos proprietær Olsen i ejendommen Rødishøj, Frederiksborgvej 11, i dag katolsk præstegård. Familien levede meget regelmæssigt af hensyn til den sensible digter, der krævede absolut ro, når han skrev. Det kunne have sine vanskeligheder i en lille lejlighed med små børn, så Alice måtte ofte gå tur med børnene i Klostermarken.

Det var netop i disse år, at Wied skrev hovedværket "*Slægten*" og flere af sine satyrspil. En del romaner og skuespil blev oversat til tysk, og Wied var kommet indenfor i varmen hos forlaget Gyldendal. Han fik derfor råd til at erhverve en meget stor grund ude vest for byen med en formidabel udsigt og god afstand til støjende naboer. Villaen, der stod færdig år 1900, kunne minde om stuehuset til en større forpagtergård med fire skorstene samt tårn og tinder. Derfor fik det navnet Kastellet. Ved indflytningen havde Alice netop

født sit fjerde og sidste barn, der fik navnet Peter efter Peter Nansen. Fruen må have været robust, siden hun ikke gik af vejen for at flytte lige efter en fødsel.

Livet i Kastelet

Som fortalt var Gustav Wied nærmest oversensibel, så han fik egen lejlighed i den nye villa adskilt fra resten af huset med tykke mure. Her var der en lille forstue, et arbejdsværelse, et sovekammer og et værksted ovenpå, hvor han kunne dyrke sine hobbies. Familien levede i stor regelmæssighed, hvor dagen var inddelt efter husfaderens vaner med faste tidspunkter for måltider, skribentvirksomhed og motionsture. Hver lørdag tog han toget til København for at opsøge sine litterære venner og besøge forældrene, der var flyttet til hovedstaden. Han var ikke kun sensibel over for støj, men også over for lugte. For eksempel kunne han ikke tåle lugten af rent sengelinned. Når han skulle have rent på sin seng, måtte hans kone først ligge i det en til to nætter. Intet under at Gustav Wied værdsatte sin hustru højt og kaldte hende for "fru Unica". Som forældre var de enige om at gøre det bedste for deres børn, både ved særlige lejligheder såsom børnefø-

Sønnen Johan foran Kastelet. Gustav Wieds lejlighed lå til venstre for hoveddøren. Foto: Kr. Hude, dec. 1906. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Opdækning til festban-
ket i familien Wieds
spisestue den 6. marts
1910. Foto ved Gustav
Wied. Roskilde Muse-
um.

selsdage, jul og andre højtider, men også til hverdag. Således fulgte Gustav sin datter hen i pigeskolen på Palæet hver dag.

Holger Rørdam, en af sønnen Johans klassekammerater, har beskrevet Alice Wied således: *"Endnu som moden frue med tre store børn havde hun en meget ungdommelig og fin lille skikkelse, der uvilkårligt påkaldte sammenligningen med Meissner porcelæn, og ansigtet svarede til skikkelsen. Vi store drenge behandlede hende med et kejtet galanteri, der ikke blev nogen anden af vore kammeraters mødre til del. For øvrigt var der noget robust ved hendes væsen, der kontrasterede pudsigt med hendes ydre. Hun var – og er den dag i dag – i besiddelse af en lige så udpræget humor som manden, med et skarpt blik for alle pudsigheder og en morsom tør måde at fortælle på. Datidens Roskilde-damer forargedes over, at hun røg cigarer. Ja, der var dem, der påstod, at hun også røg pipe. Jeg kan bevidne, at det passer."*⁴⁾ Selv mente Alice, at ægte-
manden især satte pris på, at hun var meget fåmælt.

I de første år i Kastellet blev der af og til holdt store selskaber. Holger Rørdam skriver herom: *"Wied yndede netop at samle meget brogede selskaber, blande litterære bohømer, store godsejere, letsindige skuespillerinder og agtværdige bedsteborgere sammen i en pikant cocktail; men han forstod også at ryste de forskellige ingredienser sammen til en enhed; man hyggede sig og morede sig."*⁵⁾

Også i Roskilde havde man selvfølgelig ung pige i huset. En af disse piger ved navn Sofie har refereret en sjov erindrings om husets frue. Undertiden tog Sofies forlovede, Frederik Christian Hansen, turen fra København til fods eller med hestevogn, hvis han var så heldig at blive "taget op". Forlovelsesparret satte sig da i tussmørket uden for Kastellet for at snakke sammen, når Sofie var færdig med sine gøremål. Det hændte engang, at fru Wied opdagede dem. Hun smækkede et vindue op og råbte til kavaleren: *"Træd frem, så jeg kan se, hvem det er derude – eller jeg skyder!"* Frederik Christian gik ind på spøgen og trådte frem af mørket med hænderne oppe, så Sofies madmor kunne se ham an. Så var alt naturligtvis i orden.

Forfatterens sidste år

Gustav Wieds sidste år blev triste, idet han ofte var indlagt med nervøse lidelser eller på kurophold på grund af sin dårlige mave. Han var tillige mere eller mindre skrevet ud. De sidste romaner og skuespil blev sabled ned af anmelderne, hvilket han tog sig meget nær. I Agnes Henningsens erindringer kan man læse, at han forsøgte at begå selvmord ved

at tage en overdosis sovemedicin, men blev fundet af Alice, der sendte bud efter huslægen. Efter den oplevelse var det med angst og bæven, at hun om morgenen gik ind med morgenbakken til ham, så porcelænet klirrede på bakken. En dag var det alvor. Den 24. oktober 1914 fandt Alice sin mand død efter at have indtaget en dosis cyankalium.

Efter dødsfaldet skyndte Agnes Henningsen sig til Roskilde for at trøste. Men Alice ville hverken vide af hendes eller af sin søster Emmys velmente besøg. Børnene ville gerne have dem til at blive for at lette på den triste stemning, men det endte med, at både veninde og søster listede af uden at få talt med Alice. På vejen ud mødte de ligbærerne, der kom for at hente liget. Efter Gustav Wieds eget ønske blev han ikke fulgt af familien på vej til sit sidste hvilested på Gråbrødre Kirkegård.

Enkestand i trange kår

Alice Wied solgte Kastellet i 1915 til doktor Herfort, der indrettede øjenklinik i huset. Hun flyttede med de to yngste børn hen i Gråbrødrestræde, siden til København. Gustav Wied havde ifølge Agnes Henningsen haft den opfattelse, at formuen var så stor, at Alice kunne leve af den til sine dages ende. Men han havde afstået forfatterrettighederne til Gyldendal og var på månedlig gage, fordi han havde levet over evne. Desuden kom der ikke de indtægter fra Tyskland, som han havde ventet, på grund af 1. verdenskrig. Endelig blev Alice meget gammel. Det betød, at hendes eksistensgrundlag langsomt svandt ind. Det gjorde det ikke lettere, at hun måtte forsørge datteren Søster, der ifølge broderen Johan var gået mentalt i stå i en alder af 15 år. De flyttede noget rundt, men boede altid i små billige lejligheder og endte i Hørsholm.

En væsentlig kilde til oplysning om familiens forhold i disse år er svigerdatteren Hellen Wied, gift med Johan Wied. Ifølge hende var Alice og Søsters hovedindtægtskilde det Tutein'ske familielegat, som Johan havde sørget for, at hans søster søgte. Hun var naturligvis selvskreven til at få det. Det udbetaltes to gange årligt. Hertil kom aldersrenten, da Alice blev ældre. Forfatterrettighederne gav mindre og mindre i disse år, for Gustav Wieds forfatterskab blev først genopdaget senere. "Gustav Wied-Selskabet", stiftet af forfatteren Soya i 1937, ville gerne hjælpe Alice Wied, især formand Soya, der samtidig ville promovere sig selv. For eksempel gav han hende en gås til jul på selskabets vegne. Til gengæld

Fra åbning af Gustav Wied-udstilling i Politikens Hus i 1938. Fra v. Søster Wied, Hellen Wied, Alice Wied i stol, uidentificeret herre og forfatteren Soya, stifter af "Gustav Wied Selskabet" (det oprindelige). Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

bad han hende om at skrive en lille tak til selskabet i Politiken. Men ifølge svigerdatteren brød Alice Wied sig ikke om denne form for godgørelse. Hun følte, at det var en form for almisse. Ved en anden lejlighed inviterede Soya Wied-familien ud at spise, men samtidig havde han inviteret en journalist og en pressefotograf med, så der kunne komme lidt i avisen om "Gustav Wied-Selskabet" og dets store godgørelse over for Gustav Wieds enke. Der eksisterer flere takkebrev fra Alice Wied til Soya i selskabets arkiv. Men trods de venlige breve var det ikke noget, hun brød sig om. I det hele taget var hun en beskedent person, der ikke kunne lide al for megen opmærksomhed omkring sin person.

Alice og Søsters dagligdag

Alice og datteren Søster levede meget enkelt i det daglige. "Mor Wied", som familien kaldte hende, stod tidligt op og sørgede for at fyre op i kakkellovnen. Det var hende selv, der bar den tunge koksspand op. En dag, da svigerdatteren kom forbi, lå Søster på divanen helt opløst i gråd. Årsagen til tårerne var den, at Mor Wied var faldet på trappen med koksspanden. Selv tog moderen det meget roligt, til trods for at hun

faktisk havde fået nogle slemme knubs. Dagsprogrammet var ellers følgende: Når Alice havde gjort hele lejligheden i orden, og klokken var blevet 12.30 eller mere, fik Søster bragt sin morgenbakke ind af moderen. Så stod hun op hen ad kl. 14. I en periode i slutningen af 1930'erne og begyndelsen af 1940'erne, hvor Johan og Hellen Wied boede i et lille hus i Rungsted, havde mor og datter nøgle til huset. Så gik de en tur derover om eftermiddagen med deres lille hund. Siden gik de hjem for at lave aftensmad. Det var nu kun Mor Wied, der lavede mad. Men som hendes svigerdatter sagde: *"...så hægede hun ikke om madlavningen. Engang da hun stod og lavede rabarbergrød var hun så uheldig at tabe den evindelige cerut i munden lige ned i grøden. Det var bare lige tjep med en ske og op med den. Så kunne den grød da godt spises alligevel."*

Svigermor og farmor

Alice Wied karakteriseredes som den perfekte svigermor af sin svigerdatter, Hellen Wied. Hun var godt 20 år yngre end Johan Wied og var noget beklemmt, da hun som 19-årig skulle præsenteres for Alice Wied engang midt i 1930'erne. Men Alice tog straks skrækken fra hende ved at sige: *"Velkommen og velkommen på flere måder"*. Så var den forlovelse accepteret. Siden hjalp Hellen med at dække bord. Alice havde et stel med blomster, som stammede fra tiden i Roskilde. Hellen satte naturligvis tallerkenerne, så blomsten vendte rigtigt, hvortil Alice Wied bemærkede: *"De er da en ordentlig pige"*. Siden fik de to det bedste forhold til hinanden. Søster fik Hellen derimod aldrig noget godt forhold til. Hun følte nærmest, at svigerinden hadede hende, men forklaringen var nok den, at Søster var jaloux.

Efter syv års ægteskab fik Johan og Hellen sønnen Gustav, der blev Alice Wieds eneste barnebarn. Det var en stor glæde for den nybagte farmor. Hun var ikke sådan: *"Dikke dik og hopsa, hopsa"*, som Hellen udtrykte det, men hun kunne godt lide at sidde og snakke fornuftigt med den lille dreng. Da Johan Wied blev alvorligt syg kort efter sin 50 års fødselsdag i 1944, var det også Mor Wied, der ind imellem passede den nu to-årige Gustav, når hans mor skulle ind på hospitalet og se til hans far. Så læste farmor historier for ham og legede lidt med ham. Han var i det hele taget glad for at besøge sin farmor. Til alles sorg døde Johan Wied i slutningen af besættelsestiden. Det betød, at Hellen Wied måtte videreføre hans grossereraktivitet med en studentereksamen som eneste uddannelse, men det gik.

Det var naturligvis et hårdt slag for Alice Wied at miste den søn, som havde været hende til stor støtte i livet lige siden ægtemandens død 30 år tidligere. Men hun tog livets tilskikkelser med stor værdighed. En onkel til Hellen Wied karakteriserede hende som "*en lille soldat*", rank og værdig til det sidste. Hun døde i 1958, og hendes urne blev sat ned i Gustav Wieds gravsted på Gråbrødre Kirkegård.

Noter:

- 1) Billeskov Jansen, s. 80.
- 2) Toubro, s. 14-15.
- 3) Tønnesen, s. 5-6.
- 4) Satyr uden Maske, s. 29
- 5) Satyr uden Maske, s. 20-21.

Kilder og litteratur:

Alice Wieds biografi bygger på breve, erindringer og et større interview med svigerdatteren, Hellen Wied.

Gustav Wied Selskabets arkiv. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Hansen, Kaj W: Erindring om farmor. U. å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Wied, Gustav: Brevsamling. 1880-1914. Roskilde Museum.

Wied, Hellen: Interview med Eva Tønnesen 1992. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Wied, Inger Marie: Brev til Ulla Schierbeck, Roskilde. 1947. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Billeskov Jansen, F. J.: Gustav Wied. Den mangfoldige digter. København 1997.

Christiansen, Niels A.: Gustav Wied først – og sidst. Fra Roskilde Museum. 1968, s. 3-55.

Fang, Arthur: Gustav Wied i Roskilde. Jul i Roskilde 1943, s. 10-13.

Henningsen, Agnes: Let Gang på Jorden. Letsindighedens Gave. Gyldendal 1999.

Henningsen, Agnes: Byen erobret. Kærlighedssynder. Gyldendal 2000.

Henningsen, Agnes: Den rige Fugl. Skygger på vejen. Gyldendal 2001.

Rørdam, Holger: Familieliv på "Kastellet" for 40 år siden. Jul i Roskilde 1953, s. 10-13.

Rørdam, Holger: Satyr uden Maske. Erindringer om Gustav Wied. Gustav Wied Selskabets Skrifter. 6. Roskilde 1953.

Salicath, Eddie: Omkring Gustav Wied. København 1946.

Toubro, Jørgen: Kvinder og børn er lykkelige, men - : Gustav Wied og Overgaard-tiden. 1994.

Tønnesen, Eva: Gustav Wieds juletraditioner. Jul i Roskilde 1989, s. 5-8. (Bygger på Roskilde Museums Gustav Wied-brevsamling).

Embedslægen med de skarpe meninger

Margrete Glud (1877-1957)

Den barske kredslæge

Roskilde havde for år tilbage en navnkundig kvindelig kredslæge, som hed Margrete Glud, men tituleredes med frøken foran navnet. Det var en meget handlekraftig dame, der gik op i sit erhverv med liv og sjæl. Derfor var der ikke tid til familieliv og husmoderlige sysler. Hun gik heller ikke så meget op i udseendet. Frk. Glud gik næsten altid i sort, når man lige undtager den hvide, stivede lægekittel. Lang tækkelig nederdel – damer kunne endnu ikke gå med lange bukser – og en jakke ud over var hendes favoritpåklædning. Hertil solide sko og en filthat med skygge, ikke ulig en blød herrehat. Billedet fuldendtes af et par solide hornbriller, der ikke formåede at dæmpe det skarpe blik, og en stor cigar i munden, når hun var privat. Frisuren var også ret mandhaftig, nemlig strammet tilbage i en lille knold, så det lignede en korthårsfrisur.

Var damen barsk af udseende, var hun det ikke mindre i sin væremåde over for patienter og andre, som hun kom i kontakt med. Det fremgår med al tydelighed af det herlige digt, som "Ærbødigt", alias Viggo Barfod, skrev i "Berlingske Tidende" ved hendes afgang som kredslæge i marts 1947. Digtet indledes med følgende forklarende tekst: "Politimesteren i Roskilde drager et Lettelsens Suk ved Kredslæge, Frk. Gluds Bortrejse". Dernæst følger 5 morsomme vers. Vi nøjes med det andet vers (se næste side):

Embedslæge Margrete Glud. Ukendt fotograf. U.å.

Søbadeanstalten i Roskilde Havn, der var stærkt plaget af forurening i 1930'erne. Amatørfoto u.å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv

*"Hun var vel nok
en uforskammet én.
Hun kaldte Fjorden
for en Rendesten,
som snaest muligt
burde renses ud.
De værste Ord blev brugt
af Frøken Glud."*

Digtet henviser til, at frk. Glud ofte påtalte den helt utilstrækkelige rensning af byens spildevand, før det blev lukket direkte ud i fjorden, hvor byens skolebørn gik til skolesvømmning, og andre fik deres morgendukkert, som politimester Sørensen. Hun ønskede et forbud mod badning i inderfjorden, men kunne i mange år ikke komme igennem med sine idéer, da en del af beslutningstagerne med stor fornøjelse tog en morgendukkert i sommertiden fra den gamle søbadeanstalt ligesom politimesteren. ¹⁾

Uddannelse og første embede

Margretes livsbane begyndte i Jylland. Hun var født i Vejle i 1877. Hendes far var grosserer og proprietær Peter Jørgen Glud, så der var råd til at give den videbegærlige unge dame en studentereksamen. Hun blev student i 1898 og begyndte at studere jura ved Københavns Universitet. Det var imidlertid temmelig udsigtsløst med hensyn at udøve et erhverv, da kvinder ikke kunne blive sagførere. Derfor sprang hun fra, selv om hun godt kunne lide studiet. I stedet fik hun et job i Statistisk Departement. Hun faldt åbenbart ikke til her, for snart var hun igen i gang med studierne på universitetet. Denne gang kastede hun sig over medicin, og her fandt hun sin rette hylde. Hun tog medicinsk embedseksamen i 1910 og var i en kort periode i 1911 privat praktiserende læge i Vorbasse, men det blev hun hurtigt træt af. I stedet brugte hun de følgende år på at videreuddanne sig til specialist i tuberkulose, en af tidens store folkesygdomme. I 1915 blev hun kredslæge i Herning. Her lærte Margrete en kollega at kende, doktor Else Marie Skov, der havde egen lægepraksis. Else Marie var seks år yngre. De to læger fattede sympati eller evt. dybere følelser for hinanden og flyttede sammen. Frk. Glud ville gerne tættere på København. Derfor søgte hun til Ringsted i 1918, da kredslægeembedet her blev ledigt.

Ringsted-tiden

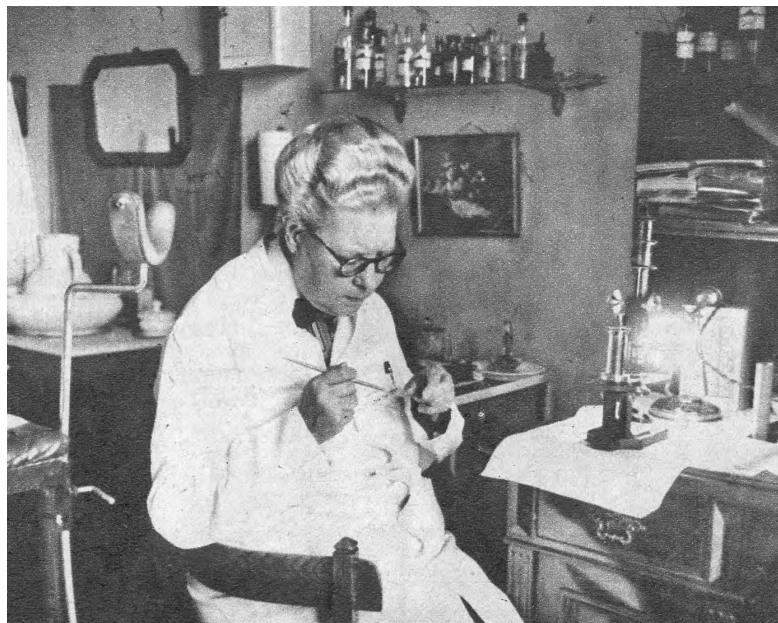
Ringsted-tiden 1918 – 1926 blev vel nok hendes lykkeligste år. Da frøkenen blev interviewet af "Ringsted Folkeblad" i anledning af sin 75 års fødselsdag, sammenlignede hun tiden i Ringsted med tiden i Roskilde. Efter at have hørt om frk. Gluds glæde over hovedstaden og dens kulturtilbud, spurgte journalisten nemlig: "De har dog alligevel noget til overs for Roskilde?" Hertil svarede hun: "Ja, det har jeg, men jeg synes, at den er lidt død. Ringsted, hvor jeg var kredslæge i 7 Aar, var betydelig bedre, men selvfølgelig er min Øjsten København".²⁾ Margrete fik også overtalt Else Marie til at tage med til Ringsted. De gik i kompagniskab om en lægepraksis i byen, der herved med et slag fik to kvindelige læger. Det var man ikke forvænt med. Lige ved juletid tiltrådte Margrete Glud tillige som kredslæge.

Frøken Glud var åbenbart mere til damer end til mænd. Men én ting er i hvert fald givet: Hun var bestemt ikke jomfrunalsk. Det kunne man ikke være som kredslæge med de arbejdsopgaver, som embedet indebar. Ifølge instruksen underskrevet af justitsminister Zahle i 1915 skulle hun optræde som lægesagkyndig rådgiver for lægekredsens dømmende og administrative myndigheder. For eksempel blev hun hørt af politi eller dommer i faderskabsager. Hvis de involverede parter kom med modstridende oplysninger, blev hun spurgt om barnets sandsynlige "avlingstid", som det hed i datidens

Margrete Glud og Else Marie Skov på fløjene med familie og venner. Amatørfotografi ca.1924. Ringsted Arkiv.

Embedslægen i sin lægepraksis med en laboratorieprøve.

Foto: A. E. Andersen 1944. Fra ugebladsartikel i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

officielle sprog. Ofte blev der desuden taget en blodprøve af den udlagte barnefader til bestemmelse af hans blodtype for at se, om man ad denne vej kunne afsløre hans medvirken til den nye baby.

Margrete Glud var udpræget B-menneske. Det fremgår også af konsultationstiderne i hendes og venindens lægepraksis. Den strakte sig fra kl. 12.30 til 14 på hverdage. Om lørdagen stod de dog lidt tidligere op, idet konsultationstiden på denne ugedag var fra kl. 10 til 11. Søndag var fridag. Konsultationstiderne kan synes meget indskrænkede, men man skal huske på, at lægerne dengang gik mere ud på sygebesøg i hjemmene. Doktor Gluds dag var også travlt optaget af alle embedslægens pligter.

På den tid, hvor de to damer slog sig ned som læger i Ringsted, florerede en frygtelig landsdækkende epidemi, den såkaldte "spanske syge", velsagtens en ondartet influenza. I doktor Gluds nekrolog i "Ringsted Folkeblad" fra 1957 blev hun omtalt som: "...den i det ydre mandhaftige kvindelige kredslæge med det følsomme og hjælpsomme sind. Det gav sig mange praktiske udslag, ikke mindst under den store spanske syge-epidemi ved afslutningen af første verdenskrig, hvor kredslægen ofte havde nogle gode portioner mad med ud til hjem, hvor hele familien lå i sengen, ramt af epidemien. Men det var noget, kredslægen ikke ønskede snak om. Hun ville helst udadtil være den robuste og tilsyneladende upåvirkelige, men når det kom til stykket, var hjertelaget alligevel stærkest".³⁾

Kredslæge i Roskilde

I 1926 blev det større kredslægeembede i Roskilde ledigt. Det embede søgte Margrete og var så heldig at få det. Hun flyttede nu til Roskilde. Det samme gjorde Else Marie Skov, som man kunne forvente. Men de fik ikke samme samme adresse: Frk. Glud slog sig ned i en villa på Dronning Margrethes Vej 24. Frk. Skov flyttede til gengæld ind i Dronning Margrethes Vej nr. 30 – måske af velanstændighedsgrunde? Hun havde også konsultation i nr. 30. Nogle år senere flyttede hendes mor, enkefru Skov, ind i huset.

Margrete Glud fik ikke privat praksis i Roskilde. Dertil var der for mange opgaver i hendes nye offentlige embede. I løbet af et års tid flyttede doktor Glud til en stor lejlighed på Kong Valdemars Vej 1, 2. sal, lige ved Røde Port, hvor hun tillige indrettede sin embedslægepraksis. Hun havde naturligvis en husbestyrerinde til at tage sig af husholdningen. Også i Roskilde holdt hun fast på at holde sin konsultationstid. Når hun endelig var kommet op i løbet af formiddagen, var der til gengæld fuld fart på lige til midnat. I hendes embedslægekonsultation kom blandt andre patienter med kønssygdomme. Hos embedslægen kunne de blive behandlet gratis. Det kunne undertiden være svært at få fat på smittekilden, men ikke for frk. Glud. Hun præsterede en gang at annoncere efter en syfilispatient ved navns nævnelse i byens aviser, da han ikke ville komme frivilligt. I første omgang havde hun truet hele tre syfilispatienter med at offentliggøre deres navne, hvis de ikke meldte sig. Så kunne pigerne i det mindste holde sig på afstand. De to meldte sig, men den tredje måtte se sig blameret i byens aviser.⁴⁾ Det vakte naturligvis stor bestyrtelse i sundhedsstyrelsen, da det var et alvorligt brud på lægeløftet, der omfattede et ufravigeligt krav om tavshedspligt.⁵⁾ Man overvejede vist en reprimande, men hun slap for videre tiltale. Under alle omstændigheder meldte patienten sig, og andre embedslæger overvejede at følge doktor Gluds eksempel!

I det hele taget spillede forebyggelse af sygdomme en stor rolle i embedslægens arbejde. Herfra var der ikke langt til også at beskæftige sig med forurening, der nu begyndte at blive et problem i et samfund, hvor den teknologiske udvikling efterhånden accelererede. Det kunne også være meget små forureningssager som klager over stank fra et gammeldags retirade i en baggård. Så troppede embedslægen personligt op sammen med en politibetjent. Undersøgelsen bestod i at lukke døren til dasset op, stikke næsen indenfor og snuse

samt at bruge øjnene til at forvise sig om klagens berettigelse. Dernæst gav hun betjenten de nødvendige oplysninger, så han kunne udforme en politirapport og tage affære, hvis klagen skulle gå videre til husejeren. Af større forureningssager var der som før omtalt den tiltagende forurening af Roskilde Fjord. Klagerne over byens spildevandsproblemer - ikke bare fra frøken Glud, men også fra andre borgere - var efterhånden så massive i begyndelsen af 1930'erne, at byrådet måtte bevilge en udvidelse af kloaknettet og et nyt rensningsanlæg ved havnen samt et mindre i Nymarken. Det forbedrede endelig forholdene. Hun var desuden opmærksom

*Embedslægen på
retiradekontrol efter
klager over stank. Foto:
A. E. Andersen 1944.
Fra ugebladsartikel i
Roskilde lokalhistoriske
Arkiv.*

på den sundhedsfare, mange industriarbejdere var udsat for, når de udførte deres arbejde. Det ønskede hun også at gøre noget ved, men her kom modstanden fra uventet hold: fra arbejderne selv. De ville ikke lade sig undersøge, for de var bange for at miste deres arbejde, hvis der var noget om snakken. Så dette felttog måtte hun opgive.

Hun var altid parat til at handle hurtigt, når der opstod tilfælde af epidemiske sygdomme i hendes lægekreds. I hendes embedsperiode begyndte den frygtede børnelammelse at florere. Opstod et nyt tilfælde på en af skolerne, kørte hun straks af sted i sin bil – hun havde naturligvis kørekort og egen bil – for personligt at se på forholdene. Ofte blev det syge barns klassekammerater sendt hjem i otte dage eller mere for at hindre smittespredning, og den lille patient blev isoleret på det nærmeste sygehus. Andet kunne man ikke gøre før poliovaccinens opfindelse.

En læge med markante meninger

Kredslægen blev altid tilkaldt ved selvmord for at foretage legalt ligsyn, som det hed i fagsproget. Det vil sige, at hun skulle fastslå dødsårsagen, for at man kunne udelukke mord. Af andre opgaver kan man i flæng nævne levnedsmiddelkontrol, vaccinationer, lægeligt tilsyn med indsatte i arresthuse og fængsler, mental observation af sædelighedsforbrydere og mordere, med videre: Undertiden ret uhyg-

Embedslægen gav bolden op ved velgørenhedsfodbold juni 1938. "Jul i Roskilde" 1938. Originale foto i Roskilde lokallhistoriske Arkiv.

gelige opgaver, der krævede en stærk psyke. Hendes barske optræden og skarpe tunge var måske en måde at overleve på, for i virkeligheden var hun et varmhjertet menneske, der kunne vise storsind og tolerance over for sine medmennesker. Hun var heller ikke bange for at gøgle lidt som i juni 1938, da hun åbnede en velgørenhedskamp i fodbold den 20. juni med et velrettet spark på grønsværen i Roskilde Idrætspark. Hun elskede også at hyggesnakke i telefonen, men for ikke at henfalde til denne last, der tog tiden fra mere alvorlige gøremål, havde hun placeret apparatet på gulvet, så hun måtte stå op og snakke. Hun havde for resten telefonnummer 3! Så det var nemt at huske hendes nummer og ringe hende op for at få en sludder.

Hvem hyggesnakkede hun så med? Ja, det har næppe været kolleger, for i hendes fødselsdagsinterview fra 75 års dagen blev hun spurgt om forholdet til kollegerne og svarede: *"Ja, jeg kommer saa at sige ikke sammen med nogen af dem. Jeg synes, der er blevet saa meget Forretning af Lægevæsenet. Jeg har ikke sjældent sagt til mine Patienter, som klagede over sin Sygekasselæge, at jeg ikke kunne begribe, hvorfor han ikke tog en anden! Hvis man hos en Urtekræmmer køber et Pund Svædsker, som er daarlige, saa gaar man til en anden Urtekræmmer. Min Mening er, fortsætter Frk. Glud, at Klinikken er traadt i Baggrunden til Fordel for Laboratorieundersøgelserne. Med andre Ord: Videnskaben – Doktordisputatserne og alt det der – er dog vist kommet for meget i Forgrunden. I tidligere Tider stilledes Diagnosen hovedsagelig ved Undersøgelse af Patienten i Sygesengen. Nu tappes der Blod af en patients første, andet, tredje og fjerde Øre, hvis de har så mange, og andre Vædsker fra Legemet – og alt gaar paa Laboratoriet, hvor Diagnosen jo egentlig saa stilles."*⁶⁾

"Frøken Kredslæge", som hun efterhånden blev kaldt, havde også markante meninger om friere adgang til abort. I 1936 deltog hun i et møde arrangeret af "Dansk Kvinde-samfund" i Roskilde, hvor læge Hoffmeyer fra Slangerup talte om svangerskabslovgivning i anledning af, at der var en ny lov på trapperne. Han så åbenbart mere liberalt på spørgsmålet end frk. Glud. Under spørgerunden udtalte hun blandt andet: *"Naar man i 22 Aar har været Retslæge, har man staaet overfor en Sump af Modbydelighed. Dr. Hoffmeyer, lad mig spørge Dem: Kan man tale om naturligt Liv, naar Folk kan gaa hen og faa foretaget Fosterdrab? Det gør man ikke, som man tager en Vorte væk; man dræber en levende Organisme."* Siden diskuteredes den sociale indikation. Herom sagde embedslægen: *"Jeg kan ikke forstaa, at Folk ikke kan forstaa, at spørgsmaalet om social*

Indikation er en Skrue uden ende. Jeg kan ikke se rettere, end at det eneste, vi har Lov til at gaa ud fra, er en medicinsk Indikation, saadan som den staar i Regeringsforslaget. Men vi ved, hvor mange Outsidere, der findes blandt Lægerne. Skal der kunne gøres Fosterdrab paa saadanne Lægers Indstilling? Jeg har som Embedslæge staaet med mange falske Attester i Haanden. Jeg ønsker en Appel-Instans af uafhængige Læger, til hvem en Attest om medicinsk Indikation kan appelleres." ⁷⁾ Der var således ingen tvivl om hendes holdning. Hun ønskede ingen liberalisering af loven, hvad den nu heller ikke lagde op til.

Besættelsestiden

Besættelsestiden 1940-45 gav frk. Glud øget travlhed og til dels nye opgaver. Det hørte således med til embedslægens opgaver at tage sig af tyskerpigerne. Ofte henvendte ulykkelige forældre sig til de sociale myndigheder, fordi deres datter rendte med en tysk soldat. Var pigen under myndighedsalderen, kunne hun fjernes fra hjemmet og blive sendt

Januar 1945 vaccinerede embedslægen personligt 8.200 personer imod difteri ganske gratis. Derfor fik hun øgenavnet "Danmarks største stikker". Den begivenhed blev også kommenteret af "Dagens Ærbødigt". Tegning ved Jensenius i "Berlingske Tidende", den 4. februar 1945. Udklip i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Dagens Ærbødigt

De praktiserende Læger i Roskilde er vrede over, at Kredslægen, Frk. Glud, vaccinerer hele Befolkningen gratis.

Aviserne refererer,
Fotograferne fotograferer,
naar Frøken Glud vaccinerer
Borgmester, Dommer, Grosserer,
Skomagere og Barberer,
Avismænd og Juvelerer.
Og Byraadet gratulerer,
naar Frøken Glud vaccinerer.

Forskelligt Folk reagerer,
naar Frøken Glud vaccinerer.
Vaccine tit irriterer,
Det navnlig Læger generer.
De skriger og protesterer,
deres Næsefløje vibrerer.
Af Harme de eksploderer,
naar Frøken Glud vaccinerer.

For Lægerne konstaterer:
Vor Indtægt man reducerer.
Direkte det konkurrerer,
naar Frøken Glud vaccinerer.
Vi Stakler, der praktiserer,
ganske roligt man negligerer.
Bedrageri det tangerer,
naar Frøken Glud vaccinerer.

Med Rette de lamenterer:
Naar Frøken Glud vaccinerer,
man meget snart risikerer,
at alle Læger spadserer
til Socialkontoret. Hvad mer' er:
Det strider mod gode Manerer,
og Uretten triumferer,
naar Frøken Glud vaccinerer.

Ærbødigt

til Herlev Pige hjem. Men forinden skulle hun en tur op til kredslægen for at blive undersøgt for kønssygdomme. Det kunne godt skaffe "Frk. Kredslæge" besværlige fjender.

I hvert fald kom hun ud for en meget ubehagelig oplevelse under folkestrejken i 1944. En dag, hvor hun kom kørende gennem Algade i sin bil, lå der en masse papirer og flød. Nysgerrig som hun var, standsede hun bilen og tog et bundt op. Det viste sig at være et opråb fra Frihedsrådet. Hun skyndte sig at smide det ud af vinduet igen. For det kunne være en alvorlig sag at blive stoppet af tyskerne med illegale aviser og opråb i bilen. Imidlertid blev episoden observeret af en person, der ikke hørte til kredslægens venner. Denne person gik til de tyske myndigheder og fortalte, at frk. Glud uddelte propagandamateriale fra Frihedsrådet fra sin bil. Ad omveje fik kredslægen at vide, at hun skulle arresteres. Da hun var en resolut person, tog hun straks af sted for at forklare tyskerne sagens rette sammenhæng. Gode venner havde i mellemtiden fået fat på kriminalbetjent Heuser, der fungerede som en slags forbindelsesled til tyskerne, fordi han var sønderjyde og kunne tale flydende tysk. Ved fælles hjælp fik de overbevist de tyske myndigheder om frk. Gluds uskyld i denne sag, og hun kunne snart køre hjem igen.

I besættelsesårene var der mange tilfælde af difteri. Kredslægen høstede stor anerkendelse i vide kredse ved at vaccinere 8.200 personer imod denne sygdom i januar 1945. Det klarede hun egenhændigt, kun assisteret af hjælpsomme frivillige. Hun gjorde det vel at mærke ganske gratis, hvilket vakte stor irritation hos en del kolleger, der gerne ville have tjent på denne opgave. Det indbragte hende desuden titlen som "Danmarks største stikker" i folkemunde. Det kunne nok få det til at gibbe i enhver samtidig læge at blive betegnet som "stikker", men frk. Glud kunne godt goutere denne form for sort humor. Hun opfattede det nærmest som et kælenavn. Nu blev hun for alvor landskendt: Hun kom både med i en revyvisse og i "Blæksprutten".

Det var også under krigen, at frøknerne Gluds og Skovs veje definitivt skiltes, idet doktor Skov i oktober 1941 ophørte med sin lægepraksis i Roskilde. Det sidste års tid i Roskilde havde frk. Skov for øvrigt haft praksis i Algade 25. Hun flyttede nu fra Roskilde for stedse og blev i stedet vinterlæge på Mandø fra december 1942. Dette embede bestred hun til 1954, hvor hun lod sig pensionere og flyttede til København.

Mindet om frk. Glud

Der er endnu folk i Roskilde, der kan huske frk. Glud. Ofte gjorde hun et uudsletteligt indtryk på sine omgivelser, ikke mindst børn. Selv på deres gamle dage er der folk, der stadig mindes deres oplevelser med embedslægen, der optrådte brysk og ikke tog særlige hensyn til små, bange patienter. Således fortalte en dame, der var blevet vaccineret af "Frøken Kredslæge", da hun var en lille pige, om konsultationen efter et foredrag i lokalarkivet. Det havde været en skrækkelig oplevelse, for kredslægen var absolut ingen børneven. Ved sin barske optræden kunne hun få enhver unge til at sætte i et hyl, længe inden det gjorde ondt.

Kredslægen var heller ingen ynder af unge mennesker og deres musikudøvelse. Det vidner en anden pudsig lille historie om. Den gik ud på, at en ung logerende havde lejet kredslægens pigeværelse oppe på loftet i ejendommen ved Røde Port, hvor hun boede. Pigen fik lov til at komme ned og høre "Giro 413", når det sendtes i radioen, men hun havde den vane hjemmefra, at hun sang med på alle melodierne. Det ville frk. Glud imidlertid ikke høre på, og da pigen ikke kunne holde mund, måtte hun ikke mere komme ned og høre med.

Portræt af kredslæge frk. Margrete Glud. Foto: A. E. Andersen 1944. Fra ugebladsartikel i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Efter krigen trak frk. Glud sig tilbage som kredslæge for at hellige sig sit otium. Hun blev boende i sin store lejlighed på hjørnet af Kong Valdemars Vej og Algade. Hun havde længe glædet sig til at få tid til at læse bøger og være mere for familie og venner. Også teaterture til København må have stået på ønskelisten. Begge fritidssysler fik hun nu rig lejlighed til at dyrke. Ved sin død i 1957 kort efter sin 80 års fødselsdag gav "Roskilde Tidende" følgende karakteristik af hende: "*De mange, der lærte hende at kende personligt, vil huske hende som et varmhjertet menneske. Hendes ofte ramsaltede bemærkninger dækker over et følsomt sind og en kærlighed til livet og medmennesker, der i virkeligheden ikke kunne mistydes.*"⁸⁾

Noter:

- 1) Roskilde Tidende 13/9 1932.
- 2) Ringsted Folkeblad 26/11 1952.
- 3) Ringsted Folkeblad. 14/12 1957. (Nekrolog).
- 4) Roskilde Tidende. 21/10 og 31/10 1944.
- 5) Roskilde Tidende. 14/10 1944.
- 6) Ringsted Folkeblad 20/11 1952.
- 7) Ringsted Folketidende. 9/12 1936.
- 8) Roskilde Tidende. 14/12 1957. (Nekrolog).

Kilder og litteratur:

Artiklen om kredslægen bygger især på erindringsstof og avislæsning.

Lokale meddelere: Korte interviews.

Margrete Gluds privatarkiv. Ca. 1926-1957. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Skatteligning for Roskilde By. Roskilde 1926-1930. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Billedbladet. 7. Aargang. Nr. 37. Den 12. september 1944. Upag.

Dansk Lægestat. Årg. 11. 1925-1936. København 1937.

Dansk Lægestat. Årg. 14. 1957-1964. København 1965.

Ilsoe, Grethe: Margrete Glud (1877-1957). Dansk kvindebiografisk leksikon. Digital udgave. Copyright 2003. KVINFO.

Jensen, Arne: Jensens Hjørne. Nogle erindringer og oplevelser fra Roskilde. 1981-1982, s. 3-4.

Jul i Roskilde (årskavalkade) 1938, s. 37.

Ringsted Folketidende. Den 13. december 1918.

Roskilde Lokal Telefonbog. Årg. 1. Roskilde 1934.

Roskilde Tidende. Den 14. december 1957. (Nekrolog).

Vejviser for Roskilde og Sct. Jørgensbjerg. Årg. 1. Roskilde 1934.

Den flittige lokalhistoriker

Fanny Fang (1883-1962)

Familien Frederiksen

Lokalhistorikeren Fanny Fang tilhørte en slægt, der gennem 5-6 generationer havde været knyttet til Roskilde og omegn. Vil man forske lidt i hendes familiemæssige baggrund, er det en god idé at tage udgangspunkt i hendes bog om sin fars slægt, "Handelsmand og slagter", der bygger på faderen slagtermester Rasmus Frederiksens erindringer. Bogen fortæller indgående om slagtere og kreaturhandlers liv i gamle dage, idet Fannys farfar, Frits Frederiksen, og oldefar, Rasmus Frederiksen, ligeledes havde været kreaturhandlere og slagtere. Fannys farfar Frits havde slagteri og butik Sct. Ols Gade 6. Siden købte han ejendommen Algade 18 på hjørnet af Hersegade af sin bror, Peter Frederiksen, direktør Arthur Fangs farfar, der til gengæld købte den store købmandsgård Algade 15. Her drev han købmandshandel, lysestøberi og bryggeri. Han endte med at koncentrere sig om ølbrygning. I Algade 18 gik det også bedre og bedre for Frits og hans sønner. Med gode penge i kassen fik Frits lyst til at bygge nyt. Den gamle firlængede slagtergård på hjørnet af Hersegade blev revet ned og erstattet af den store italiensk inspirerede ejendom i 1895. Han byggede tillige lejligheder til sine fire voksne børn i Hersegade.

Sønnen Rasmus (Fannys far) var ligeledes uddannet slagter. Han var gift med en pige, som han havde sværmet for siden barndommen, Sofie Jappe. De fik fire børn, hvoraf det ene døde som spæd. Fanny blev født som den ældste den 12. juni 1883. Hun fik i dåben navnene Fanny Vibeke Sophie Frederiksen. Rasmus brød sig ikke så meget om slagterhåndværket, men gik mere op i handelen med kreaturer, som han tog rundt og opkøbte på Sjælland og solgte videre. Desuden gav det større indtjening end at være almindelig slagter. Rasmus byggede siden hus til sig selv, fru Sofie og de tre børn på adressen Allehelgensgade 22. Her voksede Fanny op sammen med sine brødre, Emil og Oscar. Hjemmet var præget af velstand. Herom vidner en stor samling albums samt fotografier af Fanny Fang og hendes familie i Roskilde lokalhistoriske Arkiv. Billederne viser, at Fanny altid var fin i tøjet og klædt efter sidste mode. Hun var yndig som konfirmand i fin hvid kjole på et tidspunkt, hvor mange piger

Fanny Fang fotografet på torvet 1929. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Slagtermester Frits Frederiksen, Roskilde. Fannys oldefar. U. å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Slagtermester Rasmus Frederiksen, Roskilde. Fannys far. Th. Thuesbøl 1925. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Fanny Fang som konfirmand den 9. april 1899 i sin hvid kjole. Th. Thuesbøl. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

endnu var klædt i sort konfirmationskjole. Den kunne bedre bruges som fin kjole bagefter.

Fanny og Arthur

Fanny blev boende hjemme, lige til hun blev gift, som man brugte det i samtiden. Hun blev ydermere gift ret sent efter gældende normer, nemlig i en alder af 29 år. Næde en pige at blive 30 år, før der var udsigt til giftermål, blev hun betragtet som gammeljomfru og havde næppe større chancer for at blive gift. Fanny blev viet i Roskilde Domkirke den 12. april 1912 til sin halvfætter, Arthur Frederiksen, der nogle år forinden havde taget navneforandring til Fang. Med ham delte hun interessen for lokalsamfundets historie. Denne interesse var for øvrigt en "familiesvaghed", der også deltes af Fannys bror Emil. Han uddannede sig til læge, men havde en hobby som amatør fotograf. Også Emil Frederiksens mange billeder, der i dag har stor lokalhistorisk interesse, findes i lokalarkivet. Fannys ægtemand, Arthur Fang, var student fra Roskilde Katedralskole 1901. Han havde studeret historie på universitetet, men brød hurtigt af, da han blev knyttet til "Roskilde Tidende" som journalist i 1904. Han blev avisens

Familiespadseretur. Fra v. Arthur Fang, Emil Frederiksen, Fanny Fang og hendes mor Sophie Frederiksen. I forgrunden Emils hustru. Amatørfoto ca. 1915. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

forretningsfører 1912-14. I årene 1914-19 fungerede han som
 forretningsfører ved "Roskilde Bryggeri" i Algade 15 for sin
 mor, Thekla Langreuter, enke efter købmand og bryggeriejer
 Frederik Rasmus Frederiksen (fætter til Fanny Fangs far Ras-
 mus). 1919 købte sønnen og brygmester Hans Christiansen
 moderen ud, og Fang blev direktør for bryggeriet. Direk-
 tørstillingen var ikke mere belastende, end at Fang kunne
 dyrke sine kulturelle og historiske interesser ved siden af,
 idet Christiansen tog sig af den daglige drift indtil 1931,
 hvor bryggeriet bortforpagtedes. Bryggeridriften ophørte
 helt i 1942. Fanny og Arthur byggede villa i Klostersvang 19
 i 1917, hvorved de blev naboer til den kendte Roskilde-foto-
 graf Kristian Hude. Han var ligeledes meget lokalhistorisk
 interesseret.

Ægteparret Fangs villa
 i Klostersvang 19. Ama-
 tørfoto. U.å. Roskilde
 lokalhistoriske Arkiv.

Med Hudes 60 Aars Fødselsdag og 25 Aars
 Jubilæum 16 August 1924.

Hude intime.

Mel: "Menneten af Elverhøj"

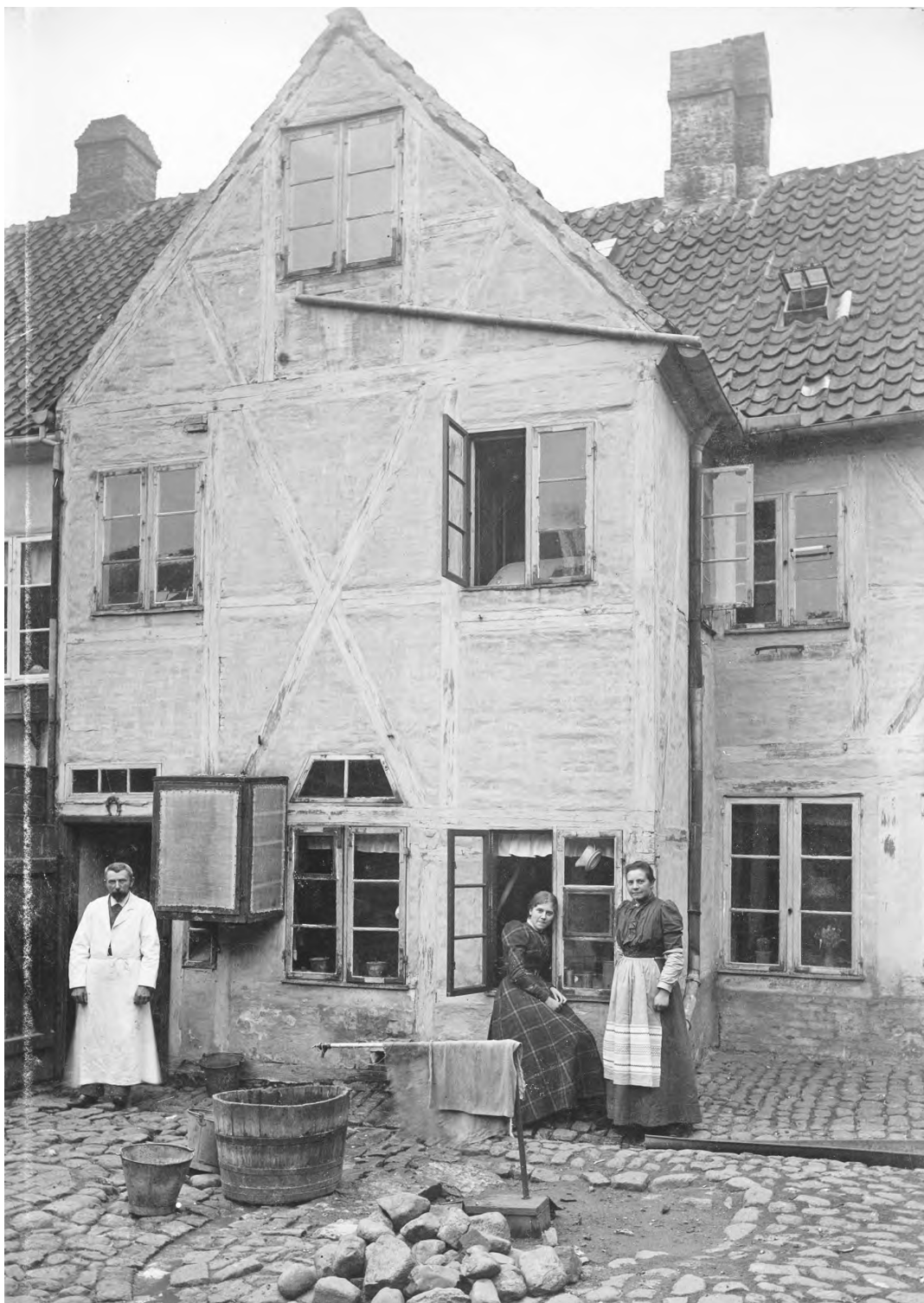
I
 I Klostersvangets dybe Ro
 Fra Verden lukket ude
 Der lever i et gudigt Ro
 Vor falles Ven, Hr. Hude.
 Han dyrker flittigt Urtegaard
 Med Roser og med Blommer.
 Her huser han sin Jordemo'er,
 Him ta'r mod dem, der kommer.

II
 Og det er mange, store, smaa,
 Som ind til Hude kigge,
 De Sodavand og Lardom faa,
 Men Skrapper høres ikke.
 Han elsker Barmet i dets Vaar,
 Men Lømler modta'es ikke,
 Kun Piger som paa Ho'edet staar
 Og lader Eufold ligge.

De to første vers af
 Fanny Fangs lejlig-
 hedssang til naboen,
 fotograf Hude, egen-
 hændigt skrevet i anled-
 ning af hans dobbelte
 mærkedag.

"Lassens Huse" på hjørnet af Helligkorsvej og Børgediget. Typiske fattigrønner med byens nye vandværk overfor (kun bestyrerboligen er synlig). Sådanne rønner anså Fanny Fang ikke for en værdig ramme om et familieliv. Foto ved vennen Kr. Hude kort før nedrivningen 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Viktualiehandler Rasmussen med sin husstand fotograferet ved det uundværlige flueskab. Gårdinteriøret vidner om properhed i forretningen Skomagergade 5. Hude-foto ca. 1905. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Arthur Fang blev ligesom Fanny Fang en af Roskildes store kulturpersonligheder, blandt andet i sin egenskab af lokalhistoriker, men også på grund af sit store engagement i byens kulturelle foreningsliv. Han var således formand for Roskilde Bibliotek 1922-45 og medstifter af "Roskilde Turistforening" 1909, medstifter af "Historisk Samfund for Roskilde Amt" i 1910 og Roskilde Museum i 1929, aktiv i alle bestyrelser, sideløbende med et omfattende lokalhistorisk forfatterskab. Han skrev følgende hovedværker: "Sct. Jørgensbjerg" (1937), "Roskilde" I (1945), "Roskilde" II (1970) og "Roskilde Domkirke gennem 1000 år" (1960). Hertil kom en lang række mindre bøger og artikler. Han var fabelagtig til at popularisere faghistorisk viden og skrev i en levende og engageret stil, men den journalistiske fortid fornægtede sig ikke, så han gik ikke så højt op i noter og kildehenvisninger.

Fanny som lokalhistoriker

Fanny Fang var også begyndt sin lokalhistoriske karriere ved at skrive artikler til "Roskilde Tidende". Det er nok Arthur, der har sørget for at introducere Fanny for redaktør Wreschner. I 1908 fik hun sin første artikel trykt i avisen: "Kastanietræerne i Sct. Pederstræde".¹⁾ Det blev indledningen til en lang journalistisk karriere. I årenes løb skrev hun små 1000 lokal- og personalhistoriske artikler underskrevet med et lille diskret "f". Det er tydeligt, at fru Fang havde en personalhistorisk tilgang til sit stofområde og en ganske bestemt arbejdsmetode, der ofte tog udgangspunkt i et interview. Til det formål havde Fanny Fang skaffet sig en række meddelere i byen: gamle mennesker med en god hukommelse, der samtidig var gode fortællere. Bedst var det, hvis deres familie havde boet i Roskilde i generationer, og hvis der i hver generation havde været et familiemedlem, der kunne huske og fortælle videre, så de gamle historier var gået i arv gennem flere generationer.

Hendes veninde, overlærer Gudrun Eriksen, har beskrevet en sådan tur i byen: *"Det var på én gang noget af en oplevelse og noget af en prøvelse at "gå tur" med Fanny Fang. Man kom ikke langt, førend hun lige skulle ind i en baggård, der var lukket for andre mennesker, og så måtte man i det næste hus gå gennem en mørk og skummel gang, for der var noget at se i haven bagved. Lidt længere nede i gaden skulle hun op i en trappegang for at undersøge en dør, der engang havde siddet i et andet hus – og så måtte man lige høre om de mennesker, der for hundrede år siden havde boet på kvisten. Og så var der en gammel dame, hun skulle*

Fanny Fang ved kastanietræ i Liebes have, emnet for hendes første lokalhistoriske artikel i 1908 i "Roskilde Tidende". Foto ved Carl M. Petersen 1915/16. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

have nogle oplysninger hos – man kunne bare vente et øjeblik på hende! – Det varede altid syv lange og syv brede, så det endte gerne med, at man med vold måtte hente hende.” ²⁾ Beskrivelsen af en sådan tur viser, at det var et helt andet Roskilde, Fanny Fang gik rundt i, end den by, der blev resultatet efter boligspekulanter og arkitekters hærgen i bymidten i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne, hvor mange gamle huse med hård hånd blev revet ned uden hensyntagen til det gamle, ærværdige købstadsmiljø. Men den tid nåede Fanny heldigvis ikke at opleve.

Nu kan den mundtlige overlevering ofte være et meget upålideligt kildegrundlag, da den bygger på den menneskelige hukommelse, endda hos meget gamle mennesker i dette tilfælde. Det var Fanny Fang meget bevidst om. Derfor kombinerede hun altid disse oplysninger med kildestudier for at

berigtige fejl i de indsamlede oplysninger. Hun kunne bruge mange dage på rigsarkivet og landsarkivet, hvor hun studerede matrikelbøger, skødeprotokoller, kirkebøger og andre arkivalier, der gav pålidelige oplysninger om fortiden. Ingen skulle kunne sætte en finger på de facts, hun fremkom med i sine artikler. Som sin mand byggede hun desuden på tidligere Roskilde-historikere såsom overlærer Hendrik Behrmann og professor Jacob Kornerup. Den sidste må hun for øvrigt have kendt, da han først døde i 1913. Men hun anvendte sit kendskab til deres bøger og artikler som baggrundsviden og foretrak at skrive om begivenheder, personer og steder, som ikke før var blevet behandlet.

*Et af de gamle huse,
som Fanny Fang skrev
om, Skomagergade 7:
Passage gennem
huset ud til baggård.
Hude-foto ca. 1905.
Roskilde lokalhistoriske
Arkiv.*

Forfatterskabet

Fanny Fang fortsatte samarbejdet med Roskilde Tidende gennem hele livet. Omkring 1930 leverede hun gennem flere år artikler til den lokalhistoriske serie "Roskilde-Føljetoner". Også avisens nye redaktør, Christian Christensen, og hendes mand leverede artikler til serien. Siden udkom de bedste artikler fra serien i bogform. Selv om Fanny som lokalhistoriker havde sin hovedinteresse i 1700- og 1800-tallet, kunne hun også finde på at skrive om sin samtid. Hun havde således en serie om Roskildes torvedage under besættelsestiden i begyndelsen af 1940'erne, hvor hun glædede sig over årstidernes forskellige varesortiment og bragte gamle opskrifter, som læserne kunne fornøje sig med i køkkenet. Hendes serie "Billeder fra det gamle Roskilde" bragtes ugentligt i hendes sidste leveår, 1960-1961. Nye indlæg i denne serie blev imødeset med stor interesse, og nogle roskildensere har måske

Fanny Fang brugte utrolig mange timer på at verificere sine oplysninger. Her fotograferet i sin have – måske i gang med at transskribere en tekst i gotisk håndskrift? Amatørfoto ca.1935. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Liebes Gård, Sct. Ols Gade 18, hvor der indrettedes museum i stueejligheden til venstre for porten i 1930. Hude-foto, ca. 1905. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

ligefrem holdt "Roskilde Tidende" på grund af hendes artikler. Efter hendes død fortsatte kirkegårdsinspektør Hans Rønø denne serie. Fru Fang nøjedes ikke med forholdsvis korte avisartikler, men kunne også kaste sig over større emneområder, der blev til lange artikler i "Jul i Roskilde", som hun leverede stof til fra 1930 og næsten frem til sin død. Også i årbøgerne udgivet af "Historisk Samfund for Roskilde Amt" kan man finde mange af hendes større artikler, som "Sukkerhuset – Liebes Gaard" fra 1930, "Knudsens Gaard – Kroghs Gaard" fra 1932, "Kantor Ryges Slægt og Familie i Roskilde" fra 1942 og "Borgmester i Roskilde Laurits Foss og hans Familie" fra 1947. Hun påtog sig også at udgive provst Daniel Peter Smiths håndskrevne erindringer fra hans tid som elev på Roskilde Katedralskole i 1700-tallet og siden som lærer ved samme skole.

Til trods for at hun var amatørhistoriker uden faglig universitetsuddannelse, havde professionelt uddannede faghistorikere stor respekt for hendes kildestudier og bidrag til lokalhistorien. Museumsinspektør Niels A. Christiansen, leder af Roskilde Museum, har karakteriseret hendes virke på følgende måde: "*Inden for kredsen af Roskildehistorikere indtager fru Fanny Fang en fremtrædende plads; allerede fra barndomshjemmet og de unge år besidder hun en stærk historisk interesse i forbindelse med en stor kærlighed til emnet og en udpræget samlersflid, energi og trang til at give sig i lag med problemerne, egen-skaber, der støttes og udbygges ved en egen naturlig evne til at give tanker og resultater udtryk i en levende, letflydende, smuk form og stil.*" Gudrun Eriksen har beskrevet hendes stil lidt mere forbeholdende i nekrologen: "*Lidt tørt skrev hun, bange for, hvad hun kaldte "store ord og klichéer" – smukkeste skrev hun, når hjertet talte. Det skete oftest, når hun skrev om "små skæbner".*"

I 1936 vedtog bestyrelsen for landsforeningen "Dansk Historisk Fællesforening" at udpege afhandlingen "Handelsmand og slagter" som årets bedste bidrag til de amtslige årbøger.

Tid til museumsopgaver

Der kom ingen børn i ægteskabet, og det endte med at blive opløst i 1929. Fanny beholdt efternavnet Fang og blev boende i huset på Klostervang. I folketællingen fra 1930 har hun under erhverv anført: "Skrivent Formue". Under ægteskabelig stilling har hun anført "f" for fraskilt. I vejviser og telefonbog kaldte hun sig ellers for journalist. Hun giftede sig ikke igen. Arthur Fang stiftede ny familie og købte L. A.

Rings hus på Uglebjerget på grænsen til Sct. Jørgensbjerg efter kunstmalerens død i 1933. Hver for sig fortsatte de siden deres kulturhistoriske virke.

Den 12. november 1929 stiftedes Roskilde Museum. Både Arthur og Fanny var aktive i stiftelsen af den nye institution. Borgmester Nørregaard blev formand, Fanny Fang næstformand og boghandler Andreas Flensborg kasserer. Nu begyndte gaver at strømme ind til det nye museum fra byen og det nære opland, ikke mindst fra Hedeboegnen, der strækker sig mellem Roskilde, Tåstrup og Køge. Bestyrelsen havde kig på stuelejligheden i den kommunale ejendom, Sct. Ols Gade 18, der i daglig tale gik under navnet "Liebes Gård" efter den sidste private ejer, der havde testamenteret hele det firlængede gårdanlæg med tilhørende have til kommunen. Denne lejlighed i en gammel byejendom var som skabt til et bymuseum. Kommunen betalte for en renovering af lejligheden og indlæggelse af centralvarme. Det betød endnu flere afleveringer.

Medlemskab af bestyrelsen forpligtede. Boghandler Flensborg blev derfor museets første leder. Han tog sig af afleveringerne og sørgede for, at de enkelte donerede genstande

Roskilde-billeder i trængsel. Man udstillede så vidt muligt alt i 1930'erne, da der endnu var plads på museet. Fotograferet af A. Christiansen. 1933. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

De Borch'ske huse i Bredgade 4, der hørte til Kirstine Kornerups, siden Søren Borchs, gamle købmandsgård, et eksempel på byens mange fattigrønner, som Fanny ikke mente var menneskeværdigt at bo i. Her fotograferet fra bagsiden med das, vasketøj og mange unger af Kr. Hude kort før nedrivningen i 1907. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

blev registreret i indkomstprotokollen, så man altid kunne finde tilbage til den person eller institution, eventuelt forening, der var kommet med de enkelte afleveringer. Til at hjælpe sig med at opstille genstandene i det nye museum havde han Fanny Fang. Museet fik 6 værelser, hvor man udstillede en Horns Herreds-stue, en stor samling Roskilde-billeder, genstande og tekstiler fra oplandets bondekultur, genstande fra byens håndværkermiljøer og endelig en Hedebo-stue. "Roskilde Dagblad" anmeldte udstillingen og roste museets smukke standard. ³⁾ Det må have glædet Fanny Fang, der havde ofret så mange timer på opstilling af de indsamlede genstande. Før øvrigt havde hun selv skænket museet sin mors, Sofie Jappes brudekjole fra 1877. Den var efter datidens sidste mode elfenbenshvid og syet i tyndt uldstof med blondepynt. Herved skilte hun sig ud fra de fleste samtidige brude, der endnu bar den mere praktiske sorte brudekjole.

Andre interesser

Fanny Fang var interesseret i mange andre emner end fortiden. Hun havde således stor forståelse for, at man ikke kunne bevare alle bygninger og kvarterer af stor ælde, men var nødt til at gennemføre en vis sanering og byfornyelse. Mange

fattigrønner i byen var simpelt hen for dårlige til menneskeboliger efter hendes mening. Hun begræd i hvert fald ikke, at de blev revet ned for at skaffe plads til mere tidssvarende boliger for de mindrebemidlede familier, der hidtil havde levet i de gamle, faldefærdige huse i Gullandsstræde og Bredgade.

Efter skilsmissen fik Fanny desuden tid til at dyrke nogle af sine andre interesser. Det fremgår af hendes forfatterskab, at hun altid havde interesseret sig for kvinders vilkår i samfundet og dermed for kvindesagen. Hun var medlem af "Dansk Kvindesamfund", og i 1932 blev hun valgt til næstformand i Roskildes lokalafdeling af "Dansk Kvindesamfund". 2 år efter blev hun valgt til formand for afdelingen, en stilling hun bestred, indtil hun i 1945 valgte ikke at genopstille.⁴⁾

Fanny Fang døde i 1962, et års tid inden hun ville være fyldt 80 år. Nekrologerne vidner om fruens flittige virke som lokalhistoriker og hendes utrættelig arbejde for at hædre sin hjemby, Roskilde, ved at formidle byens og dens befolknings historie. Hendes mange læsere kom til at savne hendes små, fine artikler om stort og småt i fortidens Roskilde i aviser og årbøger. Fanny Fangs omsorg for folk, der havde det svært, kom til udtryk i det legat, som hun testamentarisk efterlod sig: "Hjælpelegat for enligt stillede kvinder og mænd, der midlertidigt trænger til økonomisk støtte". Legatets kapital var på 250.000 kr.⁵⁾ Hendes interesse for "små skæbner" var således ikke kun en historisk interesse. Det var en helt konkret medmenneskelig indstilling.

Fanny i sit arbejdsværelse som ældre dame, men stadig med forskersind. Foto ved Henrik Clausen ca. 1960. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Noter:

- 1) Roskilde Tidende. 30/9 1908.
- 2) Eriksen, s. 94.
- 3) Roskilde Dagblad. 30/3 1931.
- 4) Dansk Kvindesamfunds protokol (upag.).
- 5) Roskilde Tidende. 17/2 1964.

Kilder og litteratur:

Ovenstående artikel er skrevet på baggrund af avislæsning og erindringsstof samt fotografiske samlinger, endvidere Fanny Fangs bog "Handelsmand og slagter".

Dansk kvindesamfund. Roskilde Kreds. Forhandlingsprotokol 1915-1945. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Fanny Fangs privatarkiv. Ca. 1924-1962. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Fanny Fangs billedsamling. Ca. 1890-1960. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Kristian Hudes billedsamling. Ca. 1894-1929. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Arthur Fang som ung Journalist i Roskilde efter Aarhundredskiftet. Roskilde Tidende 9/7 1952.

Arthur Fang. Artikel i Blå Bog. 1972.

Eriksen, Gudrun: Fanny Fang 1883-1962. Fra Københavns Amt 1962, s. 93-95. (Nekrolog).

Fanny Fang. En bibliografi. Udgivet af Roskilde Museum og Roskilde Tidende. Roskilde 1953.

Fang, Fanny: Skovturen. Barndoms- og Ungdomsminder fra Roskilde-egnen. Jul i Roskilde 1940, s. 11-13.

Frederiksen, Jørgen: Hun levede for de levende. Roskilde Tidendes Kronic. 10/2 1962. (Nekrolog).

Frederiksen, Rasmus: Handelsmand og Slagter. Udg. af Fanny Fang. Fra Holbæk Amt 1934, s. 5-88.

Jensen, Arne: Jensens Hjørne. Nogle erindringer og oplevelser fra Roskilde. 1981-1982, s. 6-7.

Nekrologer over Fanny Fang i lokalpressen: Roskilde Dagblad 1/2 1962. Roskilde Tidende 1/2 1962.

Sørensen, Poul: Roskilde Bryggeris historie. Hvidovre 1993.

Tid og sted. Roskilde Museums 75 år 2004. Roskilde 2004.

Verwohlt, Ernst: Arthur Fang in memoriam 1882-1873. Historisk årbog for Roskilde Amt 1976, s. 5.

Den uforfærdede klosterfrøken

Ingeborg Buhl (1890-1982)

Ingeborg Buhls opvækst

Ingeborg Buhls far var den i samtiden berømte filolog og religionshistoriker Frants Buhl (1850-1932). Han havde som ung studeret ved universitetet i Leipzig, hvor han giftede sig med en præstedatter fra Dresden, Frieda Görnemann. Ingeborg Buhl havde således dansk-tyske rødder, og familien boede i hendes 8 første leveår i Leipzig, hvor faderen var professor i teologi.

Men derpå fik professor Buhl et nyt professorat i København. Det viste sig overordentlig svært at finde en god lejlighed, når man sad i Leipzig, så det endte med, at familien fik en lejlighed på skyggesiden af ABC Gade på Østerbro med elendige udendørsarealer, hvor børnene var henvist til at lege i baggården med udsigt til skarnkasser og retirader og med rotterne pilende omkring. Til gengæld var der mange legekammerater. Den energiske mor var nu på jagt efter en bedre lejlighed. Hun endte med at finde en lejlighed i samme gade med udsigt til søerne samt WC og elektrisk lys, en luksus omkring år 1900. De udendørs omgivelser var til gengæld stadig elendige: en skaktagtig baggård at lege i.

Hjemme var børnene som andre overklassebørn i høj grad overladt til tjenestepiger. Deres mor var optaget af at male og deltage i freds- og velgørenhedsforeningers arbejde. En af pigerne var en indfødt kvinde fra Dansk Vestindien, der hed Rosa. Hun var fulgt med en dansk familie fra St. Thomas til København, hvor de ikke længere havde brug for hende. Hun talte en form på pidgin-engelsk, så hun duede ikke som sproglærer. Til gengæld kunne hun fortælle historier om sit hjemland, fabulerende og stærkt overdrevne (bl. a. om en papegøje, der sladrede om børnenes skarnsstreger, når moderen kom hjem fra arbejde), så Ingeborg fik mæreridt om natten. Rosa begyndte som barnepige og stuepige, men endte som enepige, der måtte påtage sig alt i husholdningen, selv madlavning til store selskaber, som der var mange af i hjemmet. Efter 7 år hos familien rejste hun til New York.

Ud i verden

Det var en lettelse for Ingeborg, da hun kunne flytte hjemmefra og slippe for faderens forhistoriske opdragelsesprincipper.

Selvportræt af yngre Ingeborg Buhl i silhouetklip.

Ingeborgs barnepige, Rosa Pizza fra Dansk Vestindien. Fotograf Meyer. København. U.å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Hertil kom hans hypernervøse og ubeherskede natur. Ingeborg tog faglærerindeeksamen og blev ansat som Danmarks yngste adjunkt på Hesselager Kostskole. Hun var da kun et år ældre end eleverne i 3. G. Men som hun udtrykte det, så var disciplinen så stram, at den bar selv den yngste og mest uerfarne lærer gennem hans eller hendes begyndervanskeligheder. Her havde hun en god tid, indtil en indlæggelse på Odense Sygehus satte en stopper for en karriere som lærer. Ingeborg Buhl var i hele sit voksenliv plaget af en dårlig konstitution. Det holdt hende nu ikke tilbage fra at kaste sig ud i nye udfordringer, men satte ofte en brat stopper for disse. Mange opfattede hende som hypokonder, og hun har vel i grunden haft et jernhelbred, siden hun kunne overleve 22 operationer og lange hospitalsperioder. Desuden blev hun 92 år gammel. De største udfordringer, hun kastede sig ud i, var hendes lange rejser i Europa og Mellemøsten på tidspunkter, hvor der rasledes med krigssablen. Den første længere udenlandsrejse foretog hun med sin far i 1912, da hun kom med som hans ledsager til en orientalist-kongres i Athen, hvor de også besøgte Grækenlands konge, Georg 1., oprindeligt dansk prins. Siden satte 1. verdenskrig en stopper for enhver rejse lyst.

*Ungdomsportræt af Ingeborg Buhl. Ca. 1920.
Roskilde lokalhistoriske
Arkiv.*

Den store dannelsesrejse

Efter krigens afslutning i 1918 begyndte Ingeborg at spare op til sin store dannelsesrejse i Europa. Hun skulle foretage rejsen på egen hånd, og det skulle vise sig at blive noget af en prøvelse. Samme dag, som hun tog af sted, kunne man læse i aviserne om blodige kampe i hele Tyskland, det såkaldte påskeoprør i 1921. Inflationen var begyndt sin himmelflugt i Tyskland, og arbejdsløsheden var foruroligende høj. Første stop var Berlin, hvor hun skulle bo hos en kusine i forstaden Wilmersdorf (Berlins Hellerup). Her var der fredeligt nok. Trods advarsler tog hun næste dag ind til centrum og fik set de store museer, vist som den eneste gæst. Men da hun skulle hjem igen, buldrede kampvogne gennem byen på vej mod Alexanderplatz – vildt skydende omkring sig. Folk stimlede sammen på gadehjørner i panik, men ingen blev ramt.

Ingeborg overvejede at slutte sin rejse, men var alligevel for opsat på at fortsætte. Toget sydpå omdirigeredes flere gange og holdt før hver jernbanebro og hver station, for at man kunne undersøge, om der var placeret sprængstof, hvad der jævnlige var. Trods disse forhindringer kom toget præcis til Frankfurt. Resten af turen til Basel forløb planmæssigt. Turen videre ned gennem Italien blev mere besværlig. Her var magtkampe mellem Mussolinis sortskjorter og kommunisterne allerede begyndt. I Firenze var skyderierne lige akkurat stilnet af, da frøken Buhl ankom til byen, men skudhuller viste, hvor hedt det var gået til. Hun fik set de kunstneriske highlights, men det meste af tiden gik med at fremskaffe nye tidsbegrænsede visa ved at løbe det danske og det franske konsulat på dørene, da hun siden skulle tilbage via Frankrig. Til sidst opgav hun at fortsætte til Rom.

I stedet gik turen til Frankrig, der ligeledes var hærgnet efter verdenskrigen, men forskånet for regulære kamphandlinger i efterkrigstiden. Ingeborg besluttede at flyve fra Paris til Rotterdam i Holland for at undgå besværet med at søge visum til Belgien. Hun ville dog gerne tage en prøvetur forinden. Det var muligt for en billig penge at få en flyvetur ind over Paris. Det var endnu i flyvningens barndom med åbne flyvemaskiner, så hun fik udleveret en mægtig bjørneskindspels, ditto hue og lukkede briller. Flyets vindspejl var ødelagt, så man ikke kunne se op over "rælingen" for vindtrykket, men heldigvis var der hul i gulvet. Her sad hun med skrævende ben på hver side af hullet og beskuede Paris. Nogle dage efter tog Ingeborg igen til lufthavnen for at flyve til Holland via Bruxelles, hvor der skulle tankes, men

det krævede ikke visum. Det var et større fly med plads til 5 passagerer foruden piloten. Man lettede til tiden, men flyveren var så defekt, at den ikke kunne gå højere op end 200 meter (1000 var det normale). Til gengæld havde man en formidabel udsigt. Til sidst kunne det lille fly ikke mere. I en hastig spiral gik det lige ned i en havremark. Ingen af de ombordværende vidste, hvor man var havnet, men det viste sig, at man var nødlandet i Nordfrankrig. Der blev rekvireret en hestevogn, som kunne transportere passagererne til den nærmeste station. Turen gik igennem en egn, der endnu var mærket af krigens rædsler.

Endelig nåede de stationsbyen Noyon, nærmest kun en ruinby, idet den skiftevis var blevet erobret af tyskerne og franskmændene. Efter lang ventetid kom toget fra Paris til Bruxelles. Da Ingeborg ikke havde visum til Belgien, måtte der en del parlamenteren til, før en flink kontrollør forbarmede sig over hende og slap hende over grænsen. Det gjorde hende så lykkelig, at hun glemte at købe billet til Bruxelles, hvilket skabte nye forviklinger. Først omkring midnat kunne hun forlade stationen i Bruxelles, men kunne hverken finde en drager eller en taxa, og hun havde ingen adresser på hoteller. Der stod hun med sin tunge kuffert. Pludselig kom en ung fyr springende og tog den tunge kuffert trods hendes protester. Så hun blev nødt til at følge efter, og kort tid efter stod de ved en bardisk, hvor fyren bad om et værelse til damen. Hun fik sit værelse og sov som en sten. Næste dag kunne hun passere grænsen til Holland uden videre. Her var der ordnede forhold, og Ingeborg nåede hjem i god behold.

Familien Buhls villa i Hillerød, hvor forældrene tilbragte deres alderdom. Amatørfoto. U.å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Forældrenes otium

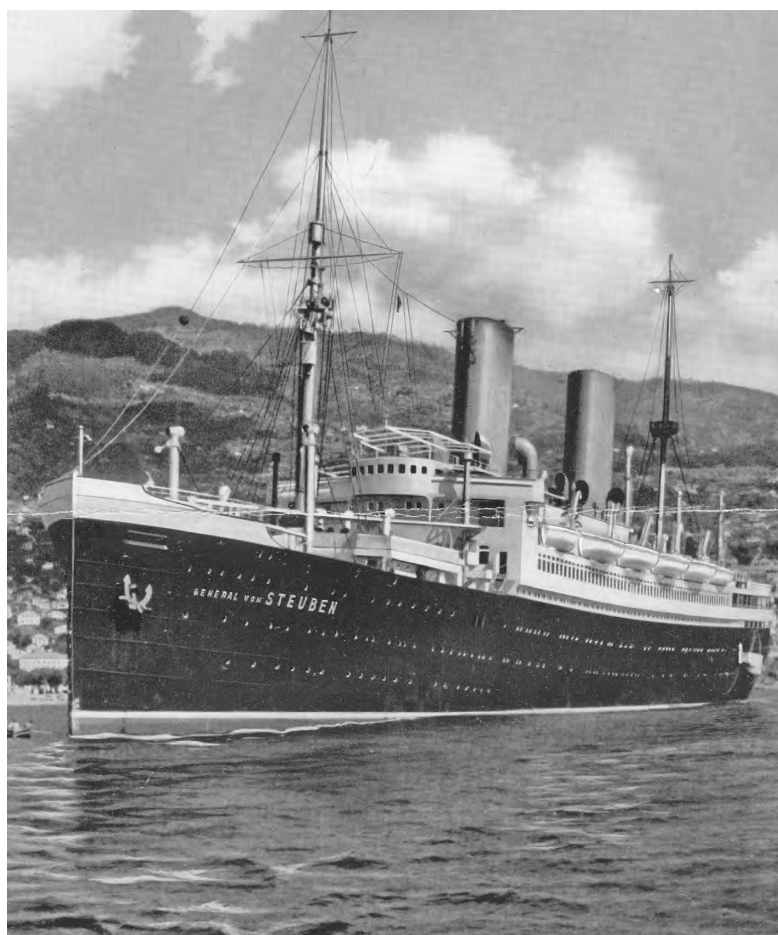
Efter Frants Buhls pensionering købte han og hustruen en stor villa i Hillerød, hvor der var plads til store selskaber og til Ingeborg, som var flyttet hjem igen. Nu fik moderen den idé, at datteren kunne gå op på Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot og spørge, om der ikke skulle være en plads til hende. Siden sin lærerindeeksamen havde hun dyrket kunsthistorie, historie og udvidet sine sprogkundskaber. Hendes dannelsesrejse skal også ses i dette lys. Her blev hun ansat under Otto Andrup, den senere direktør for museet. Hun skulle stå for den ikonografiske behandling af museets tegninger og akvareller. Det vil sige en indgående beskrivelse forud for indførelsen i inventarprotokollen. Både proveniens, motiv og kunstner skulle klarlægges. Det krævede stor sporsans og morede i høj grad Ingeborg. Hun fik lov til at arbejde ret frit: møde sent og gå sent, blive væk i lange sygdomsperioder. Til gengæld var hun heller ikke bleg for at opgive en ferie, hvis der var presserende opgaver. Imens blev privatlivet mere og mere besværligt, efterhånden som forældrene blev affældige og senile. Det lettede, da der blev ansat en privat sygeplejerske. Faderen døde i 1932 og moderen i 1934. Den sidste tid i det store hus var Ingeborg selv sengeliggende. Men så snart moderens begravelse var overstået, tog Ingeborg Buhl sydpå for at restituere sig. Det blev atter en rejse med overraskelser – lige noget for en eventyrlysten dame, der elskede dramatik og uforudsigelighed.

Nye eventyr

Rejsen kom til at forme sig som et krydstogt med skibet "General von Steuben" i Middelhavet med en afstikker til Tenerife. Året var 1935, et år der var præget af kulde og storme. Kaptajnen måtte opgive at gå ind i Casablanças havn på grund af hushøje bølger, og indsejlingen gennem Gibraltar var tilsvarende vanskelig. I Malaga var der så koldt, at Ingeborg blev syg og måtte undvære et besøg i Granada. Næste stop var Ceuta på Afrikas Nordkyst. Her traf hun en ung, lokal mand i bazaren, som hun bad om at være guide. De besøgte både private hjem, baren, hvor mændene holdt til, og skolen, hvor 4-5 klasser undervistes i diverse fag af den samme lærer i spansk uniform, kun assisteret af en lille duks. Derfra gik turen til den marokkanske kaserne, som hun besøgte fra A til Z. De marokkanske soldater fik siden en nøglerolle ved general Francos magtovertagelse i Spanien.

I Algier vovede Ingeborg sig ud i byen på egen hånd. Ski-

bet skulle først sejle kl. 16, så hun prajede en taxa og bad chaufføren om en tur i byen. Han kørte lige hen til bordelgaden i den arabiske Kashba, hvor han beordrede sin kunde ud af bilen, så hun kunne bese de "udstillede varer". Husene var indrettet med kabiner, hver møbleret med en divan. Pigeres af- og påklædning foregik i fuld offentlighed. Pludselig beordrede taxachaufføren sin kunde tilbage til bilen, og i rasende fart gik turen tilbage til krydstogtskibet, hvor landgangen var ved at blive taget, selv om klokken kun var 13. Et held at hun kom tilbage i tide frem for at stå tilbage i en fremmed havn uden ret mange penge på lommen og uden bagage. Da skibet kom til Haifa Havn havde hun mod på en tur til Jerusalem, hvor hun fik en lille araberdreng til at vise rundt. På tilbageturen endte hun i Tel-Aviv og måtte overnatte i byen. Næste morgen stod hun tidligt op for at nå et tog til Haifa, men kom op i det forkerte tog, der kørte til Ægypten. Heldigvis standsede det efter få meters kørsel, og

Krydstogtskibet "General von Steuben", som Ingeborg Buhl rejste med i 1935 i Middelhavsregionen. Reklamestryksag ca. 1935. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

hun blev vinket ud af en arabisk embedsmand. Han udpegede det rigtige tog til Haifa, som hun lige kunne nå ved at løbe. Det var siden en gåde, hvordan denne embedsmand kunne vide, at hun sad i det forkerte tog. Atter en gang havde en skytsengel holdt sin hånd over hende.

Klosterfrøken og kunstner

Efter hjemkomsten i 1935 flyttede Ingeborg Buhl ind på Roskilde adelige Jomfrukloster, hvor hun havde været skrevet op siden sin tidligste barndom. Hun var 45 år og egentlig alt for ung til at "gå i kloster" sammen med en flok langt ældre konventualinder, som beboerne blev kaldt. Men som altid var Ingeborg god til at tilpasse sig nye forhold. Trods senge-liggende meget af tiden blev årene på klosteret rige år, idet hun for alvor fik gang i sin forfatterkarriere. Hun var allerede debuteret i 1929 med en novelle i "Tilskueren". Siden havde hun vist sine noveller til Gyldendals forlægger, Aksel Garde. Han mente, hun havde talent, men var ikke interesseret i noveller. I stedet foreslog han hende at omskrive novellen "Sidsel Orne" til en roman. Det forsøgte hun også, men den blev atter afvist. Så endte den i skrivebordsskuffen - ligesom alle novellerne. I 1938 lykkedes det for en veninde at få Det Schønbergske Forlag til at udgive "Sidsel Orne", men på den

Roskilde adelige Jomfrukloster, hvor Ingeborg Buhl flyttede ind i den såkaldte damefløj i 1935. Fotograf Hude 1907. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

betingelse, at de også udgav en novellesamling. Det blev til samlingen "Mellem himmel og jord". De to bøger blev i det store og hele pænt modtaget, men Ingeborg hæftede sig kun ved det negative og opgav igen. Romanen blev siden slidt til laser på folkebibliotekerne.

I 1947 var klosterets økonomi så dårlig, at man overvejede at indlogere damerne på det forfaldne Selsø Slot i Horns Herred og sælge bygningerne i Roskilde til højestbydende. Den praktiske Ingeborg Buhl foreslog nu de andre klosterdamer, at man sparede den dyre, personalekrævende fælleshusholdning og holdt sig selv med kost. Klosterets øverste ledelse, de såkaldte patroner, der var udpeget af stifterinderne Berte Skeels og Margrethe Ulfeldts efterslægt, var straks med på idéen og opgav enhver tanke om salgsplaner. I 1949 kunne Roskilde adelige Jomfrukloster fejre sit 250 års jubilæum. Det skete med stor festivitas og udgivelsen af en bog om stiftelsen skrevet af klosterfrøkenen Ingeborg Buhl (om klosterets kunstsamling) og lokalhistorikeren, direktør Arthur Fang (om klosterets historie).

Igennem årene gik frk. Buhl meget op i livet på klosteret og gav sit besyv med, når der var noget at fejre og gamle traditioner, der skulle holdes i hævd. I 1954 skrev hun en meget morsom sketch til den nytiltrådte priorinde, baro-

Klosterets konventualinder samlet til fælles kaffebord i gården:

Priorinde, frk. Inge von Hedemann (siden gift Kroon), frk. Ingeborg Myhre, frk. Ingeborg Buhl, fru Estrid von Hedemann (mor til priorinden), frk. Louise Heiberg, uidentificeret, frk. Louise Moth og organist, frk. Emma Diderichsen. Amatørfoto, ca. 1940. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

nesse Manon Wedell-Neergaard. Den var udformet som en samtale mellem de to stifterinder om den nye priorinde og hendes kritisable fremtræden. En dame opdraget i 1600-tallet ville naturligvis være ret chokeret, hvis hun stod over for en dame opdraget i 1900-tallet og iagttog hendes klædedragt og måde at føre sig frem på.

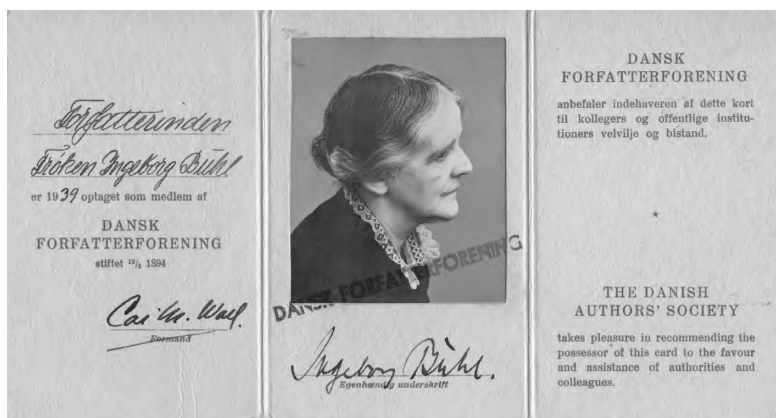
Men Ingeborg holdt ikke fast i gamle traditioner, hvis de var urimelige, som vi har set, da hun foreslog fælleshusholdningen afskaffet. Ved priorindevalget i 1973 var der en kandidat, som beboerne syntes var særlig velkvalificeret, og som de derfor ønskede som deres talskvinde over for klosterets ledelse, nemlig fru Marna Münter-Cutcliffe. Der var bare det problem, at hun ikke var adelig, og det havde hidtil været et ufravigeligt krav. Det fik Ingeborg og nogle af de andre konventualinder på barikaderne, og de fik faktisk gennemtruffet udnævnelsen af fru. Siden var det kun kvalifikationer og ikke adelig byrd, der talte ved fremtidige besættelser af stillingen.

Anerkendelse og plejehjemsliv

Efterhånden havde Ingeborg Buhl fået succes med sin forfattervirksomhed. Fra 1950'erne og langt op i hendes høje alderdom gik det stærkt. Dels kom der en lind strøm af noveller og digte fra hendes hånd, og nu manglede forfattervirksomheden ikke udgivere. Dels gjorde hun en stor indsats som oversætter. Her kom hendes store sprogkundskaber hende til gode. Hun knyttedes til "Hasselbalchs Kulturbibliotek" redigeret af Jacob Paludan. Frøken Buhl kom til at oversætte 25 af seriens mesterværker. Hertil kom endda flere oversættelser, udgivelser af romaner, noveller, digtsamlinger, ordbøger, essaysamlinger og ikke mindst aviskronikker. Det meste blev skrevet på en ældre skrivemaskine liggende i sengen.

Priorinde på Roskilde adelige Jomfrukloster, baronesse Manon Wedell-Neergaard. Udsnit af foto. Henrik Clausen 1966. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Ingeborg Buhl blev medlem af "Dansk Forfatterforening" i 1939. Medlemskort fra samme år. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Med tiden kom anerkendelsen i form af priser: 1966 fik hun forfatterkollegernes ærespris, 1970 æresprisen fra "Dansk Oversætterforbund" og i 1977 "Adam Oehenschläger-Legatet". Prisoverrækkelserne foregik i klosterets riddersal, så de andre konventualinder kunne få glæde af arrangementet med tilhørende traktement. Forfatterinden havde også kontakt til mange forfatterkolleger.

Som det fremgår af s. 172-175, var frk. Buhl optaget af at fremstille billedkunst. Hun var en ferm billedkunstner, der tegnede og malede akvareller, ligesom hun fremstillede de fineste papirklip. Hertil kom, at hun havde arvet sin fars musikalitet og derfor kunne sætte musik til nogle af sine egne digte, så hun var også komponist. Dette multitalent benyttede hun i dele af sit forfatterskab. Til dette hører flere billedbøger for småbørn med fabulerende fortællinger, hvor hun selv har stået for illustrationerne. Bøgerne sprudler af kunstnerindens fantasi, og de personlige tegninger giver en særlig symbiose mellem tekst og tegninger, som man sjældent oplever i andre småbørnsbøger, hvor forfatter og illustratør ikke er en og samme person. Hendes mange papirklip vidner om samme fantasi og stor tålmodighed med papir og saks, idet meget er blevet til i sengen. Roskilde lokalhistoriske Arkiv har en stor samling af hendes kunstneriske frembringelser, der giver et unikt billede af denne multikunstner.

Kay Nielsen fra "Dansk Forfatterforening" overrækker Ingeborg Buhl "Adam Oehenschläger Legatet" på 4000 kr. den 23. juni 1977. Foto: Mik Eskestad. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

I 1977, da frk. Buhl nærmede sig de 90 år, kunne hun ikke længere klare at bo alene, når hun altid var sengeliggende. Da Roskilde Kloster hørte til Himmelev Sogn flyttede hun ind på plejehjemmet "Himmelev gamle Præstegård". På trods af sin fremskredne alder faldt hun også til her, ikke mindst fordi der var ungdom blandt de ansatte. Det lavede hende gevaldigt op. Hun kunne også fortsætte med sine kunstneriske og dekorative sysler som en flittig benytter af plejehjemmets terapilokale. Hendes ukuelige viljestyrke gjorde, at hun igen og igen stod op og greb penslen eller skrivemaskinen for at udfolde sig kunstnerisk. Ved en enkelt lejlighed arrangerede hun en klassisk koncert for beboerne på plejehjemmet med en kongelig operasanger. Som sædvanlig optrådte hun selv med stor værdighed i sin stilige sorte kjole i et ældre snit end dagens mode. På sin 90 års fødselsdag blev hun fejret i riddersalen på Roskilde Kloster. Alt i alt fik hun nogle gode år på plejehjemmet i Himmelev i trygge omgivelser. Hun døde i 1982 i en alder af 92 år trods de lange sygdomsperioder, der i princippet burde have lagt hende i graven flere årtier i forvejen. Hun ligger begravet på Himmelev Kirkegård.

*Ungdomsbillede af
Ingeborg Buhl. U.å.
Roskilde lokallhistoriske
Arkiv.*

Kilder og litteratur:

Afsnittene i Ingeborg Buhl-biografien om barndom og ungdom indtil tiden på Roskilde Kloster bygger på forfatterindens udgivne erindringer: "Viltre tråde" og "Trådene tvindes". Resten bygger på samtaler, avisstof og forfatterindens store personarkiv i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Buhl, Ingeborg. Samtale med Eva Tønnesen på Roskilde Kloster i 1977. Ditlevsen, Anne Marie (Frk. Buhls niece). Samtaler med Eva Tønnesen i 1990.

Ingeborg Buhls privatarkiv 1890-1982. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Brovst, Bjarne Nielsen. Interview med Ingeborg Buhl i Danmarks Radio den 1. juni 1979. Gengivet i bogen Ingeborg Buhl 1890-1990, s. 50-68.

Buhl, Ingeborg: Viltre tråde. Erindringsglimt I. Barndom og ungdom. 1975.

Buhl, Ingeborg: Trådene tvindes. Erindringsglimt II. Modningsår. 1976.

Deurs, Piet van: Roskilde Kloster. Den Skeel-Iul-Brahe'ske Stiftelse 1699-1999. Grønlunds Forlag 1999.

Ingeborg Buhl 1890-1990. Poul Kristensens forlag 1992.

Ninka: Interview med Ingeborg Buhl. Politiken 20/6 1969.

Roskilde adelige Jomfrukloster 1699-1949. Ved Arthur Fang og Ingeborg Buhl. Roskilde 1949.

*Ingeborg Buhls
illustration til H. C.
Andersens eventyr:
"Historien om en
moder".*

Ingeborg Buhls billedkunst

Ingeborg Buhls billedkunst består af tegninger og papirklip, både i sort-hvid og i farver.

Den burleske Ingeborg Buhl kommer specielt til udtryk i de farvestrålende masker klippet i glanspapir. Her vises et udvalg. Alle de bragte klip og tegninger findes i Roskilde lokalhistoriske Arkivs Ingeborg Buhl-samling.

Den ubønhørlige. Mammon.

Den dumme djævel.

Den grusomme. Det hvide raseri.

Den upåidelige.

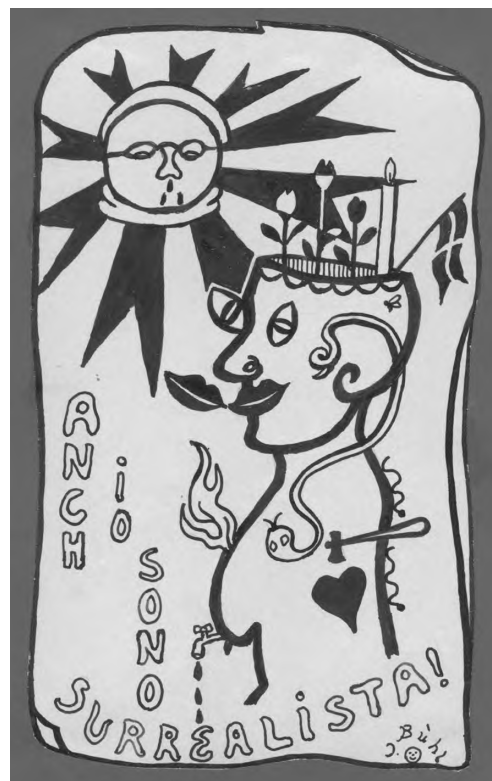

Den lune. Skipperen.

Ingeborg havde en stor bogsamling. Derfor havde hun også sit personlige ejermærke, det såkaldte ex libris. Det viser en stor, vild fugl i flugt, muligvis en hejre. Åbenbart syntes hun, at det var et passende symbol på hende selv.

Der mangler heller ikke et surrealistisk selvportræt i Ingeborg Buhl-samlingen. Selvom tegningen er meget forskellig fra maskerne, er der alligevel et slægtsskab i udtryksformen. Det var en dame med megen humor og en vis portion selvironi.

Husalf i Matador-tiden

Anna Larsen (1913-2013)

Plejebarn i købmandsfamilie

Den 1. august 1913 kom en lille pige til verden i Kirke Saaby. I dåben fik hun navnene Anna Petrea og til efternavn Andersen efter sin mor. Kirkebogen afslører moderens triste skæbne: Hun var blevet forladt af sin mand og siden gravid med en anden mand fra sognet, som ikke ville gifte sig med hende. Pigen voksede op hos sin mor, medens hun var helt lille. Men da Annas mor blev ramt af kronisk sygdom, blev datteren sat i pleje af sognet ca. 5 år gammel. Anna var heldig at få en god plejefamilie. Plejefaderen var landkøbmanden i Store Karleby, Anders Peter Jørgensen, og plejemoderen, Agnes Jørgensen, der var medhjælpende hustru. I folketællingen blev Anna og en gammel aftægtskone i familien opført som slægtninge. Anna kaldte dem for "tante" og "onkel". Da der ikke var fremmed hjælp, var der nok at tage fat på, og Anna blev som andre børn i samtiden sat til at hjælpe med små opgaver, som hun kunne magte. Faderen kørte rundt og solgte kød til landkunder. Det blev hentet med hestevogn inde på Roskilde Andels Svineslagteri. Anna var med på ruten, hvor det var hendes job at løbe ind til kunderne for at spørge: "Goddag. Skal I have nogen slagtervarer?" Siden fik plejefaderen automobil, så det blev lettere at komme rundt til alle kunderne i landsbyerne omkring Store Karleby.

Portræt af Anna som ældre. Udsnit af foto ved fotograf Allan Nørregaard.

Købmand A. P. Jørgensens landhandel i Store Karleby. Ca. 1918. Bramsnæs Arkiv.

Købmandsgården var en gammeldags blandet landhandel. Varerne kom hjem i store partier og naturligvis i løs vægt, sukker i store sække, brun sæbe i spande og så videre. Siden blev varerne vejret af til kunderne og fyldt i papirposer eller pakket ind i pergamentpapir. Varesortimentet spændte vidt, fra almindelige kolonialvarer til luksusvarer, som tørrede abrikoser og svesker. Sildetønder og tørrede klipfisk satte også deres præg på duften i butikken. Når folk skulle have klipfisk, blev der klippet et stykke af en fisk i den ønskede størrelse. Kaffe blev malet på købmandens egen kaffemølle, men folk brugte ikke ren kaffe – det var for dyrt. Almindelige husmødre drøjede kaffen med tilsætning, for eksempel cikorie. Til jul udvidedes varesortimentet med mere eksotiske varer som risengryn, appelsiner og nødder. Købmanden var også brændselshandler. Petroleum leveredes fra Tølløse i store tønder. Indholdet blev fyldt på købmandens store jordtank. Kunderne måtte selv have dunke med, når de skulle købe petroleum til opvarmning. Så blev det forlangte kvantum pumpet op til kunden.

Der var lange arbejdsdage i købmandsforretningen. Hverdag var der åbent fra kl. 7 til 21, om lørdagen fra kl. 8 til 21. Anna var blandt andet bypige. Det værste, hun vidste, var, når kunder ringede efter lukketid og klagede over, at de havde glemt et eller andet, da de tidligere på dagen var på indkøb. På Kirke Hyllinge Mark var der en glemsom gårdmand, som ofte savnede tobak til at stoppe sin langpibe med sent lørdag aften. Han brugte stor tobak udtalt som "ny kort melang". Så måtte Anna af sted med tobak og pilede ind over markerne med en flagermuslygte, syngende af fuld hals for at skræmme folk med ondt i sinde bort. At hun snarere kunne tiltrække dem ved sin sang, tænkte den lille pige ikke over. For øvrigt bestod kundekredsen først og fremmest af alle gårdmændene i oplandet.

Købmandens kone var myreflittig. Hun passede hus og have, samtidig med at hun hjalp til i forretningen. Der hørte en stor urtehave til husholdningen, hvor Anna hjalp til, for hun kunne godt lide at bestille noget og var altid parat til at lære nyt. Hun blev herved uundværlig i husholdningen, ikke mindst da købmandsparret fik deres egne børn. Indendørs hjalp hun til med rengøring og madlavning, som hendes plejemor var meget dygtig til. Købmandsfruen tjente sine egne lommepenge ved at sy for gårdmandskonerne. Dengang var det normalt på landet, at syersken kom til kunden, så Annas plejemor drog af sted med sin symaskine, når en af gård-

mandskonerne skulle have fornyet sin egen og børnenes garderobe. Det var således en meget alsidig oplæring, Anna fik i dette hjem, hvilket gav hende en sum af erfaringer, som hun siden kunne trække på i livet, dels som ung pige i huset og dels som husmor, da den tid kom.

Anna glemte dog ikke sin egen mor, der var blevet sendt tilbage til sin afdøde mands hjemsovn og sat i pleje hos købmandsfruens mor i Kirke Såby. Den lille Anna gik de første par år, når hun skulle fra Store Karleby hjem til Kirke Såby. Det var så lang en tur, at hun måtte overnatte, inden hun tog turen tilbage. Da Anna blev 7 år skulle hun naturligvis i skole. Anna kom til at gå i Kirke Hyllinge Skole hos frk. Hansen. Det var også en lang vej at gå, men kun hver anden dag. På den tid var en flok "banebisser" ved at bygge Midtbanen, og børnene fik herved skåret deres genvej til skolen over og måtte kravle op over jernbanevolden. Men snart fik Anna en cykel, der gjorde livet meget lettere. Der var to klasser, der skiftedes til at bruge skolestuen: 1. klasse for de helt små elever (mandag, onsdag og fredag) og 2. klasse for de større elever (tirsdag, torsdag og lørdag). Lærerinden var streng, men retfærdig. Anna havde ikke noget imod disciplin, så hun havde et fint forhold til sin lærerinde. Også her fik den flinke Anna lært så meget, at hun senere i livet med undren kunne konstatere, at elever med en længere skoleuddannelse bag

Frk. Valborg Hansen med yngste klasse i Kr. Hyllinge Skole ca. 1920. Anna sidder forrest som nr. 3 fra højre. Bramsnæs Arkiv.

sig ikke havde lige så gode skolekunderskaber som hun selv.

Omsider var Anna kommet i konfirmationsalderen. Hun blev konfirmeret hos pastor Jespersen i Kirke Hyllinge Kirke den 2. oktober 1927. Hun gemte siden sin store sorte salmebog. Dengang betød konfirmationen i store, dele af befolkningen, at barndommen var forbi – nu skulle man ud at tjene. Imidlertid var der så god brug for Anna hjemme, at hun gik til hånde her, til hun var seksten år. Men efterhånden blev købmandslivet for hårdt for plejeforældrene. De valgte derfor at sælge købmandsforretningen og flytte ind til Roskilde, hvor de købte hus Københavnsvej 28. Nu var der ikke længere brug for Annas arbejdskraft hjemme, og hun kiggede derfor under avertissementerne i de lokale aviser for at finde en plads som ung pige i huset.

Ung pige i huset

Dengang sad de fine fruer til pynt i deres smukke hjem og lod sig opvarte af den unge pige i huset, sådan som vi har set det i fjernsynsserien "Matador". Vi er nu nået frem til 1929. Den første plads, Anna reflekterede på, var den værst tænkelige. Familien boede på første sal i en stor herskabsvilla på adressen Klostersvang 2. Ægtemanden var bladudgiver Jørgen Christian Odense, Roskilde Tidende, og fru Ingrid var hjemmegående husmor. Der var et hjemmeboende barn, Birgit, på omkring 7 år. Hvis Anna havde troet, at det var en overkommelig opgave, blev hun snart belært om noget

Familien Odense boede til leje på 1. sal i den store herskabsvilla, Klostersvang 2 (t.h.). Postkort, ca. 1920. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

helt andet. Fruen led nemlig af rengøringsvanvid, ligesom Maud Varnæs i Lise Nørgaards "Matador", blot meget værre. Anna fik således samme rolle hos familien Odense som Agnes hos familien Varnæs. Anna måtte skure og skrubbe fra tidlig morgen til sen aften. Selv nøglehullerne skulle gøres rene med vatpinde. Men det værste var nu rengøringen nede i kulkælderen, hvor hele kulbunken skulle flyttes over i det modsatte hjørne, for at Anna kunne komme til at støvsuge. Nogle dage senere, når kælderen igen skulle have en omgang, flyttedes bunken tilbage. Anna boede stadig hjemme, og hendes plejemor kunne derfor ikke forstå, hvorfor hun så ofte fik Anna hjem "sort som en neger". Da hun hørte om årsagen, aftalte hun med Anna, at det nok var bedre, at hun fik en anden plads. Anna gik nu tilbage og sagde op. Fruen, der havde svært ved at få nye tjenestepiger, råbte til sin mand: "Christian, Christian, Anna går." Og det gjorde hun så efter et par måneder hos den "rene" familie. Anna fik for øvrigt ikke den løn, hun havde til gode, da hun gik i utide, men sådan var vilkårene for tjenestepiger dengang.

Kaffepige på Prindsen

Nu ville Anna prøve noget helt andet, og hun gik derfor hen og spurgte indehaveren af Hotel Prindsen, fru Edith Aberly Jakobsen, om hun kunne bruge en vaks pige. Hun blev straks ansat som kaffepige. Det var en arbejdsgiver af en helt anden støbning. Fruen var englænder og kommet til Danmark sammen med sin danske mand. I 1916 overtog de forpagtningen af Hotel Prindsen. I 1918 købte de hotellet og lånte en større sum penge for at renovere ejendommen. I 1921 blev Edith pludselig enke, men valgte selv at føre hoteldriften videre trods den store gæld, og som årene gik lykkedes det hende at afdrage de mange penge. Altså endnu et eksempel på en stærk kvinde. Hele personalet fra kok og over tjener til yngste elev var flinke folk trods stor travlhed. Første gang Anna skulle lave kaffe til en af stamkunderne, den engelske ingeniør Bergell, der arbejdede på maskinfabrikken "Selandia" på Københavnsvej (hvor "Ro's Torv" ligger i dag), var hun så uheldig at komme til at koge kaffen, men som bekendt har englændere ikke forstand på kaffe, så dette bryg faldt i ingeniørens smag. Siden den tid ville han kun have Annas kaffe. Når hun skulle have fri, spurgte afløseren ængsteligt, hvad hun dog skulle gøre for at stille herren tilfreds. Hertil svarede Anna rask: "Du skal bare koge kaffen." Hotel Prindsen var en stor husholdning sammenlignet med almindelige

Bladudgiver Jørgen Christian Odense, "Roskilde Tidende", fotograferet i 1967. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

pladser. Der var mange ansatte til at sørge for madlavning, servering og rengøring på værelserne. Anna blev sat til lidt af hvert.

Man skulle tro, at der på dette tidspunkt også var brug for rigtig mange opvaskere i et stort restaurationskøkken, men fru Jakobsen havde fået den lokale smedemester Winckelmann, der var lidt af en "Ole-Opfinder", til at konstruere en opvaskemaskine. Det var et stort, grønt monstret på ca. 2 x 2 meter, der dampede af alt det varme vand, der løb ned over hotellets service, som var anbragt på en rist inde i maskinen. Efter endt brug forsvandt vandet ned i kloakken. Når der var store selskaber, som "Gl. Roskilde Amts Selskabelige Forening", var der naturligvis ekstra mandskab på til at klare serveringen. Anna elskede det travle hus og gjorde uden tvivl en god indsats, for til jul fik hun et fint lille skrin, 100 kr. og et par silkestrømper af sin madmor. Desværre fik ansættelsen en brat ende, da Anna fik blindtarmsbetændelse og måtte opereres på Roskilde Amts og Bys Sygehus ude på Køgevej. Efter operationen skulle hun skånes. Blandt andet måtte hun ikke længere trække den tunge madelevator op fra Hotel Prindsens køkken nede i kælderen og andre hårde arbejdsopgaver. Derfor måtte hun kvitte pladsen.

*Hotel Prindsen,
Algade 13. Ca. 1926.
Roskilde lokalhistoriske
Arkiv.*

Atter "husalf"

Men snart fik hun det bedre og søgte igen lykken på det frie marked for tjenestepiger i private husholdninger. Da Annas forældre var kommet ind fra landet og ikke kendte byens borgerskab, kunne de ikke råde hende. Derfor var hun igen uheldig at få plads som barnepige hos en af de fruer, der averterede flittigt, nemlig lige så hurtigt som pigerne rendte af pladsen. Denne gang fik Anna plads hos familien Ostermann, der drev byens førende damekonfektionsforretning. Familien havde privat bolig i en stor lejlighed på første sal oven over forretningen, der lå i Skomagergade nr. 11. Det var dengang endnu almindeligt, at man boede i det samme hus, hvor man havde sin forretning. Men bolig mønstret var begyndt at skifte, så det bedre borgerskab byggede villa og flyttede ud fra bymidten. De gamle Ostermanns, der før havde drevet forretningen og stadig ejede den, var således flyttet ud til egen villa på adressen Weysegangen 4.

Denne gang skulle Anna bo hos familien. Pigeværrelserne lå oppe under taget i ejendommen. Man kom derop ad en mørk køkkentrappe. Her fik Anna nu bragt sin kommode op. Familien havde to meget livlige børn på omkring tre – seks år. Dagen begyndte kl. 7 om morgenen. Først skulle børnene tages op, vaskes og klædes på, dernæst skulle der laves morgenmad. Ægteparret fik maden bragt ind på sengen

*"Ludvig Ostermann"
Skomagergade 11.
Ca. 1910. Roskilde
lokalhistoriske Arkiv.*

på bakker, ligesom hr. og fru Varnæs i "Matador". Bagefter skulle der gøres rent. For det meste lavede fru selv mad. Den varme mad serveredes midt på dagen. Da familien boede oven over forretningen, skulle husherren bare gå op ad trappen for at spise. Undertiden havde fru travlt med andre gøremål, og så måtte Anna lave maden. Medens familien spiste, havde Anna et pusterum på 1 times tid. Om eftermiddagen skulle der gås tur med børnene. Om aftenen smurte hun smørebrød. Dernæst skulle børnene lægges i seng, og så skulle den arbejdsdag sådan set være forbi, men det var den sjældent. Ægtefællerne elskede nemlig at tage til København for at more sig om aftenen. Her fik fru lejlighed til at lufte de seneste modenyheder fra ægtemandens damekonfektionsforretning. Ostermanns magasin i Skomagergade kunne godt være inspirationskilden til "Damernes Magasin" i "Matador". Ægteparrets selskabelighed og københavnerture var grunden til, at Anna var nødt til at bo hos familien og ikke hjemme. For hun skulle naturligvis være babysitter om aftenen, men der var ikke noget, der hed overarbejdsbetaling. Det måtte man tage med som "husalf" uden yderligere betaling.

Nye pladser

På en af sine efterhånden ret sjældne friaftener løb Anna på en veninde fra Store Karleby. De to piger faldt i snak, og Anna fortalte om sin strenge plads. Veninden kunne kun give Anna ret, for hun var selv rendt fra den samme plads kort forinden. "Det vil jeg også," sagde Anna straks. Som sagt, så gjort. De to piger fik i fællesskab slæbt kommoden ned ad køkkentrappen. Nu gik turen gennem Skomagergade og Algade for at nå ud til Annas forældre på Københavnsvej 28. Da de var nået halvvejs gennem Algade, løb de på fru Jakobsen fra Hotel Prindsen, der udbad sig en forklaring på det mærkelige optog. Da hun havde fået historien og tygget lidt på den, bad hun pigerne sætte kommoden ind på hotellet, for nu kunne hun da se, at Anna havde fået kræfterne tilbage, og hun ville godt genansætte den lærenemme og flittige pige. Glad var Anna, da hun kunne gå hjem til sine plejeforældre og fortælle, at nok var hun atter rendt fra en plads, men hun havde allerede skaffet sig en ny. Det kunne nemlig godt være svært at få en ny plads som tjenestepige, når man var løbet fra flere pladser. Dels fik man ingen anbefalinger, og dels rygtedes det blandt fruene i byen.

I løbet af et par år nåede Anna at have seks pladser som

Indehaveren af Hotel Prindsen, fru Edith Jakobsen, fotograferet 1938 af sønnen Walter. Udlånt af barnet Ole Jakobsen.

ung pige i huset. Nu kunne man måske få den tanke, at hun var noget af en "rendemaske", men siden hen i livet viste hun sig at være en solid arbejdskraft, der var meget værdsat, og som blev i sine pladser, lige til de lukkede. Hun forlangte kun at blive anstændigt behandlet. Det gjorde tidens andre unge piger også. De tider var forbi, hvor tyendet fandt sig i hvad som helst. Men de "indfødte" unge piger havde den fordel frem for Anna, at de kendte Roskildes urimelige fruer på forhånd og kunne gå i en lang bue uden om deres tilbud om huslige pladser. Anna fik derfor ofte følgende bemærkning: "Gud, er du der. Det var dog forfærdeligt." Efter flere dårlige, men også et par gode huslige pladser endte hun i Østre Køkken på Sct. Hans Hospital. Her i det store institutionskøkken faldt hun endelig til.

Anna møder Martin

Anna blev ved med at komme i Store Karleby efter flytningen til Roskilde. Hun havde nemlig truffet en ung mand ved navn Martin, som hun var meget interesseret i. De havde gået til dans sammen i det gamle forsamlingshus i Store Karleby (siden brændt), hvor Anna også dyrkede ballet og gymnastik. Når der var karneval i landsbyen, tog Anna bussen tilbage og klædte om hos bekendte. Dragten havde hun lejet hos garderobe-damen på Hotel Prindsen. Første gang Anna deltog, vidste hun ikke, hvordan Martin var klædt ud, så hun fandt ham ikke. Det viste sig siden, at han havde været klædt ud som gammel kone, men var taget hjem, før masken faldt. Siden deltog Anna tre til fire år i træk i det årlige karneval og vandt prisen for bedste dragt et par gange. Martin

Anna Larsen fotograferet i anledning af sin 100 års fødselsdag. Fotograf Allan Nørregaard. Bragt i "Dagbladet" den 30. juli 2013.

fattede også interesse for Anna. I 1930 blev de to unge mennesker ringforlovet. 5 år senere blev Anna og Martin gift, og Anna forlod sin plads i køkkenet på Sct. Hans, hvor hun efterhånden havde været ansat i tre eller fire år. Anna blev nu hjemmegående husmor i nogle år, medens hendes søn var lille. Siden, da det blev almindeligt, at kvinderne kom ud på arbejdsmarkedet, blev hun kantinedame på Germuths konfektionsfabrik på Holbækvej (i dag Super Best). Da den lukkede blev hun ansat på en survarefabrik i Himmelev. Efter pensioneringen fortsatte Anna et aktivt liv. Hun kørte bil, lige til hun var nær de 90 år, og bilen var slidt op. Anna Larsen døde sidste efterår i en alder af 100 år, stadig med bopæl i sit hus på Kildehusvej.

Kilder og litteratur:

Fortællingen om "husalfen" i matadortiden bygger hovedsageligt på Eva Tønnesens interview af Anna Larsen i efteråret 2004. Hvor det har været muligt, er de faktuelle oplysninger blevet kontrolleret ved hjælp af folketællinger og kirkebøger, m.v.

Dagbladet. Den 15. november 2004 (omtale af foredrag, der bygger på Anna Larsens erindringer).

Dagbladet. Den 30. juli 2013 (interview i anledning af Anna Larsens 100 års fødselsdag).

Folketælling for Store Karleby 1925. Kopi i Arkivalier Online. Statens Arkiver.

Folketælling for Roskilde 1930. Kopi i Arkivalier Online. Statens Arkiver. Hotel Prindsens arkiv. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Kirkebog for Kirke Saaby Sogn 1892-1921. Fødte piger 1913. Kopi i Arkivalier Online. Statens Arkiver.

Kirkebog for Kirke Hyllinge Sogn 1920-1934. Konfirmerede piger 1927. Kopi i Arkivalier Online. Statens Arkiver.

Larsen, Anna. Interview med Eva Tønnesen 2004. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Skatteligning for Roskilde By 1930-1935. Roskilde lokalhistoriske Arkiv. Bramsnæs Lokalarkivs billedsamling: Billeder fra Kirke Hyllinge og Store Karleby.

Efterskrift

Der er nu gennemgået 16 livsforløb for meget forskellige kvinder spredt over 4 århundreder og fordelt på hele den sociale rangstige i lokalsamfundet. Alle disse kvinder udviste styrke på en eller anden måde, ligesom de var i stand til at gribe chancen til at ændre egne livsvilkår til det bedre, når den viste sig. Rent statistisk kan man naturligvis ikke påvise noget som helst ud fra disse få eksempler. Men lad os alligevel se, om vi kan udlede visse fællestræk trods alle forskellene. Eller sagt med andre ord: hvorfor var nogle kvinder i stand til at gennemtrumfe at tage skæbnen i egen hånd og overvinde samfundets hindringer for kvinders selvudfoldelse, når det brede flertal af kvinder måtte bøje nakken og acceptere deres indskrænkede muligheder for udfoldelse i livet. Som det fremgår af gennemgangen, gives der ikke nogen entydig forklaring på dette. Forklaringerne skal søges i diverse årsagssammenhænge, der spænder fra fysik og psykologi til miljø og arv, selv kønsskifte kunne være en mulighed for selvrealisering.

Det står ikke til diskussion, at det er de færreste kvinder beskåret at kunne hamle op med det såkaldt stærke køn med hensyn til fysisk råstyrke. Af de biograferede kvinder var det kun Dragon-Mutter, der udviste denne form for styrke, når hun til irritation for mange mænd kunne tumle de mest balstyriske heste, som de selv måtte opgive at pacificere, så det kan vi se bort fra som en realisabel model for flertallet af kvinder til selvrealisering. Hun endte også som almisselem i fattighuset, da hun blev gammel og ikke længere havde de fornødne kræfter til det liv som daglejer, som hun før havde kunnet magte. At ende som almisselem betød en sådan fornedrelse af ens selvverd, at de fleste, der er opvokset i vore dages velfærdssamfund, næppe kan forestille sig det.

Hvis vi tager enkerne, så havde de som påvist den fordel, at de med et slag blev myndige, når ægtemanden faldt fra, ikke efter loven, men efter en gammel hævdvunden ret i købstæderne. Enkernes rettigheder fremgik også mere eller mindre tydeligt af mange håndværkerlavs skrårer eller vedtægter. Men at tage kampen op med et stort folkehold, en kompliceret økonomi og omgang med en krævende kundekreds efter 17 barnefødsler som i Kirstine Kornerups tilfælde må have krævet uanede ressourcer, ikke bare fysisk, men i høj grad også psykisk, en styrke man kan undre sig over, at

hun var i besiddelse af, når man ser portrættet af den yndige lille nipsgenstand fra omkring 1760. Man skal også huske på, at mange enker havde en ressource i deres unge sønner, der ofte måtte opgive at realisere egne mål i livet, for eksempel en akademisk uddannelse, for at træde til i virksomheden. En anden forklaring, der ikke er blevet undersøgt, og som ligger uden for denne bogs rammer at afdække, er de såkaldte lavværgers betydning, for at kvinder kunne optræde som selverhvervende og sætte sig i respekt over for ansatte, kundekreds og myndigheder. Som nævnt i Kirstines biografi kunne hun endog stemme ved valget af eligerede borgere ved hjælp af en lavværge.

Ellers er det gennemgående træk i disse livsforløb, at psyken har haft en altafgørende betydning for disse kvinders måde at tackle livet på og deres mod til at gribe til, når chancen bød sig for en højere grad af selvrealisering. Christiane de Meyer crone havde denne stærke psyke, der fik hende til at trodse alle relevante betænkeligheder ved at rejse hjem, kun med få praktiske hjælpere som rejsefølge gennem et urohærgt Mellemeuropa. I dette tilfælde kan man pege på arv, både biologisk og socialt som medvirkende årsager til hendes succes i livet. Anne Marie Ingermann er et andet eksempel på denne næsten "fanden i voldske" tilgang til livet. Vi har set, hvordan hun ikke gik af vejen for at sige sin hjertens mening i det mest bramfrie sprog til den ærværdige rektor Tauber. Han var næppe vant til at høre en sådan tiltale, men det var med til at overbevise ham om hendes evner, så han overlod sin elev i hendes varetægt. Det har heller ikke været nemt for fru Ingermann at overtage ægtemandens skarpretterembede. Hun har skullet sætte sig i respekt over for sin svend og over for skarpretter Mühlhausen, som hun havde overenskomst med. Hun har også haft kontakt til byens rakker og hans folk, der tog sig af renovation, tømning af retirader, skorstensfejning og bortskaffelse af selvdøde dyr, alle de såkaldt urene arbejdsopgaver, som ingen andre i byen ville tage sig af. Rakkeren blev desuden tilkaldt, når liget af en henrettet skulle parteres og lægges på hjul og stejle. Alt i alt barske folk at hamle op med. Måske er det - ved siden af hendes alder - årsagen til, at hun kun holdt til denne beskæftigelse i fire år. Alligevel må man imponeres over hendes gåpåmod, for hun kunne efter al sandsynlighed have levet af sin kvaksalvervirksomhed alene.

At de akademisk uddannede frøkener havde en naturlig gennemslagskraft over for deres omgivelser er ikke så mær-

keligt, for de havde en uddannelse, der gav den faglige basis for at udøve et erhverv og skabe respekt om deres virke. De kunne endvidere lukrere på den almindelige udvikling i samfundet hen imod større lighed. Men derfra og til at vise et sådant engagement som frk. Glud udviste i sagen, hvor hun blæste på sit lægeløfte om tavshedspligt for at opspore en syfilispatient, er der trods alt et stykke. Begrundelsen var med hendes egne ord i efterlysningen i avisen: "*Han kan smitte den halve by*". Man må tage hatten af for en kredslæge, der i den grad gik op i sit job, så hun også rendte de besluttede myndigheder på dørene for at gøre noget ved den tiltagende forurening.

Kvinderne på bunden af samfundet har haft det sværest. De havde nærmest alle odds imod sig. Her var det indbyrdes sammenhold, som vi har set det i Sct. Agnes-Husene - både mellem naboer og mellem generationerne inden for de samme familier - altafgørende for deres overlevelse i en barsk hverdag. Psyken har også spillet en væsentlig rolle, så man ikke gav op, når problemerne tårnede sig op. Et særligt problem for fortidens kvinder var tabet af de små børn, som alle - høj som lav - kunne risikere at komme ud for, men som højt op i tiden i særlig grad ramte underklassen. Her har religionen betydet en trøst, der gjorde det muligt at bearbejde sorgen og komme videre i tilværelsen.

Bogen er således en hyldest til alle de medsøstre, der personligt kæmpede sig til - om ikke selvbestemmelse - så dog medbestemmelse over eget liv på en tid, hvor de gældende livsvilkår i samfundet lagde hindringer i vejen for dette køns muligheder for selvudfoldelse.

Da bogen er skrevet i anledning af 100-året for kvindernes opnåelse af valgret, vil det være passende at slutte med et billede, der viser en kvinde, der gør sin borgerpligt sammen med sin mand, nemlig Anna Hude og Kristian Erslev ved valgbordet i Rådhusshallen i København ved folketingsvalget den 11. april 1924. Det kgl. Bibliotek. Billedsamlingen.